

AXESS

AXESS MAGASIN - IDÉFÖSKRIFT FRÅN KLASSISK GRUND - NR 7 OKTOBER 2010 PRIS: 75:-

Inpräntad skönhets

Konstens och
berättandets genetiska koder

DENIS DUTTON, BRIAN BOYD och MARCUS NORDLUND om hur naturvetenskapen
kan förklara och försvara vårt behov av estetiska upplevelser.

RECENSION

JOHAN LUNDBERG

Om hur evolutionsteorin kan
vitalisera humaniora och den
estetiska diskursen.

INTERVJU

OPHELIA BENSON

efterlyser en radikal
revolt mot akademisk
relativism.

FRIZON

JOHAN HAKELIUS

om Jennifer Patersons
absurda liv och
livsfarliga matlagning.

KulturResor

SVENSKA KULTURRESOR AB

Svansjön på Marinskijteatern
St Petersburg

Wienerphilharmonikernas nyårskonsert i
Musikverein i Wien

Strauss i Wiens stadspark

Ukraina - "Svalnästet" på Jalta

KULTURUPPLEVELSER I MÜNCHEN

Reguljärflyg/buss: 11/10-16/10

Världsberömda muséer i München och Södra Bayern

München - Alte Pinakothek, Neue Pinakothek, Pinakothek der Moderne och Villa Franz Stuck.

Södra Bayern - Franz Marc Museum, Münter Haus och Schlossmuseum i Murnau, Pilgrimskyrkan i Wies och Klosterkyrkan i Ettal.

OPERA/BALETT på Bayrische Staatsoper

*Svenskspråkig licensierad konstguide i München och svensk färdledning.
4-stjärnigt hotell! Stadsorienterad kultursightseeing! Halvpension!*

KULTURRESA TILL NEW YORK OCH BOSTON

Reguljärflyg: 25/10-23/11

Utresa Stockholm, Göteborg och Köpenhamn

Historia! Konst! Opera! Konserter!

Muséer i New York: Museum of Modern Art - MoMA, Metropolitan Museum of Art, The Guggenheim Museum, The Frick Collection, The Whitney Museum och Neue Galerie.

Muséer i Boston: The Museum of Fine Arts, Isabella Stuart Gardner Museum, Fogg Art Museum, Busch - Reisinger Museum.

Opera: The Metropolitan Opera: "Don Pasquale", "La Bohème" och "Il Tavoratore".

Konserter: The New York Philharmoniker, Boston Symphony Orchestra

OPERA OCH KONST I ST PETERSBURG

Reguljärflyg/buss: 9/11-14/11

Historia - Vinterpalatset, Peterhof, Jusupovpalatset, Tsarbyn Tsarskoje Selo och Katarinapalatset med Bårnstensrummet

Konst - Eremitaget och Ryska muséet

Opera och Balett - Mariinskijoperan, Musorskijoperan och Eremitageteatern

Svenskspråkig färdledning och svenskspråkig lic. lokalguide.

OPERARESA TILL NEW YORK

Reguljärflyg: 9/11-15/11

Utresa Stockholm, Göteborg och Köpenhamn

ETT SAMARBETE MED OPERAKONSTENS VÄNNER I SKÅNE

OPEROR: "Don Pasquale" av Donizetti, "Trubaduren" av Verdi, "Carmén" av Bizet och "Intermezzo" av Richard. Strauss
Kultursightseeing med svenskspråkig licensierad lokalguide och svensk färdledning

LYXIGT JULFIRANDE I BERLIN

Reguljärflyg/buss: 2/12-5/12

Utresa Stockholm, Göteborg och Köpenhamn

Förnämligt centralt boende! Lockande restaurangbesök!

Kulturupplevelser med inslag av

Konst! Opera! Konsert! Varieté! Julshopping!

*Historiska stadsrundturer i d Väst-och Östberlin.
Svenskspråkig guidning. Svensk färdledning.*

RUNDRESA I UKRAINA MED OPERA OCH BALETT I KIEV OCH ODESSA

Reguljärflyg/nostalgiskt tåg: maj 2011

Kiev - landets historiska huvudstad med omtalade Sofiakatedralen och klostret Petjerskaja Lavra och vackert operahus - *Taras Shevchenkooperan*

Poltava - det svenska stormaktsväldets fall. Dramatisk historia!

Gammalsvenskbyn - en minoritet av utvandrade svensksbybor

Krim - med Örlogshamnen Sevastopol, den grekiska kolonin Chersonesus, Livadiapalatset - **Jaltakonferensen 1945**, och tartarkolonin i **Baktiseraj**.

Odessa - känd för Potemkintrappan, sitt glansfulla operahus och tiden då Alexander Pushkin bodde här och skrev de första kapitlen i "Eugen Onegin".

*Vi färdas i eget nostalgitåg med sovagnar, restaurangvagn och musikkapell.
4-stjärniga hotell i Kiev och Jalta! Helpension! Alla utflykter ingår!
Engelskspråkig guidning! Svensk färdledning!*

NYÅRSFIRANDE I WIEN!

Reguljärflyg: 28/12 2010-02/01 2011

Utresa Stockholm, Göteborg, Köpenhamn, Helsingfors och Oslo

Wienerphilharmonikernas TV-sända nyårskonsert Musikverein! - i Gyllene salen!

Kejsarbalen - Galakväll på slottet Hofburg!

Staatsoper - festföreställning med "Läderlappen"

Volksoper - operetten "Fågelhandlaren"

Spanska Ridskolan! Grinzing! Mayerling!

Grand Hotel Wien! Hotel Erzherzog Rainer! Radisson SAS Palais Hotel

Svenska Kulturresor AB

Davidshallsg 21, Box 17554, 200 10 Malmö Tel 040-10 35 70 Fax 040-30 33 45

www.kulturresor.se info@kulturresor.se

Nyläst

Nyläst är ett nytt bokprogram på Axess TV som sänds varje söndag kl 21.30. Där presenteras nya böcker dess författare. Kan även ses på Axess Play.

Klassisk bildning på **AXESS TV**

art Magasin TV Axess Play Blogg Journalism and Democracy

Du följer väl Sveriges vassaste blogg?

**www.
axess.
se/blog**

415 s, trådbundet hårdband

*För första gången.
Åtta klassiska mästerverk
om krigskonst i en volym.*

Denna bok är oumbärlig för alla som har någon form av ledarroll. Texterna bör läsas flera gånger då varje läsning ökar förståelsen och ger större uppskattning av djupet i de ofta förrädiskt enkla formuleringarna.

319:-
(rek. pris 437:-)

Beställ denna bok och andra från Santérus Förlag på:

www.santerus.se

**SANTÉRUS
FÖRLAG**

Genestetiken

Det är onekligen häpnadsväckande med vilken kraft som teorierna om sociala och kulturella konstruktioner har bitit sig fast i vår samtid. Inte bara på universiteten utan även bland borgerliga och vänstersinnade opinionsbildare påstås regelmässigt diverse fenomen vara just konstruktioner: Kön, konst, berättande, sinnessjukdom – *you name it!*

Det är förvisso inte helt klart vad som avses med att någonting är en kulturell konstruktion. Utifrån den mjuka tolkningen innebär det att vi rekapitulerar vissa kulturellt betingade föreställningar från generation till generation. Dessa fördomar gör att vår bild av till exempel könen rymmer föreställningar som är kulturspecifika.

Enligt den hårda tolkningen antas däremot påvisandet av ett antal kulturspecifika föreställningar bevisa att fenomenet som sådant inte existerar. Inte sällan förutsätter man då att ett fenomen inte existerat innan man i västerlandet börjar föra teoretiska och filosofiska diskussioner om fenomenet ifråga. I det här numret av Axess skriver vi om konst; och just konst har – liksom könsskillnader – visat sig vara ett tacksamt begrepp för konstruktivisterna att sätta tänderna i.

Det faktum att man först i slutet av 1700-talet från filosofiskt och estetiskt håll började intressera sig för den sorts upplevelser av konst och natur som fått beteckningen "sublima" anförts som stöd för uppfattningen att människor tidigare i historien inte hade och värdesatte "sublima" konstupplevelser. Från detta sluter man sig sedan till att fenomenet "konst" som vi idag känner det är en social konstruktion.

VI SKOLAS IN ATT UPPSKATTA vissa synintryck, vissa sekvenser av ljud, vissa sekvenser av händelser, vilket formar sig till det som vi uppfattar som värdefull bildkonst, musik och fiktivt berättande. Så långt är nog de flesta med på noterna. Det är lika svårt för en svensk Wagner-entusiast att till fullo uppskatta ekvilibrismen i Pekingopera som det är för en rockabillyfantast att till fullo uppskatta en Wagnerföreställning. Men kan man som en konsekvens av att vi skolas in i vissa smakkategorier dra slutsatsen att till exempel skillnaden mellan väljud och oljud blott är en kulturell konstruktion?

Att det finns kulturella särdrag som stundtals gör det svårt, för att inte säga omöjligt, att tillgodogöra sig musik och litteratur från väsensskilda kulturer hindrar inte att det motsatta ofta äger rum. Albrecht Dürer påpekade 1520 vid mötet med mexikanskt konstnärverk att han aldrig hade sett något som påverkat honom så starkt. Goethe konstaterade något liknande ett par hundra år senare vid mötet med den för honom då helt okända kinesiska litteraturen.

Utifrån det motsatta, konstruktivistiska perspektivet, där man betonar skillnaderna istället för likheterna mellan olika kulturers uttryck, antas människan dock vara ett oskrivet blad. Vilket är en lockande tanke för den moderna individen. Vem vill inte känna att alla möjligheter står till buds? Att vi kan omforma oss själva helt efter egen vilja?

ATT LIBERALER ATTRAHERAS av dessa förklaringsmodeller är inte att undra på. Att man inom universitetsvärlden attraheras av dem är inte heller konstigt, då de tillhandahåller enkla tolkningsmodeller. Och för den som aspirerar på att bli författare, kompositör och bildkonstnär erbjuder teorierna en enkel väg in mot konstens kärna.

Den lärlingsprocess som tidigare kunde ta decennier kan nu klaras av på betydligt kortare tid. Titeln på Lars Vilks bok *Hur man blir samtidskonstnär på tre dagar* är inte helt ironisk. Och från vänsterhåll framstår det socialkonstruktivistiska teorigygget som inget mindre än den perfekta ideologiska överbyggnaden till en heltigenom reglerad planekonomi.

De liberaler som i socialkonstruktivismens förlängning ser en värld där individen kan leva i total frihet från traditionens och biologins ok, blundar dessvärre för dessa teories avigsidor. Inte bara emotsägs socialkonstruktivismen av nya rön inom medicinsk, antropologisk och biologisk forskning.

Den ideologi som hävdar att människan är ett oskrivet blad och att det är destruktiva maktstrukturer under de senaste seklerna som har format våra beteenden och föreställningar, ja, den ideologin rymmer i sin förlängning föreställningar om att förhållandena här och nu bara kan bli bättre genom att människorna (genom diverse statliga ingripanden) omformateras. Detta då det endast är genom maktstrukturernas inflytande som våra beteenden och våra föreställningar antas ta form.

Och den människa som antas vara ett oskrivet blad är givetvis möjlig att anpassa till i princip vilka omständigheter som helst: arbetsläger och totalitära stater kan inte sägas svära mot den mänskliga naturen, om den mänskliga naturen inte existerar.

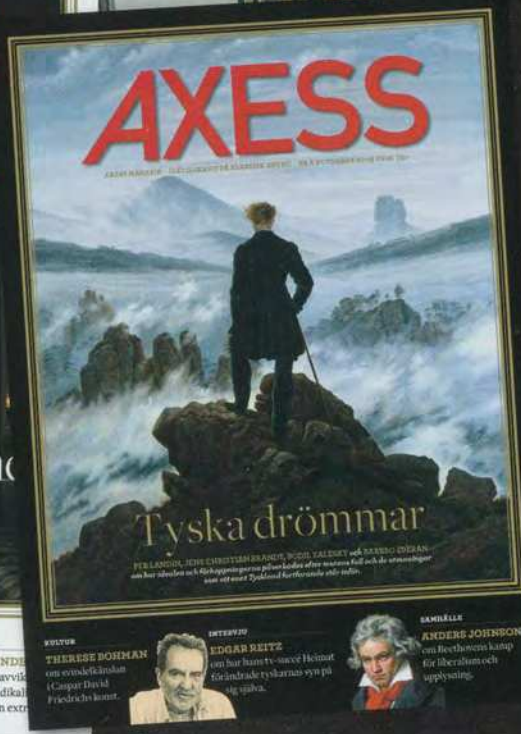
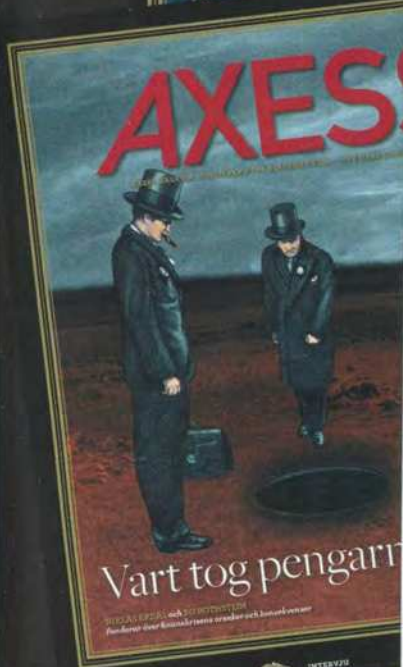
ATT BEAKTA MÄNNISKANS natur, sådan den har utvecklats under hundratusentals år, behöver inte leda till reduktionism och till att man ser 1800-talets kärnfamilj som den ultimata levnadsformen eller salongsmåleri som den ultimata konstformen. Det ligger i människans natur att avvika från normer, pröva alternativa lösningar och reglera "naturliga" beteenden. Det är det som ligger i begreppet kultur, vilket i sin tur är en del av människans natur.

Johan Lundberg

Den människa som är ett oskrivet blad är möjlig att anpassa till vilka omständigheter som helst: arbetsläger och totalitära stater svär inte mot den mänskliga naturen, om den mänskliga naturen inte existerar.

Johan Lundberg

SAMFÄLLE
BERNARD-HENRI LÉVY
Rapport från kriget i Gaza och
ett försök att se nyansen i en
konflikt som splittrade världen

INTERVJU
ROSALINDE WILSON
Den ekonomiska tv
med den globala tv
rekonstrueras

FRISON
PER HAGMAN
om den oförutsägbare
politiska överlevaren
Muammar Khaddafi

KRÖNIKA
TANJA BERGQVIST
om hur genusvetare
fråntror skolpojkar det
egna ansvaret

LEDARE
JOHAN LUNDIN
om hur varje avvik
från kulturradikal
uppfattas som extra

KULTUR
THERESE BOHMAN
om svensk film
(Gösta Ekman)
från 1930-talet

INTERVJU
EDGAR REITZ
om hur han tvångs
förändrade ryktet om sin
saga

SAMFÄLLE
ANDERS JOHNSON
om Beethovens kamp
för liberalism och
upplysning

SKÄM BORT DIG – STARTA EN PRENUMERATION PÅ AXESS MAGASIN

Magasinet som ger dig ett fördjupat perspektiv på samhälle, vetenskap och kultur

- ☐ Jag vill prova tre nummer av Axess magasin för 59 kronor
- ☐ Jag vill ha nio nummer (helår) av Axess magasin för 499 kronor
- ☐ Jag är student och vill ha nio nummer för 249 kronor

När min beställning är mottagen får jag mitt första nummer av Axess magasin.

NAMN:
 ADRESS:
 POSTADRESS:
 E-POSTADRESS:
 TELEFONNUMMER:

MOTTAGAREN
BETALAR
PORTOT

Axess magasin
 Axess Publishing AB
 20494453
 SVARSPOST
 83118 ÖSTERSUND

10 SAMHÄLLE

- Politik* Cecilia Garme analyserar valrörelsens dramaturgi **10**
Vetenskap Anne Brynolf granskar en lögn som ännu hålls vid liv **12**
Mellanöstern Eli Göndör om palestiniern som USA och EU hoppas på **14**
Sydafrika Staffan Heimerson skräms av Jacob Zumas censurer **15**
Tyskland Ingvar von Malmberg spårar framtidspessimism i det enade Tyskland **15**
Krönika Theodore Dalrymple känner sig inte längre så fri **18**
Notiser Utblick, Tariq Ramadan och principfrågor **19**

20 FRIZON

- Matlagning* Johan Hakelius presenterar den excentriska tv-kocken Jennifer Paterson **20**
Humor Kaj Falkman reder ut vad som får oss att skratta **24**

27 OPINION

- Klimat* Peter Stilbs kritiserar Olle Häggström, som i sin tur ger svar på tal.

42 INTERVJU

- Erik W Larsson samtalar med Ophelia Benson om sanningen och Gud.

46 TRADITION

- Sven-Johan Spånberg gratulerar Elizabeth Gaskell på 200-årsdagen.

50 KULTUR

- Foto* Staffan Heimerson ser fotojournalistiken tyna bort **51**
Litteratur Kristoffer Leandoer har fördjupat sig i fransk fantasy **52**
Konst Therese Bohman fäster uppmärksamheten på en oförtjänt bortglömd konstnär **54**
Sexualitet Elise Claeson anser att genusanalys gör unga kvinnor en otjänst **56**
Språk Lars Melin funderar över statusen på låneord **57**
Krönika Tanja Bergkvist om egoism och altruism **58**
Notiser Hammarby sjöstad och Lexikon över vedertagna åsikter **58**

60 RECENSIONER

- Johan Lundberg diskuterar hur humaniora kan vitaliseras, Gunnar Fredriksson återknyter bekantskapen med Olof Palme, Torbjörn Elensky ger perspektiv på Castros revolution och Mattias Hessérus resonerar om civiliserade misantroper.

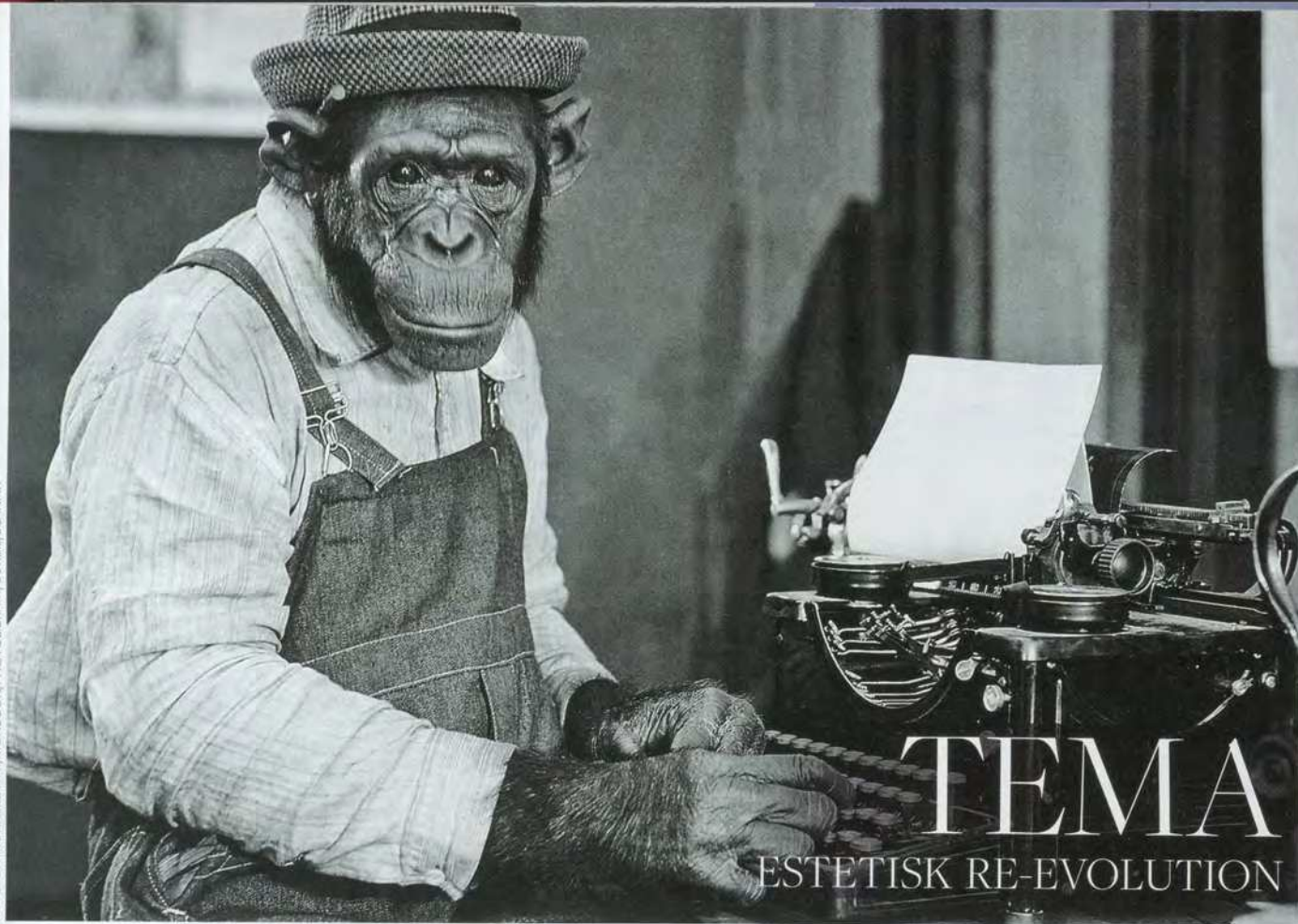
82 VÄRLDENS GÅNG

- Johan Hakelius funderar över tecken i tiden.

Skönheten är en känsla som ligger djupt i betraktarens evolutionärt betingade medvetande. Det är en gåva nedärvd från våra äldsta förfäders intelligenta färdigheter och rika känslomässiga liv.

Denis Dutton, sid 33

TEMA

ESTETISK RE-EVOLUTION

30 Skönhet är vår arvedel

Det sägs ofta att estetiken är kulturellt betingad. Men människor i de mest skilda kulturer anser att samma landskap är vackert. **Av Denis Dutton**

34 Därför älskar vi fiktionen

Berättelser spelar en stor roll i våra liv, inte bara som förströelse. Desto viktigare är att fiktionen har bidragit till mänsklighetens överlevnad. **Av Brian Boyd**

38 Shakespeare gav röst åt människans natur

Många humanister uppfattar det biologiska perspektivet som både reduktionistiskt och reaktionärt. Men kunskaper om evolutionen kan vidga förståelsen av till exempel Shakespeares dramatik. **Av Marcus Nordlund**

AXESS

Axess Magasin är en tidskrift inom humaniora och samhällsvetenskap och utges av Axess Publishing AB.

Chefredaktör: Johan Lundberg

Redaktörer: David Andersson, Therese Bohman, Mattias Hessérus och Mats Wiklund.

Redaktionsråd: Niklas Ekdal, Thomas Gür, Peter Luthersson, Nathan Shachar, Isabella Thomas

Grafisk form: Martin Genberg, Fredrik Sandberg och Pompe Hedengren

Redigering: Fredrik Sandberg

Vinjetbilder: Fredrik Tjernström

Porträtteckningar: Johan Patricny

Korrektur: Hans Strömberg

Omslagsbild: Björn Abelin

Nästa nummer: 2 november 2010

Annonser: Ardeo 040-16 54 80

Material: Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som

skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår 9 nummer: 499 kr. Studerande 249 kr
Kontakta Pressdata: tfn 08-799 63 31
E-post: axess@pressdata.se

Typsnitt: Freight (Display, Sans, Text & Big), Archer
ISSN: 1651-0941

Repro och tryck: Turbin/Color Print
VD: Kurt Almqvist

Ansvarig utgivare: Peter Elmlund

Ekonomiansvarig: Linda Bengtsson

Postadress: Jakobsbergsgatan 2, 6 tr. 111 44 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-788 50 50

Tanja Bergkvist

Fil dr i matematik, verksam vid Uppsala universitet.

Therese Bohman

Kulturskribent i *Expressen* och redaktör på *Axess*.

Brian Boyd

Professor i engelska vid University of Auckland, Nya Zeeland.

Anne Brynolf

Läkarstudent och ledarskribent på *Dagens Nyheter*.

Elise Claeson

Fri skribent och kolumnist i *Svenska Dagbladet*.

Tobias Dahlkvist

Fil dr i idé- och lärdoms historia, verksam vid Stockholms universitet.

Theodore Dalrymple

Läkare, debattör och författare.

Denis Dutton

Författare och professor i konsteori vid University of Canterbury, Christchurch, Nya Zeeland.

Anna Ekström

Frilansskribent.

Torbjörn Elensky

Författare.

Kaj Falkman

Diplomat och författare.

Eva Faye-Wevle

Litteraturvetare, verksam vid Handelshögskolan i Stockholm.

Gunnar Fredriksson

Författare och journalist.

Cecilia Garme

Statsvetare och politisk journalist.

Eli Göndör

Doktorand i islamologi vid Lunds universitet.

Johan Hakelius

Skribent.

Dick Harrison

Professor i historia vid Lunds universitet.

Staffan Heimerson

Journalist.

Mattias Hessérus

Doktorand i historia och redaktör på *Axess*.

Erik W Larsson

Frilansskribent.

Henry Larsson

Bibliotekarie och frilansskribent.

Kristoffer Leandroer

Författare och förläggare.

Ingvar von Malmberg

Journalist och författare.

Lars Melin

Författare och professor i nordiska språk vid Stockholms universitet.

Marcus Nordlund

Docent i engelska vid Göteborgs universitet.

Anna Rennéus Guthrie

Skribent och översättare.

Fredrik Sandberg

Journalist.

Sven-Johan Spånberg

Professor emeritus i engelska vid Umeå universitet.

Jonas Thente

Litteraturkritiker på *Dagens Nyheter*.

Ben Walters

Journalist vid *Guardian*.

Mats Wiklund

Författare och redaktör på *Axess*.

Popkulturen marginaliserad

En sak jag kom att tänka på under Axess debatt om kultursidornas framtid var att det popkulturella innehållet, som en gång släpptes in på kultursidorna med slagord i stil med "vi måste ta populärkulturen på allvar", inte tas på allvar. Den stränga mall som gäller skönlitteratur eller måleri tillämpas inte i bio- eller dataspelsrecensionerna, trots kultureddaktionernas kritikkapital.

Okej, det är inte så konstigt, film- och spelrecensionerna är ju för det mesta desamma som på den tiden de recensionerna trycktes på nöjessidorna, och kan inte förväntas anpassa sig till en mer litterär nivå på kommando. Men det märkligaste är att film, spel, mode och pop behandlas på en sandlådenivå också när man jämför med de kommersiella specialtidsskrifterna. Vill man läsa insatt och kritiskt om popmusik är det inte SvD Kultur man ska slå upp, och vill man läsa initierad kritik av nya Starcraft skrivs det snarare av Super plays underbetalda frilansare än av DN:s Jonas Thente.

Iggy Drougge

Elit och folk oförenliga

En liten undran: Spelar inte Göran Hägglund med sin vurm för "verklighetens folk" och för sina utfall mot intellektuella bråkmakare just den nivellerande utvecklingen av svensk kultur i händerna, så som vi kan avläsa den i tidningarnas alltmer urvattnade kulturkritik? Det tycks mig svårt att förena en kultur-konservativ ståndpunkt - där den intellektuella elitens betydelse erkänns, också då den hamnar "fel" givet vissa värden - med ett stöd för Göran Hägglunds tal om att verklighetens folk skall få vara ifred. Givetvis vet jag att Göran Hägglund i första hand adresserar kulturvännen, men jag kan inte se att han principiellt inser värdet av en elit och att den håller sig med en hierarkisk syn på kultur. Försvar av kulturarvet, historiska värden, svenska språket, kanon och annat som hör en ansvarsfull kultursyn till blir har när omöjligt om man helst av allt vill lämna "verklighetens folk" ifred. Jag menar, varför störa dem med rättstävning, Fröding och historiekunskaper?

Magnus Pettersson

Oräkneliga exempel på övervärderade teorier

Det är frestande att med till exempel Richard Rorty eller Judea Pearl hävda att testet på vilken teori som helst - ekonomisk, samhällsvetenskaplig, medicinsk, fysikalisk eller övrig - är just att den är användbar. Och oavsett om man håller med om det kan flera andra paralleller till forskarvärlden dras från John Kays artikel (Axess nr 6).

Tron på värdet av antalet citeringar och idén om att det är de mest värdefulla bidragen som kommer att bli mest citerade påminner om teorin om den effektiva marknaden.

De teorier som övervärderas är förstas oräkneliga. Dels finns det inbyggda positiva feedbackloopar där de välciterade artiklarna per definition är viktiga att citera - dels tycks det intuitiva värdet av en teori i allmänhet motstå de mest omfattande systematiska sammanställningar av välutformade empiriska studier som vederlägger teorin.

En klar motsvarighet till "rent seeking" i forskning är den monopolsituation som uppkommer när forskare får tillgång till ett redan insamlat datamaterial och i praktiken kan kräva medförfattarskap av den som vill använda materialet.

Parallellen till de stora tröga byråkratierna, slutligen, är inte heller särskilt långsökt med de (större och större) forskningsråd som gärna ger anslagen till dem som upprepar analyser som i princip, men i ett annat material, genomförts och publicerats ett antal gånger tidigare.

ibland mår också forskarvärlden bra av att inte behandlas för vördnadsfullt.

Anton Lager

MÄNADENS PUDEL

Trotskij förväxlad med Kalinin

Oj, så många gånger detta misstag begåtts! Mannen till höger om Lenin är Michail Kalinin och inte Lev Trotskij. Förvisso var de lika, men Kalinin ska en kunskaps- och idétidsskrift som Axess känna igen. Michail Kalinin var ordförande i Sovjetunionens centrala exekutivkommitte från 1919 till 1938. Kalinin

var också statschef i Sovjetunionen så som ordförande i Högsta Sovjets presidium 1926 till 1946.

Anders Hübel

POLITIK

Story och stil avgjorde valet

Trots olikheterna hade Moderaternas och Miljöpartiets politiska budskap grundläggande beröringspunkter. I botten fanns en identisk bild av det goda livet, skriver **Cecilia Garme**.

TIDNINGEN *Lantliv* är en av Sveriges största tidskriftsuccéer. Den har fått 177 000 läsare trots att omslaget i princip har sett likadant ut sedan starten 2000. I politiken kallas konsekvens av det slaget att *stay on message*, behålla budskapet.

Men *Lantliv* är en inredningstidning, även om den ofta rör sig utomhus. Dess mening? Att utreda vårt inre. Antingen redaktionen vet om det eller inte.

På augustinumret står en snygg tjej i yngre medelåldern barfota vid en rostande vattenpump. Hon har oklanderlig spetsklänning och komplicerad frisyr. Rubrikerna lyser gröna: Hästgård i Mosshult. Lantligt på Lidingö. Charmigt skolhus i Sörmland.

Det är naturlyriskt. Och det kostar pengar. Men att avfärda det som trams vore ett mycket stort misstag.

Husägarna som har ställt upp i reportagen är formgivare, lärare, advokater, administratörer inom media och pr-konsulter, och utan undantag djupt fascinerade av det egna husets historia. Någonstans handlar förstås det om att gräva i sig själv. Men inte som person, utan mer som pusselbit i samhället. Vem är man? Var kommer man ifrån?

UTGÅNGSPUNKTEN ÄR nästan alltid en återupptäckt med stort Å.

Ödehuset som plötsligt är till salu. Gräset som går upp till armhålor vid första besöket. "Det här var en idyll vi omedvetet hade letat efter", säger pr-konsulten som njuter av att storstäda och skörda potatis.

Advokaten som bori "ett spökhuis" på Lidingö säger:

– Jag ville ha ett Pettson och Findus-boende. Möbler, föremål och prylar som finns i detta hus ska ha en historia, ett minne, en betydelse för mig. Jag är inte så mycket för genomtänkt design. Jag gillar det ruffa. Det som inte är slätt, saker med ojämnheter, färg som flagnar, ting som lever. Sedan har jag minnen av hur min mormor hade det.

Reportagen i *Lantliv* handlar inte om politik och valrörelse. Ändå visar de bättre än något annat jag har hittat likheten mellan miljöpartiet och moderaterna.

Båda partierna lyckades kanalisera vårt sökande efter mening och vår längtan efter "den idyll vi omedvetet hade letat efter".

Men angreppssätten var olika, eftersom Moderaterna betonade störyn och Miljöpartiet stilen.

När Fredrik Reinfeldt började tala om "berättelsen om Sverige" hade han listat ut en central hemlighet för politisk kommunikation. Att placera sig i en berättelse är inte primärt att sätta en stämning. Det är att skapa ett argument.

Narrative blev ett hett begrepp i samhällsforskningen för 20 år sedan. När avancerade narrativa angreppssätt började uppträda inom historieforskning, filosofi och kognitionsforskning gällde det hur människor uppfattar sig själva och varandra, och framför allt motiv, egna och andras.

EN ONTOLOGISK approach anger att berättelser har självständiga existenser och kan orsaka effekter på aktörers handlande. Särskilt intressant blir det när berättelser används för att skapa nya identiteter. Då kan nämligen följderna bli omvälvande, åtmins-

Vaccinationslögn

12 Anne Brynolf granskar en lögn som ännu hålls vid liv

Palestinsk brobyggare

14 Eli Göndör om palestiniern som USA och EU hoppas på

Sydafrikansk censur

15 Staffan Heimerson skräms av Jacob Zumas censurer

Tyskt demografiproblem

15 Ingvar von Malmberg spårar framtids pessimism i det enade Tyskland

Krönika

18 Theodore Dalrymple känner sig inte längre så fri

Notiser

18 Utblick, Tariq Ramadan och principfrågor

Livsstilsnjutare?

tone om aktören i fråga har väsentlig politisk makt.

Carl Bildts moderata 90-talsbudskap om systemskifte fungerade bara så länge det var högvåg i den politiska konjunkturen. Det Fredrik Reinfeldt begrep var att den riktigt viktiga berättelsen låg djupare än skvalpet på ytan.

I sitt linjetal på Moderaternas kommun-dagar i våras gick han tillbaka till både Vilhelm Moberg, Per Anders Fogelström och Astrid Lindgren och drog slutsatsen för Moderaternas del: "Vi hittade i våra rötter vår arbetslinje, vår vilja att arbeta som har präglat dem som är födda i Sverige, dem som har kommit till Sverige ... Vi tappade bort det en tid, Alliansregeringen har fört det tillbaka."

NÄR MAN KARTLÄGGER fackböckernas historieberättande om det moderna Sverige för att identifiera dess hjälte har man tidigare fått ett entydigt resultat. I princip alla samhällsanalyserande författare – svenska och

utländska – sätter startpunkten till 1932 och knyter hjälterollen till det socialdemokratiska partiet.

Inte undra på att äldre Socialdemokrater kände vrede när Moderaterna utan vidare spisning klippte in sig själva i berättelsen.

På ett gles besökt ABF-seminarium med rubriken "Går verkligen Reinfeldt i Erlanders fotspår?" 26 dagar före valet 2010 bestreds den nya tronföljden av Anne-Marie Lindgren, chef för Arbetarrörelsens Tankekedja.

– Erlander skulle ha plirat och sagt att Reinfeldt lät som de vanliga gamla högerledarna, sa Lindgren.

I Erlanders ställe ville hon nu binda Reinfeldt till högerberättelsen, via ett citat av den konservativa riksdagsman som 1901 sa: "Ingen vill arbeta mer, om han ska betala dryga pengar för varje lymmel som låtsas göra sig illa i tån eller tummen." En slående stark parallell till alliansens sjukförsäkringsnedskärningar, påpekade Anne-Marie Lindgren.

FOTO: FREDRIK PERSSON/SCANPIX OCH JANERIK HENRIKSSON/SCANPIX

Mingissning är att majoriteten av svenskar både solidariserar sig och identifierar sig med dem som lever under knappa förhållanden – dock mindre med dagens RUT:are i Vasastan än med de fattiga som upplevde det tidiga 1900-talet.

Alla de kroppsarbetare som med flit och strävan drev sina barn genom utbildningssystemet som folkhemmet öppnade upp. "Jag har minnen av hur min mormor hade det", som advokaten i *Lantliv* säger. För kärnan i en berättelse är *tiden*. Utan ett perspektiv bakåt, ingen *berättelse*. Och heller ingen rörelse framåt.

ETT STATISTISKT FOKUS på dem som kvalar in för socialbidrag 2010 är förstas legitimt, men kanske inte för just ett parti som vill förstå och bära hela samhället, där de flesta har historien som bevis för att det faktiskt går att komma ur fattigdom.

Om Moderaterna nådde framgång med storyn så gjorde Miljöpartiet det i sin tur med stilen. Samma livsstil som är under- >>

strömmen i *Lantliv*. En kärlek till naturen, oron för att planeten ska förstöras och de tappra försöken att göra åtminstone något för att rädda den, som att cykla till affären och använda linoljefärg istället för plastfärg.

FÖR MILJÖPARTIET är historien en oanvändbar metafor. Partiet koncentrerar sig på framtida generationer, defintivt inte på Gustav Vasa men heller inte på Erlander.

– Pompösa berättelser om Sveriges historia vinner inte val, säger Maria Wetterstrand kort.

Nej, någon identifikation med Karl-Oskar och Kristina och Henning och Lotten och deras tillväxtorienterade kamp för ett bättre liv för sina familjer hittar man inte hos Miljöpartiet. Om moderater och sos-sar vill slåss om dem så varsågod, tycks Maria Wetterstrand mena. Då är livsstil mycket viktigare även om hon är på sin vakt också mot detta ord.

Innan livsstil blev ett modeord, var det synonymt med *alternativlivsstil*, och *alternativ* var lika med löjlig, i mediernas värld. Skippa förledet *alternativ* och du hamnar på Södermalm.

Här är det *Lantlivs*folket, inte bysnille-na, som talar. De är högutbildade och läser utrikessidorna och har betydligt högre status. Visserligen utsåts även dessa för hån och förminskanden, som om deras miljöengagemang stannade vid ekologisk broccoli.

Men många väljare känner igen sig, och Miljöpartiet bejakar alla som försöker. I sin bok *Den nya gröna vågen* lyfter Maria Wetterstrand särskilt fram dem som är tryggt förankrade i 2000-talet när de räddar planeten.

Till exempel Telia Sonera som sparade 169 ton koldioxid och 40 månaders arbetstid på videomöten under 2008. Eller tjejerna i BooFF som systematiskt går till träningarna istället för att skjutas i bil.

På omslaget poserar Maria Wetterstrand själv framför en spegelblank sjö i en exklusiv folklörekofta signerad Anna Holtblad. Engagemanget som stil – tydligare kan det inte sägas.

I *LJUSET* av *storn* och *stilen* försvinner arbetaren och kapitalisten under horisonten, och med dem storhetstiden för Socialdemokraterna och Vänsterpartiet.

Fram kliver istället Moderaternas producenter och Miljöpartiets konsumenter. Producenten av eget arbete, som kör miljöbil och minskar på köttkonsumtionen, installerar bergvärme i villan och ansluter sommarstugan till det kommunala avloppet, där bajset slutar som biogas.

Dasset får stå kvar som minne. Och komma på bild i *Lantliv*. ✨

VETENSKAP

Vaccinationslögnerna

Trots att påståendet om ett orsakssamband mellan trippelvaccinet MPR och autism sedan länge vederlagts är antivaccinationsrörelsen fortsatt stark. **Anne Brynolf** berättar om hur sakkunniga tiger i rädsla för att vantolkas eller få sina ord förvanskade.

FÖR TOLV ÅR SEDAN briserade en bomb i vetenskapsvärlden – en bomb vid namn Andrew Wakefield.

I den ansedda medicintidskriften *Lancet* publicerade denne gastroenterolog en studie om ett potentiellt orsakssamband mellan trippelvaccinet MPR och autism. MPR står för mässlingen, påssjuka och röda hund – de sjukdomar mot vilka vaccinet skyddar.

Wakefields undersökning, genomförd tillsammans med tolv kolleger, tog otyglad skruv. Genomslaget var omgående: löpsedlar och förstanyheter i teve – Wakefield var överallt.

UNDER PRESSKONFERENSEN som följde direkt på studien – ett i sig ovanligt grepp i mag- och tarmdoktorernas värld – menade Wakefield att resultatet var tillräckligt alarmerande för att stoppa den tredelade vaccinationen till dess att fler studier gjorts.

Några bevis för en direkt kausal koppling fanns visserligen inte. Men blotta misstanken krävde, enligt forskarlaget, omedelbar handling: "Det är en moralisk fråga" menade Wakefield. "Jag kan inte rekommendera fortsatta vaccinationer innan sambanden vidare klarlagts".

Han hävdade, dock, att vaccinen torde kunna ges vart och ett för sig – ett mot mässlingen, ett mot påssjuka och ett mot röda hund. Men vad spelade det för roll i sammanhanget? Pandoras ask hade öppnats, paniken var ett faktum – från press till gata, intet spår av nyans rymdes.

Vaccinationsprevalensen sjönk dramatiskt, från runt 95 till under 80 procent i Storbritannien. Det är långt under vad som krävs för att en så svårt smittsam sjukdom som mässlingen ska hållas i schack. I USA var vaccinationsgraden visserligen högre, men andelen vaccinerade barn minskade och utbrotten av mässlingen mångdubb-lades.

GENOMSLAGET FÖRSTÄRKTES av att tiomersal, ett konserveringsmedel med en kvicksilverkomponent som använts sedan 1930-talet i vaccintillredning, vid samma tid blivit föremål för debatt. Den amerikanska barnläkarorganisationen och US Public Health Service tog sig friheten att utfärda en kombinerad varning och brasklapp: "Mängden tiomersal är så liten att det inte finns någon risk för att barn har tagit skada, men att ta bort det gör vaccinet än säkrare".

Vad det kunde tänkas betyda – kan en ick-eexisterande risk bli mindre? – lämnades åt medier och allmänhet att uttolka.

Det finns ingen påvisad koppling mellan tiomersal och autism. Inte heller har något sådant påståtts från offentligt håll. Men tanken slog rot ändå – och spekulationer kring eventuella samband gavs utrymme såväl i *New York Times* som på Internets tusentals baksidor.

År 2004 drog tio av Andrew Wakefields medförfattare tillbaka sitt stöd för resultaten i 1998 års studie. Wakefield har i efterspelet påkommit med ekonomiskt jäv och

Modellen Jenny McCarthy och skådespelaren Jim Carrey är engagerade mot vaccination.

FOTO: ROBERT CAPA/CORNELL CAPA/MAGNUM PHOTOS/IBL

som fick eget liv

forskningsfusk. I år drogs artikeln tillbaka i sin helhet av *Lancet*, och den brittiska motsvarigheten till Socialstyrelsen har berövat honom rätten att praktisera som läkare. Han bedöms ha "grovt åsidosatt" sin yrkesetik.

Tiotalet tilltagna och rekorderliga epidemiologiska studier har ägnats åt att påvisa det samband Wakefield hyst farhågor för. Resultatet? Noll och intet. Myndigheter och läkarförbund, på andra sidan Atlanten och här, har med entydig forskning i ryggen i unison fastslagit att MPR-vaccinet är säkert.

I sin bok *Callous Disregard* menar Andrew Wakefield sig ha blivit utsatt för "smutskastning", att vaccinindustrin utövat "exorcism på en dissident" och att myndigheterna förlorat allmänhetens förtroende. Han står alltjämt bakom sina hypoteser.

HAN, OCH MÅNGA med honom, ska sägas. För antivaccinationsrörelsen har, åtminstone i USA, aldrig varit starkare än under 2000-talet. I furiös antipaternalistisk anda ifrågasätts all expertis – myndigheter, vaccintillverkare, barnläkare, varje meningsmotståndare. Modellen och aktivisten Jenny McCarthy, mor till autistiske Evan, är liksom skådespelaren Jim Carrey en namnkunnig representant. John Kerry och Christopher Dodd var uttalade vaccinationskritiker i senaten.

Miljöaktivisten och journalisten Robert F. Kennedy Jr författade år 2005 det famösa reportaget "Deadly Immunity", som kom att publiceras i *Rolling Stone*. I artikeln hävdades att läkemedelsindustrin har "förgiftat en hel generation" och det länkades fritt mellan vaccinationer, kvicksilver och autism.

Ett otal rättelser följde i nummer efter

nummer. Men vad var den skadan, om inte redan skedd?

MÄSSLINGSVACCINET infördes i det svenska barnvaccinationsprogrammet 1982, och sjukdomen är i dag en rar fågel. Programmen har effektivt undanröjt både mässling och minnet av mässling. *Morbilli*, virusets latinska namn, känns mer passande i dag än någonsin förr – "en liten sjukdom".

Men beteckningen bedrar.

För mässlingen är, utöver synnerligen smittsam, en livsfarlig sjukdom. Epidemier är dödliga och hjärninflammation ingen helt ovanlig komplikation. Enstaka barn lämnas med bestående hjärnskador och utvecklingsstörning. Ofta följer bakterieinfektioner, som öron- och lunginflammation. Eller, som det heter i ordspråket: "Räkna dina barn när väl mässlingen dragit förbi".

I dag är, åtminstone i västvärlden, långt fler föräldrar bekanta med autism än med mässlingen. Och, på senare tid räds de vaccinet mer än den sjukdom det skyddar mot.

En förälders observation – "han var frisk tills han fick vaccinet" – övertygar, skrämmer, har ett direkt anslag. En moders "instinkt" berör genom rutan, säger mer än tio välgjorda studier. Eller som Jenny McCarthy, med all den kärlek forskningsmetodik inte rymmer, uttryckte saken på *the Oprah Winfrey Show* 2007: "Evan är min vetenskap".

Vetenskapen har blott torftiga "osannolikheter" att sätta emot. Att hävda att MPR aldrig, i något enda fall, orsakat autism är metodologiskt ohederligt. "Det finns i dag inga bevis för ..." kan det heta. Eller "det går utifrån nuvarande forskningsmaterial inte att säga att ..." Det ter sig, utifrån tillgänglig epidemiologisk och biologisk data, helt enkelt ytterst osannolikt.

Språkbruket, som är ofrånkomligt, ger upphov till tvivel hos den som är benägen att tvivla. Förnuftet lämnar plats åt känslor och fantasier.

DEBATTKLIMATET är sådant att sakkunniga tystnar, i rädsla för att bli feltolkade, van-tolkade eller få sina ord förvanskade. Hot är vardag, åtminstone i USA, för den som i starka ordalag tar ställning för barnvaccinationsprogrammen. Den välrenommerade barnläkaren och debattören Paul A. Offit inleder exempelvis sin läsvärda bok *Autisms false prophets* med orden: "Jag får många hatmejl". Att konfrontera ickevetenskap och irrationalitet kostar på.

I fallet med MPR-vaccinationerna gick det förhållandevis snabbt att skapa vetenskaplig konsensus. Wakefields forskning blev aldrig egentligen vetenskapligt kontroversiell, inte i meningen att konfliktens parter stred med jämbördiga argument.

Av kontroversen finns dock mycket att lära – om myndighetskommunikation, om krishantering, om hur skört allmänhetens förtroende är, om hur litet som krävs för att vända vaccinationsprogram över ända.

Hur resonera offentligt och kommunicera kring potentiella, eventuella och reella biverkningar av vaccinationer? Kring säkerhetstänkande och orsakssamband? Numera sätts liten tillit till läkare, till myndigheter, till tredje parts riskvärdering. Den enskilde kommer att – tillsammans med Internet och självvalt högre väsen – bilda sig en uppfattning: hur stor är risken att vaccination gör mitt barn sjuk?

Den kommunikativa utmaningen kan te sig överväldigande – men vetenskap talar aldrig för sig självt. Endast genom ombud, genom övertygade budbärare och gedigen argumentation. ✱

Palestinsk brobyggare

Den palestinske premiärministern Salam Fayyad använder sig av samma metoder som den judiska kolonin när Israel grundades, skriver **Eli Gündör**.

DE ÅTERUPPTAGNA fredsförhandlingarna mellan Israels regering och PLO-regeringen på Västbanken beskrivs rutinmässigt som ytterligare ett i raden av försök dömda att misslyckas. Läget är också så infekterat att risken finns att samtalen inställs redan innan de påbörjas. Men denna gång är förutsättningarna på en rad betydelsefulla punkter annorlunda från tidigare förhandlingar.

Den israeliska delegationen har visserligen en starkt nationalistisk slagsida, men det hindrade varken högnationalisterna Menachem Begin från att evakuerat bosättningar i Sinai 1982 eller Ariel Sharon från att göra detsamma i Gaza 2005. Frågan är snarare hur det oönskade resultatet av reträtten från Gazaremsan har påverkat den israeliska allmänheten. Det palestinska samhället är å

nen. 2006 deltog han i det palestinska valet med sitt parti "Den tredje vägen" och den 19 maj 2009 utnämndes han till PLO-regeringens premiärminister.

Salam Fayyad har koncentrerat sig på att bygga de institutioner som krävs för att en självständig palestinsk stat ska kunna utropas. I augusti 2009 publicerade Fayyad sin arbetsplan. Där lovar han, att allt som krävs för ett fungerande självständigt palestinskt samhälle på Västbanken kommer att stå klart i mitten av 2011. Det är enligt honom den enda möjligheten för att få bort Israel från Västbanken för gott. Med ett sådant förhållningssätt genomförde också den judiska kolonin i Palestina sitt statsbygge som slutligen ledde till Israels självständighet. Det förvånar därför inte att Fayyads

sta arabiska samhället i Mellanöstern där polisens uppdrag är att freda medborgarna och värna om deras trygghet snarare än att skydda regimen och förtrycka folket.

Israel samarbetar med honom på uppmaning av USA med en blandning av reservation och oro. Salam Fayyad nöjer sig inte med att Benjamin Netanyahus regering reducerat antalet fasta vägspärrar på Västbanken från 42 till 12 eller att några fler arbetstillstånd i Israel delas ut till palestinier. För Fayyad bestämma ska bosättningarna och Israel bort från Västbanken med allt vad det innebär. Hans tillvägagångssätt reducerar Israels möjligheter att rättfärdiga sin ockupation av Västbanken genom att rikta anklagelser mot den palestinska myndigheten om dåligt fungerande institutioner, kor-

ena sidan mer splittrat än någonsin. Hamas på Gaza har deklarerat sina avsikter att inte erkänna några beslut av förhandlingarna och en stark opinion på Västbanken har krävt att PLO-delegationen istället stannar hemma. Å andra sidan anländer den palestinska delegationen dels med ett nytt förhållningssätt, dels med imponerande resultat från utvecklingen på Västbanken. Bakom förändringen på Västbanken ligger i huvudsak premiärminister Salam Fayyad.

SALAM FAYYAD föddes 1952 i byn Deir al Ghusun på Västbanken men utbildade sig utomlands och tog en doktorsexamen i ekonomi vid University of Texas. Från 1987 till 1995 arbetade Fayyad inom Världsbanken där han var kollega med Stanley Fischer som maj 2005 blev chef för Israels riksbank. Efter en kort tids tjänst som finansminister hos Yasser Arafat sa han upp sig. När Mahmud Abbas tog över efter Arafats död 2004 villkorade USA och EU fortsatt bistånd till den palestinska myndigheten, med att Fayyad gavs en central roll i administratio-

belackare nedlåtande kallar honom "Ben Gurion" eller "Sionisten".

Självständighet och kreativitet, hävdar Fayyad, är vad som kommer att förbättra palestinskt självförtroende. De palestinska upproren, intifadorna, som så länge haft ett centralt symbolvärde för den palestinska förståelsen för hur frihet ska uppnås, ser han som slöseri med liv, tid och medel. Fayyad har valt bort våldet. För honom är det konkreta förbättringar som räknas. Att institutioner byggs, att sophämtningen sköts, att investeringar förvaltas, att arbetsmöjligheter utökas och att beslutsfattande sker öppet. Dessutom bekämpar han korruption tillräckligt effektivt för att allt oftare kritiserar av den Fatahklick som inte längre kan leva lyxliv på biståndspengar.

I NÄRHETEN AV STADEN Ramallah på Västbanken växer en ny stad fram från grunden. Det är frågan om stadsplanering, el, avlopp, budget, vägar, bostadshus, parker, kontorsbyggnader, affärer, industriområde och skolor. Västbanken har dessutom blivit det för-

ruption och terror. På sikt kommer därför Salam Fayyads initiativrika strategi att å ena sidan visa huruvida det är en tvåstatslösning eller en smygande annektering av Västbanken som är Israels långsiktiga målsättning. Å andra sidan kommer det även att visa sig om den palestinska opinionens och administrationens långsiktiga målsättning är en palestinsk stat vid sidan av eller istället för Israel.

VAD VILL DÄGENTLIGEN palestinerna själva? Tittar man på resultat från palestinska opinionsinstitut framträder en komplicerad bild. Palestinierna på Västbanken och Gaza favoriserar med en klar majoritet. Abbas och Fayyads styre framför Ismail Haniyehs Hamasstyre. Men när samma grupp tillfrågas om vad som är viktigast för dem tydliggörs en överväldigande majoritet som vill se det palestinska folket enat. Samtidigt som det tycks bli allt mindre intressant i det palestinska samhället att mäta framgång i hur mycket någon slåss mot Israel eller bränner amerikanska flaggor, så har Hamas blivit en aktör som det kommer bli svårt att bortse ifrån. ✱

SYDAFRIKA

"VÄRRE ÄN UNDER APARTHEID"

SAMMA BILD I Brasilien och Venezuela, Ryssland och Sydafrika: tryckfriheten under attack.

Brasilien går strax till val – och det är inget man skrattar åt. Politisk satir i tv förbjuds under valrörelsen. (Tidningar, som i ett ganska illiterat land bara eliten läser, kan fortsätta att skoja).

Venezuela har 220 mord per 100 000 invånare per år, värst i världen. President Hugo Chávez har ett botemedel: han förbjuder medier att publicera brottsstatistik och bloddrypande detaljer och bilder. En tidning som publicerade en bild från huvudstaden Caracas bårhus åtalades.

Ryssland har just beslagtagit oppositionsledaren Boris Nemtsovs *Putin: Tributen, 10 år*. Nemtsov var biträdande premiärminister i Boris Jeltsins regering 1997–98. Det hjälpte inte, när polisen klassificerade den kritiska boken som "extremistlitteratur".

SYDAFRIKA ÄR DET mest oroande fallet. President Jacob Zumas regering förbereder en lag om "skyddet av personlig information, rätten till privatliv och värdighet". Lagen ska hindra landets livliga tidningar att rapportera om – och med politiska teckningar kommentera – politikens lyxliv på skattebetalares bekostnad, den galopperande korruptionen (till exempel Saabs stridsplansaffär, som ackompanjerades av mutor) och regeringsmedlemmars uppseendeväckande familjeliv med polygami, älskarinnor och tjugotals barn.

Straffet för att rapportera något som "strider mot nationens intresse" kan bli 25 års fängelse. Men, står det i förslaget, "vi är redo att bistå med råd i publiceringsärenden".

"Detta", sa doyenen bland Sydafrikas chefredaktörer, Raymonds Louw, "är värre än något under apartheidtiden."

DOCK – SYDAFRIKA, som är ljuset i det afrikanska mörkret – har storhet att stå emot. Liberala politiker, fackföreningsfolk och människorättsaktivister, som slogs mot apartheid, sluter sig nu samman för att skydda pressfriheten. Ledande jurister säger sig vara säkra på att grundlagsdomstolen kastar förslaget i papperskorgen. Och president Zuma har sagt, att "pressfriheten är inte hotad".

Hoppas att Zuma har rätt.

Staffan Heimerson

TYSKLAND

Demografin som hotar demokratatin

Flera nya tyska böcker varnar för konsekvenserna av att tyskarna blir allt äldre och att det är bland invandrargrupper som de stora barnkullarna finns. En ny invandrarfientlighet och rasism tycks vara på väg, skriver **Ingvar von Malmberg**.

I NOVEMBER 1989 HAMNADE JAG I BERLIN, av en slump, omedelbart efter murens fall.

En grålig och kallfuktig berlinerkväll gick jag ner till Checkpoint Charlie. I mörkret rörde sig oroliga skuggor av beväpnade soldater och uppjagade besökare. En vänlig skotsk student lånade mig en liten skruvmejsel och en ostadig salongshammare och med dem började jag hacka mig igenom den armerade betongen på Berlinmuren. Det kändes både futtigt och samtidigt oändligt stort.

Även under återföreningen ett år senare, den 3 oktober 1990, befann jag mig i Berlin som journalist. Det fanns en eufori i luften de dagarna. På en grå gata i arbetarstadsdelen Wedding placerade någon plötsligt ett glas sekt i min hand – bara för att fira.

Men tecknen på hur framtiden skulle gestalta sig fanns redan: det var uppenbart att det rörde sig om två befolknings-

grupper med mycket olika erfarenheter och livsvillkor.

På kvällen, under själva återföreningsceremonin, rasade en läktare nära Brandenburger Tor. En person dog. Jag tänkte att det här skulle kunna vara ett omen, en varningssignal. Men det fanns inget utrymme för sådana tankar och inte heller för sådana artiklar.

Enligt Heinrich, en skådespelarvän i München, var murens fall och åter-

Thilo Sarrazin har inte försökt linda in sina åsikter. Attackerna riktas mot bidragstagare i allmänhet och personer med turkisk bakgrund i synnerhet.

föreningen de första avgörande händelserna i Tysklands historia som skett utan våld, krig eller uppror. Hans åsikt delades av många andra, därav glädjen och firandet.

Tjugo år har gått sedan återföreningen. Bokslutet börjar bli klart.

Hundratals miljarder euro har plöjts ner i delstaterna i öster. Som kulturhuvudstad 1998 fick lilla Weimar en dryg miljard kronor för upprustningar, ett jättebelopp. Och slott och älderdomliga städer har pietetsfullt restaurerats. Tysklands bästa infrastruktur finns här, eftersom den är ny. Vissa satsningar har lyckats: Leipzig har den snabbaste ekonomiska utvecklingen av alla större tyska städer.

Ändå påminner östra rikshalvan om en avfolkningsbygd. Sedan murens fall har minst 1,7 miljoner människor flyttat ut, 12 procent av invånarna. Födelsestalen har varit extremt låga och omkring 2 000 skolor har fått stängas för att elever saknats. Många utflyttare är kvinnor under 35 år och det går nio kvinnor på tio män.

Till de avgörande framtidsfrågorna hör befolkningsutvecklingen i Tyskland. Redan 2030 kommer 40 procent av befolkningen att vara över 60 år. Tjugo år senare har befolkningen enligt dagens prognoser minskat med 17 miljoner och medelåldern ligger över 60 år (!). Då har man ändå räknat generöst med en årlig invandring på 100 000-200 000 människor. Förra året handlade det om 2 000 personer.

I FYRA ÅRTIONDEN har födelsestalen varit extremt låga. Det förklaras med att Tyskland

på 1960-talet bytte ledordet plikt mot självförverkligande, då blev barn mindre viktiga. Andra tidigare diktaturländer har haft samma utveckling: Italien, Portugal och Spanien.

Den historiekunnige kan se att Tyskland, liksom Europa, liknar ett imperium som passerat kulmen. Imperiet har fortfarande styrka och initiativförmåga, men för sin överlevnad behöver man krafter utifrån.

Är Tyskland redo för en massivt ökad invandring?

Thilo Sarrazin, tills nyligen styrelseledamot i Bundesbank, var tidigare socialdemokratisk finanssenator i Berlin, den tyska stad som har i särklass flest bidragstagare.

I hans bok *Deutschland schafft sich ab* (Tyskland avskaffar sig självt), utkommen i september 2010, står befolkningsutvecklingen i centrum. Tyska akademiker som föraktar det land som tog emot dem", skriver han. Lika som att invandrare fått ut mer av Tysklands bidragssystem än vad de bidragit till Tysklands utveckling. I intervjuer har han lyft fram judars speciella gener.

THILO SARRAZIN HAR inte försökt linda in sina åsikter, tvärtom. Attackerna riktas mot bidragstagare i allmänhet och personer med turkisk bakgrund i synnerhet. Detta är "den första grupp invandrare som föraktar det land som tog emot dem", skriver han. Lika som att invandrare fått ut mer av Tysklands bidragssystem än vad de bidragit till Tysklands utveckling. I intervjuer har han lyft fram judars speciella gener.

Givetvis har brittiska och amerikanska dagstidningar slagit upp detta: en ledan-

de tysk med främlingsfientliga åsikter är en självklar nyhet, närmast övermogen.

Utrikesminister Guido Westerwelle menade att kommentarer som göder rasism inte har någon plats i det offentliga samtalet. Försvarsminister Karl-Theodor zu Guttenberg ansåg att Sarrazin överträtt gränserna för vad som kan accepteras i en provokation. Och socialdemokraterna diskuterade öppet uteslutning - medan tyska nynazister jublade. I september meddelade Sarrazin att han lämnar sin post i Bundesbank.

Men den israeliska dagstidningen *Ha'aretz* ryckte på axlarna åt gendiskussionen. Uppgiften presenterades i tidskriften *Nature* och bygger på en amerikansk undersökning av 278 judars gener, något som diskuterats flitigt av judar världen över.

Tysk press har ägnat mycket utrymme åt Sarrazins bok, även traditionellt socialliberala tidningar som *Franfurter Allgemeine* och *Der Spiegel*. Redan vid publiceringen låg boken på tyska Amazons bestsellerlista och stöd har också kommit från olika håll.

MEDIEFILOSOFEN Peter Sloterdijk ansåg att Sarrazin enbart "påpekat det uppenbara att man i vissa turkiska och arabiska miljöer i Berlin inte ville integreras". Olaf Henkel, ordföranden för tyska industrifederationen, tyckte att Sarrazin blivit offer för politisk korrekthet eftersom han uttalat "vissa sanningar". Och den frispråkiga turkiskätade professorn Necla Kelek gillade

Thilo Sarrazin.

FOTO: THOMAS PETER/
SCANPIX

att man för en gång skull "diskuterade verkligheten".

TEMAT I NECLA Keleks bok *Die fremde Braut* (Den utländska bruden) från 2005 är att turkiska män regelmässigt gifter sig med kvinnor från familjens hemort. Gruppen som helhet integreras därför långsamt, eftersom barnen i varje ny generation uppfostras av en förälder som är okunnig om tyska förhållanden.

Totalt består Tysklands befolkning av 82 miljoner människor, varav 16 miljoner har minst en utlandsfödd förälder. Enligt en regeringsundersökning är runt 5 procent muslimer. Av dem har 63 procent turkisk bakgrund, uppskattningsvis 2,5 miljoner. Tyskättlingarna som kom från forna Sovjetunionen på 1990-talet är betydligt fler: idag drygt 4 miljoner.

Ändå har 30 procent av alla tyska barn

en utlandsfödd förälder. Vilket beror på att tysktyskarna föder så få barn. Och från detta utgår rädslan för att landet ska avskaffa sig självt: demokratin, näringsfriheten, rättsväsendet, kulturen ...

Sabine, en feministisk bekant i Stuttgart, tycker att hela diskussionen ligger fel. Skälet till att unga tyska par inte skaffar barn är de dåliga villkoren. Föräldraledigheten är rekordkort; det är stor brist på dagis, kindergarten och fritids. En förälder, inte sällan mamma, måste därför säga upp sig för att ta hand barnet och vem vill det?

Förbundskansler Angela Merkel har tagit upp problematiken. Så är hon också uppvuxen i DDR som hade ett års barnledighet och garanterad dagisplats vid arbetsplatsen. Men Förbundsrepubliken erkänner ogärna att något varit bättre organiserat i gamla Östtyskland och Angela Merkel har inga resultat att visa upp. Inte ännu.

När ett EU-organ undersökte inställningen till jämställdhet i unionen hamnade Grekland och Irland i botten. Men varför slutade det avancerade Tyskland – pedagogikens och psykologins hemland – bland de tre sämsta ...?

Flera bedömare har dragit slutsatsen att Tyskland i framtiden behöver en välorganiserad arbetskraftsinvandring. Det finns inget annat sätt att garantera välförhållandet. En sådan inställning tycks gå stick i stäv med Sarrazin-debatten, men i själva verket kan de handla om samma sak.

Att det är början på en omprioritering av resurser. Inget samhälle är opåverkat av invandring. En stor arbetskraftsinvandring – från Indien, Afrika, Östeuropa, Indonesien? – ger oundvikligen avtryck. Och det finns alltid en sorg över förlorade sammanhang, även hos dem som inser det ofrånkomliga i utvecklingen.

I ÅR ÄR RUHRROMÅDET Europas kulturhuvudstad. En metropolis på 5,3 miljoner invånare där städerna trängs med varandra. Befolkningen minskar medan stål- och gruvindustrin krymper. Städerna är skuldsatta, precis som Berlin.

På alla konsthallar och gallerier visar man foton, installationer, målningar och skulpturer med tysta miljöer, övergivna och slitna. I de flesta bildberättelser saknas människor, i synnerhet unga människor: det finns ingen ung energi som kan föra utvecklingen framåt.

En realistisk bild av morgondagens Tyskland. Såvida inget händer. ☹

Berlin,
Alexanderplatz,
2010.

FOTO: ISJOCKPHOTOS

Alla önskar inte frihet

Theodore Dalrymple är läkare, debattör och författare, vars senaste bok, *The New Vichy Syndrome. Why European Intellectuals Surrender to Barbarism*, kom ut våren 2010. Kolumnist på bland annat *Spectator* och *New Criterion*.

Somerset Maugham sade en gång att han fann det underligt att Henry James var beredd att byta ett av sin tids viktigaste ämnen – hur hans eget land, USA, blivit en världsmakt – mot skvallret i Europas salonger. Men kanske är detta inte så underligt: ofta är vi så upptagna av våra egna små liv att vi inte uppmärksammar de viktigaste politiska och ekonomiska trenderna omkring oss. Den store engelske 1700-talsmoralisten, Dr Johnson, sade en gång att ingen människa plågas av offentliga angelägenheter.

Därför är det inte heller förvånande att så många av oss i Europa fortsätter att leva våra liv utan att lägga märke till, och än mindre tänka på, de seismiska skiften i världens maktsituation som har ägt rum de senaste två eller tre decennier. Delvis beror detta på att vi redan har genomlevt ett jordskalv utan att egentligen märka det: Europas förskjutning från främsta ledet till en avkrok. Vi i Europa står inte i främsta ledet för något alls, utom kanske när det gäller att ta semester. Inte för att jag är emot semestrar: jag föredrar dem faktiskt, för min personliga del, framför att utöva makt. Men det tycks vara ett olyckligt faktum att man bara kan upprätthålla sin position i världen, hur försvagad den än må vara, om man anstränger sig. Man kan inte bara glida omkring i hopp om att förbli där man är. Men vår mentalitet har inte förändrats i takt med förändringen i världsläget.

Jag läste i *Le Figaro* häromdagen att Kina inom tio till femton år kommer att ha den största ekonomin i världen (en position som man förstas innehade i många århundraden, en gång i tiden). Jag är inte helt säker på vilken betydelse detta har för oss i sig självt, men det pekar onekligen på utmaningar som vi kanske inte kommer att ha så lätt att svara på. De flesta amerikaner jag träffar verkar ganska belåtna med sitt lands position i världen. De tenderar att anta att Kinas ekonomiska tillväxt inte är förenlig med landets politiska system, och att det förr eller senare kommer att sprängas i bitar. Detta är, ironiskt nog, ett mycket marxistiskt perspektiv.

När de Tocqueville kom till Amerika insåg han snart att den politisk-filosofiska och vetenskapliga vokabulär som han ärvt inte var adekvat för att beskriva den verklighet – den nya verklighet – som han såg omkring sig. Han kämpade för att beskriva de former av herrevälde, tyranni och ofrihet som han såg embryon till under den liberala representativa demokratins form.

Jag tror inte att framtiden nödvändigtvis hör till friheten så som vi har känt den, och sådan som den varit, och att Kina därför måste falla sönder på grund av kraven på personlig frihet. Det är ett misstag, som jag ser det, att anta att alla människor vill vara fria, så som de amerikanska pionjärernas trodde. Jag tror att de starkt föredrar att leva bekvämt. Etablerandet av välfärdsstater räknas som det högsta politiska goda nästan överallt. Den största av alla friheter, den som flest människor önskar sig mer än någon annat, är friheten från ansvar och konsekvenser. Det är sant att kineserna aldrig haft den ytterst frihet som vi har åtnjutit, och tagit för given, men jag är inte säker på hur mycket de saknar den.

Dessutom ställer jag mig den flyktiga, och utan tvivel farliga, frågan om frihet är lika viktigt för själen som för de politiska arrangemangen. Jag kan aldrig glömma Arthur Koestlers bok *Dialog med döden*, där han skrev att den tid han tillbringade i dödszell under det spanska inbördeskriget var den tid i livet när han känt sig friast.

Detta är naturligtvis nattliga tankar, som upplöses i dagsljuset. Men faktum är att jag inte känner mig särskilt fri i jämförelse med alla människor som existerat tidigare, inte ens jämfört med mitt eget jag för, låt oss säga, trettio år sedan. ✱

Översättning:
Jim Jakobsson

I korthet

Utblick

✱ Chefredaktören John Podhoretz i neo-konservativa *Commentary Magazine* gör en

Commentary
commentarymagazine.com

jämförelse mellan George W Bush och Barack Obama: "Något underligt händer med presidenter som hamnar fel – de blir inkompetenta och klarar inte av att göra sådant de brukade göra i sömnen, och deras medarbetare följer efter. Obama rör sig nu i samma riktning."

✱ Matthew Continetti i konservativa *Weekly Standard* anser att demokraterna och Obama

WeeklyStandard.com

inbillar sig att ekonomin är en ekonomi som kan beordras. "Den stora frågan är, trots alla politiska och ekonomiska bakslag som de råkat ut för de senaste ett och ett halvt åren, varför presidenten och hans parti av någon anledning håller fast vid den felaktiga uppfattningen att ekonomin är en armé. Det finns fortfarande tid att lägga om kursen ... Men i dag fortsätter demokraterna att bara marschera."

✱ Jamelle Bouie bloggar i liberala *American Prospect* om vad som kan hända om

THE AMERICAN PROSPECT

republikanerna får majoritet i kongressen i höstens val. Under Bill Clinton utnyttjade de sin kongressmajoritet för att undergräva hans ställning. Uppfattar de "granska-skandalertaktiken" som en framgång (på det sätt som deras nejsägarlinje 1993–94 "fungerade"), eller ser de perioden som en motgång, eftersom Bill Clinton återvaldes med lätthet 1996 och republikanerna förlorade mandat i mellanvalet 1998? När nu republikanerna kommer att vinna stort efter ännu en framgångsrik genomförd vägrarlinjegissar jag att de kommer att satsa på en granska-skandalertaktik."

✱ Andrew J. Bacevich, professor i historia och internationell politik vid Boston University

The New REPUBLIC

skriver i liberala *New Republic* om Irakkriget och USA:s tillbakadragande.

"Vad amerikanerna anbelangar är detta nu irakiernas krig. President Obama sade nyligen, 'Likt varje annan oberoende stat kan Irak självt bestämma sitt vägval'."

Det är en röra, men det är deras röra. Endast i denna mening är Irakkriget 'över'."

Profeten väljer sida

I skrivande stund är det tio dagar sedan *Abidjan.net* publicerade nyheten om den schweiziske islamuttolkaren Tariq Ramadans tal till massorna vid presidentvalet i Elfensbaskusten, vilket rådde vara samma natt då Koranen enligt en tradition uppenbarades för Muhammed. Under rubriken "Här är kandidaten ni måste rösta på" skriver tidningen att "Tariq Ramadan förklarade att islam är en komplett religion. Man kan således inte tala om att reformera denna religion. Det är, enligt honom, de troendes mentalitet som måste reformeras." Att denna reformation inte enbart är andlig står klart. "Tariq Ramadan uppfordrade muslimerna att inte välja president efter något annat kriterium än muslimsk identitet." Vidare manade han åskådarna att "respektera ledarskapet i regionen" och berättade att en god ledare nyttjar sin makt för att "tjåna folket".

Ramadan kan knappast ha agiterat för något annat än ett högerextremt totalitärt samhällssystem där demokrati blivit parodi: Som en enda och manlig kropp är gemenskapen förpliktad att välja rätt ledare inom den islamistiska ordningen. Ledaren omfattar folkviljan som torde vara densamma som Allahs, då den oreformerbara ordningen uppenbarats en gång för alla. Folket skulle förstå sitt eget bästa om de bara kunde

läsa urkunderna korrekt, men det har de ju inte förstånd till. Därför måste Tariq Ramadan resa jorden runt i sin strävan att upplysa de fåvitska.

Profeter av hans slag har ju uppenbarat sig alltför ofta i Europa. Vi känner igen deras tongångar, vare sig deras gud kallas Allah, Samhället, Nationen eller Rasen. Förr var det ofta de ljusröda som skyndade till demokratiens försvar mot det patriarkala tyranniet. Men mot nyfascistiska halvmånetåg hörs sedan länge inga protester från det hållet. Det är tydligen bara den borgerliga vänstern som klarar av att se skillnad på antimuslimsk rasism och ståndaktighet mot den fascistislamistiska international som söker locka till sig sekulära

och traditionellt religiösa muslimer på liknande sätt som sovjetkommunismen lockade vardagssocialister i fördärvet.

Anna Ekström

Fel både i princip och praktik

Några axplock ur *Dagens Nyheter*:

● På tidningens debattsida skriver Gröna Bilister om ett möte i april 2009 under Svenska Petroleuminstitutets ledning. Där var "i princip alla de svenska bränslebolagen närvarande".

● Jonas Thente recenserar den amerikanske författaren Jonathan Franzens nya roman *Freedom* och konstaterar att "Det vi slentrianmässigt brukar kalla för 'en litterär händelse' brukar i princip alltid vara ganska stillsamma affärer, jämfört med hajpen kring till exempel filmer, konserter och datorspel."

● I en artikel av Tove Leffler om nedlagda ZTV påstår Per Sinding-Larsen att kanalen "har i princip skapat hela Medie-Sverige".

● Under rubriken "Seg start för 3d i svensk tv" skriver Hanna Fahl att det "i nuläget i princip inte finns något tredimensionellt att titta på hemma i tv-soffan."

Men det står fel i Sveriges största morgon-

tidning. Byt ut princip mot praktik blir det däremot rätt.

Det är inte bara *DN* som har problem med att hålla isär begreppen. Läget är nu så pass illa att "i princip" för de allra flesta och inte bara journalister – i praktiken – verkar förstås som "i praktiken".

Vad beror det på? "I princip" anger ju att det är frågan om en regel, medan "i praktiken" utgör en verklighetsbeskrivning. Min gissning är att det handlar om en önskan att framstå som auktoritativ.

Att säga att något i princip förhåller sig så eller så verkar vederhäftigt och logiskt. Sker samma sak i praktiken känns det inte lika viktigt, inte lika sant.

Jag har inga större förhoppningar om att utvecklingen skulle kunna vändas. Att korrigera en felunderrättad allmänhet vore önskvärt (i princip) men är (i praktiken) för sent.

Mats Wiklund

”Lade han inte märke till att i september 2002 deltog över 400 000 landsortsbor i en av de största protestmarschernas någonsin hållits i London – kanske den största missnöjesdemonstrationen från landsbygden sedan bonderevolten 1831?”

Journalisten **Alexander Chancellor** har läst Tony Blairs memoarer där han skriver att han överraskades av landsbygdens stora motstånd mot Labourregeringens rävjaktsförbud.

Axess till bokmässan!

Du möter Axess i monter C04:42 på Bokmässan i Göteborg den 23-26 september.

Välkommen att tala med redaktionen. Vi kommer även att ha bokförsäljning samt försäljning av vår populära Axess-tröja.

Av Johan Hakelius

Hennes liv var ett absurt konstverk

Jennifer Paterson slog igenom som tv-kock, men hennes popularitet berodde i hög grad på att hon var representant för den utrotningshotade samhällsgrupp som bar upp det viktorianska England.

Jennifer Paterson skulle i jorden, Brompton Oratory var överfullt och pressfotograferna fick vänta utanför. De väntade inte förgäves, även om den avlidnas planer på att hämtas av en hästdragen katafalk med svarta plymer hade avstyrt av spartanska släktingar. Så snart dörrarna slogs upp syntes en jackettklädd, professionellt luguber begravningsentreprenör. Han bar en störtkruka i båda händer, som vore den en kunglig krona. Den var målad med grälla färger i mönster som förde tankarna till det fornnordiska. På framsidan stod det textat "Born wild". Till för någon vecka sedan hade hjälmen burits av en överviktig, sjuttioårig dam som i rasande fart körde sin skoter, ofta åt fel håll på Londons enkelriktade gator.

Döden, i form av lungcancer, hade kommit plötsligt till Jennifer Paterson. Bara en dryg månad före begravningen, i juli 1999, hade en ruesefylld läkare förmedlat domen. "Finns det något du vill ha?", frågade han försiktigt. "Ja", svarade Jennifer, "det skulle vara gott med en cigarett." Under de få veckor hon hade kvar höll hon salong vid sin sjukbädd. Särskilt upplyft blev hon av att, under en tillfällig svacka, få ta emot den sista smörjelsen. Det fick henne att kvickna till och med sin syrligt fruktiga barytonröst hälsade hon därefter glatt alla besökare med orden: "Jag lever i Guds nåd, älskling."

Hon hade illuster uppvaktnings. Prins Charles lät skicka hemlagad, ekologisk tomatssoppa och vaniljglass till sjukbädden. Jennifer tog glatt emot, men var osäker på vad hon skulle göra med bytterna som maten kommit i. Borde de skickas tillbaka till prinsens hem i York House, St James's Palace? Kunde hon behålla burkarna? Vad passade det sig i så fall att hon fyllde dessa med?

Hade sjukdomen kommit fyra år tidigare, skulle problemet knappast ha uppstått. Men slumpen, i form av ett tv-program, ingrep 1996 och gjorde Jennifer Paterson till älskad kändis. Som den mörka och bakom ugglelika glasögon lätt vindögda halvan av kockduon *Two Fat Ladies*, hade hon kört en gammal motorcykel med sidovagn rakt in i britternas hjärtan. Alla som såg programmet – med tiden över 70 miljoner världen över – gladdes eller förfasades över att se henne stoppa sina lindrigt rena fingrar med de långa, ilsket röda naglarna i ännu en byt-

ta köttfärs. Många rös av förbjuden lust när ytterligare ett halvkilo smör, eller halvliter vispgrädd, hölls ned i veckans kaloriexplosion. En del kippade efter andan när ännu en politisk inkorrekthet bollades mellan de två tjocka damerna, med orubblig självklarhet.

Jennifer Paterson, som hade ett katolskt helgon på lut för varje tillfälle, dog på Sankt Lars dag. Det verkade vara mer än en slump: Sankt Lars stektes till döds på ett järnhalster och som tack för besväret blev han kockarnas skyddshelgon. Å andra sidan var epitetet "kock" både för smickrande och för begränsat för att beskriva Jennifer Paterson. Hon hade ingen formell utbildning i kökets konster. Hon hade inte heller någon större respekt för de detaljer som skiljer den verkligt läckra rätten från den ätbara, eller till och med den direkt livsfarliga. Det märktes då och då i hennes recept, som publicerades i tidskriften *Spectator*. Ett krävde att man skulle "koka en burk kondenserad mjölk". Flera läsare hörde av sig och rapporterade om de skador de ådragit sig efter den explosion som blir resultatet av ett sådant tilltag. Ett annat gällde en kaffe- och valnötskaka och inleddes med orden "Det här är en härlig och märklig kaka". Hur märklig blev klart i nästa nummer av *Spectator*, där en notis lød: "Miss Paterson utelämnade av misstag valnötterna i sitt recept på valnötskaka och föreslår att ni använder fyra ounces."

Det var en försmak av vad som väntade i den kokbok som följde efter framgången med *Two Fat Ladies*. När *New York Times* provlagade sex recept blev inget av resultaten de som utlovades i boken. Jennifers recept var snarare underhållande än instruktiva. Ett recept på en efterrätt med bananer började: "För att bota mina fotvårtor tvingas jag slå in varje tå i färska bananskal varje dag, så jag har försökt hitta sätt som jag kan använda själva frukten på..."

Men nu påstod inte heller Jennifer Paterson att hon var kock till yrket. Strängt taget hade hon inget annat yrke heller. Det hon hade var ett liv och det tog formen av ett absurdistiskt konstverk.

Hon föddes i England 1928, men växte till en början upp på Kinas östkust, där hennes far arbetade för ett oljebolag. Det, påstod hon, var skälet till att hon fann den moderna sjä-

1

Johan Hakelius är skribent. Hans senaste böcker är *Döda vita män* (2009), *Enkelriktat* (2009) och *Ladies* (2010).

"De var två lätt prilliga fastrar vars egenheter – som att Jennifer aldrig bar annat än enkla espadriller på fötterna, även vintertid när det snöade – bara gjorde dem än mer älskade."

FOTO: TV8

”

De talade istället fritt och utbytte mer eller mindre för grip-liga åsikter, ofta om föraktliga företeelser som vegetarianer, jaktmotståndare och amerikaner.

pigheten vad gäller hygien löjlig: hon var minsann uppfödd på vatten direkt ur Yangzijiang och det hade gjort henne immun mot alla tänkbara bakterier. Jennifers mor kom från en katolsk familj och flera av hennes morbröder spann sina liv kring Westminster Cathedral, den bysantinska tegelhögen vid Victoria Street i London som är moderkyrka för Englands och Wales katoliker.

Jennifer höll själv en obruten barnatro levande ända till slutet och hade inget till övers för moderniseringen av den katolska kyrkan. Det var skälet till att hennes dödsmissa hölls i Brompton Oratory, snarare än i Westminster Cathedral, där det andra vaticankonciliet idéer fått fullt genomslag. Ändå blev hennes första verkliga möte med organiserad katolicism "en katastrof för båda parter", som en präst uttryckte saken. Katastrofen inträffade under trettioalet då Jennifers familj återvänt till England och satt henne i katolsk klos-

terskola i Ramsgate. I allt väsentligt var det Jennifer själv som var katastrofen. Hon kunde inte äta i samma sal som de andra eleverna, eftersom hennes blotta närvaro alltid resulterade i obegripligt tumult. Hon ska också ha bedrivit en lönsam beskyddarverksamhet och återfanns med en rullskridsko i handen i misstänkt närhet av en flicka som just fått en tand utslagen. Abbedissan lät meddela att Jennifer "störde skolans jämna lunk" och hon skickades hem.

Det satte tonen för Jennifer Patersons fortsatta liv. Hon slog sig aldrig till ro på något ställe och verkade aldrig ha något mål eller knappt ens en riktning. Hennes första arbete som biträdande inspicient på Theatre Royal i Windsor blev kortvarigt och hade som främsta bestående effekt att hon lärde sig att uppskatta alkohol och Woodbines, de starka ofiltrerade cigaretter som hon förblev trogen intill den död dessa orsakade. Som artonåring 1946 bosatte hon sig i Berlin, där hennes far tjänst- »

gjorde i ockupationsarmén. Där erhöill hon ett av få fririer. Av det blev inget. Jennifer erkände att hon oundvikligen drabbades av "fnitteranfall" om en ung man böjde knä framför henne. Som en äldre släkting till Jennifer riktigt påpekade: "En del människor är så känsliga. Särskilt unga män."

När Jennifers far 1948 pensionerade sig och flyttade till Taormina på Sicilien, gjorde han samtidigt klart för Jennifer att det var dags för henne att klara sig själv. Med en högtidlighet värdig en större förmögenhet återbetalade han 100 pund som han hade lånat av Jennifer och uppmanade henne att finna sin egen väg. Den vägen visade sig leda till Portugal, där hon fick en tjänst som kombinerad hushållerska och nanny i en av de brittiska familjer som sedan länge står för världens portvinsproduktion.

Jennifer kunde inget om barn eller mat, men lärde sig tillräckligt för att klara uppgiften. Det var nu, i mötet med oliver, vitlök, kraftigt rödvin och al-lehanda skaldjur, som Jennifer "upptäckte medelhavskulturens förkärlek för mat med någon smak", som en av hennes engelska vänner torrt uttryckte saken.

Men tjänsten i Portugal blev, liksom andra av samma slag, kortvarig. Jennifers högljudda livlighet – hon kunde vid oanade och illa valda tillfällen utbryta i gamla örhängen som "Gimme A Pig's Foot and a Bottle of Beer" – föll inte alla i smaken. Å andra sidan attraherade hennes egenheter mer lös-släppta personer. På besök hos sin far i Taormina blev hon hälsokostpionjären Gayelord Hausers favorit och simmade med Truman Capote. Båda var förstås homosexuella och Jennifer Paterson upptäckte att hon uppenbarligen var vad som på amerikanska brukar kallas en fag hag. "Darling, I've had more faggots at my feet than Joan of Arc", konstaterade hon sent i livet i en oöversättlig ordlek som spelade på att det gamla slangordet för homosexuell också kan betyda ett knippe torr ved.

Det gjorde henne inte mindre frispråkig om just homosexualitet. "Glamouren har försvunnit sedan de legaliserade det", kunde hon säga och när en präst under en predikan spände ögonen i församlingen och förmanade "Jag vill vara alldeles klar i detta avseende: all form av sex utanför äktenskapet är en dödlig synd" körde hon in en vass armbåge i sidan på en av sina gaykamrater och ropade "Hear, hear!"

Tillbaka i London på 1950-talet hade Jennifer tur att hitta en arbetsgivare som kunde matcha och övertrumfa henne i excentricitet: skulptören Fiore de Henriquez.

De Henriquez, född 1921 i Trieste, fick dubbel utdelning i puberteten: menstruation och manliga könsorgan. Hon var hermafrodit. Många legender, en del sanna, berättas om de Henriquez. Hon var ledare för fascisternas flickgymnastgrupp. Hennes första offentliga utsmyckning, en staty på torget i Salerno, sprängdes i luften av avundsjuka manliga konkurrenser. Under kriget påstås hon på ryggen ha burit två judiska flyktingar i säkerhet över Alperna. Imitten av sextiotalet skulle hon till slut genomgå en operation för att avlägsna sina manliga könsorgan. Den var en medicinsk framgång, men

prövade de Henriquez svårt mentalt. När hon till slut hämtade sig efter sin kastration firade hon genom att bygga – möjligen en aning väl symboliskt – ett högt torn i den toskanska byn Peralta, som hon köpt och renoverat till en fristad för konstnärer.

Men inte heller arbetet som de Henriquez assistent blev särskilt långvarigt för Jennifer. En kort tid arbetade hon som elevhemsföreståndare på en internatskola för flickor, Padworth College. Det var en ovanligt bohemisk skola, som hade en munk anställd med enda uppgift att skriva poesi och en manlig lärarkår som ansåg sig ha en modern form av *droit de seigneur* bland skolans elever. Jennifer straffade ändå ut sig, bland annat genom att servera flickorna rejäla doser gin, utrörda i hallonsylt. Under en kort period var hon kock på den ugandiska legationen i London, men sade upp sig eftersom den ugandiske kommissionärens vana att släpa med sig "vitt patrasch" till sängkammaren upprörde henne. Istället skaffade hon sig en liten Hondaskoter och började cirkulera mellan välbeställda familjer, i en svårdefinierad roll som kock/nanny/snyltgäst/sällskapsdam. Snart blev hon en bisarr institution i vissa bättre Londonkretsar. Hon hade en medalj med Sankt Kristoffer – idrottares, föräres, resenärers och surfares skyddshelgon – på styret till sin skoter. Vissa av hennes klienter fick intrycket att hon var i ständig rörelse mellan de olika hushållen för att fastställa vilket som för tillfället hade det bäst utrustade skafferiet och barskåpet.

Vissa arbetsgivare föll Jennifer i smaken mer än andra. En sådan var Violet, hertiginna av Westminster, som förskjutits av sin ovanligt osympatiska man. Det Jennifer särskilt uppskattade med Violet var hennes frispråkighet. En dag när hertiginnan i sin bil tvingats att väja för en cyklist på Kings Road funderade hon högt i Jennifers riktning: "Tiderna har förändrats. Kör du på en neger på cykel i din Bentley har du satt din sista potatis." Ur hertiginnans djupa smyckeskrin fiskade Jennifer upp bijouterier och tillverkade en av sina första dekorerade mopedhjälm. Denna bar två förvånade och gnistrande ögonbryn av strass.

Våren 1977 hade Jennifers udda rykte nått chefredaktören för *Spectator*, Alexander Chancellor, och han hyrde in henne för att laga mat till de luncher tidskriften höll för uppburna gäster. Det blev ett spännande, men inte problematiskt, samarbete. Att Jennifers huvudsakliga uppgift var att laga mat, gjorde på inget sätt att hon försvann i köket. När Kingsley Amis var på besök och inte åt upp den kaninstuvning Jennifer lagat, stirrade hon förebrående på honom och röt: "Varför gillar du inte min harpalt, Kingsley?" Den ytterst allvarlige och klassiskt bildade politikern Enoch Powell var mitt i en utläggning om de transatlantiska relationerna när Jennifer passerade bakom honom med ett fat i handen, stannade till, rufsade om hans hår och ropade "Coochie-coohe-coo!" Ibland uppstod särskilt svårartade situationer, som när Jennifer serverade fläskstek då den israeliske ambassadören var lunchgäst.

Verkligt orolig var redaktionen när prins Charles tackade ja till en lunch. Under mycket handvridande fördes samtal med Jennifer i förväg i syfte att

När Kingsley Amis var på besök och inte åt upp den kaninstuvning Jennifer lagat, stirrade hon förebrående på honom och röt: "Varför gillar du inte min harpalt, Kingsley?"

förmedla hovets besked att prinsen inte uppskattade rött kött. "Den där förbannade gnällspiken till prins åter det jag ger honom", dånade Jennifer. Prinsen serverades gravad lax och allt gick väl.

Det är inte särskilt överraskande att Jennifer flera gånger fick sparken från *Spectator*, men hon hade uppfunnit det perfekta sättet att hantera uppsägningar: hon dök helt enkelt upp som vanligt dagen efter. Slutet kom först 1988, då hon slängde *Spectators* porslinsen genom ett fönster på översta våningen, ned i den intilliggande begravningsentreprenörens trädgård. Någon hade lämnat smutsiga koppar i hennes heliga kök.

Jennifer Paterson och den andra feta damen, Clarissa Dickson Wright, kände inte varandra när de sammanfördes av en producent som fått idén att låta dem göra ett matlagningsprogram tillsammans. Dickson Wright var född nästan tjugo år efter Paterson, hade en IQ långt förbi genialitetens gräns och var den yngsta kvinna som någonsin släppts in i advokatsamfundet. Men det fanns likheter. De hade båda katolskt påbrå, familjer som bott och tjänstgjort i imperiets exotiska avkrokar och Dickson Wright hade en betydande del av sitt vuxna liv levt lika oordnat som Jennifer. Hon hade varit idog alkoholist i tolv år, till den grad att hennes binjurar tagit skada av all kinin hon hållt i sig genom att dricka gin och tonic. Liksom Jennifer Paterson hade Clarissa Dickson Wright överlevt genom att laga mat hos bättre bemedlade familjer.

Ingen av de två damerna förväntade sig att det skulle bli någon programserie. Inspelningen av pilotavsnittet var kaotisk och började med att Jennifer nästan körde ihjäl kameramannen med motorcykeln. Men till deras förvåning kom beställningen på en första säsong och strax därefter succén. En av poängerna med *Two Fat Ladies* var att damerna tog med sig sina erfarenheter och vanor till programmet. Till en början fanns ett manus, men det var såväl Clarissa som Jennifer oförmögna att följa. De talade istället fritt och utbytte anekdoter och mer eller mindre förgripliga åsikter, ofta om föraktliga företeelser som vegetarianer, jaktmotståndare och amerikaner.

Liksom de gjort tidigare i sina liv ambulerade de mellan olika kök. Under de tre och en halv säsonger de spelade in lagade de bland annat mat åt ett lacrosslag på en flickinternatskola, ett kompani Gurkhasoldater, ett cricketlag, Cambridges roddlag och skotska skogshuggare. Det fanns ett tydligt drag av det gamla England över miljöerna, men än mer så över huvudpersonerna. Jonathan Mead har satt fingret på det i en minnertext över Jennifer Paterson. "Socioekonomiskt var hon en typ, nästan den sista av typen", skriver han och syftar på de ungmöer som på många sätt bar upp stora delar av det viktorianska och edvardianska England:

"De hade kraftfulla personligheter, födda medel- eller överklass, intelligenta, friskspråkiga, trotsigt omaka, mestadels i avsaknad av formell utbildning, mestadels otränade för något annat än den hushållsskötsel som hade gått dem förbi. Trots att de befann sig i kulisserna till välbärgade och ofta ganska tjusiga släktingar var de för evigt utblottade."

De två feta damerna var inte bara två individer,

utan representanter för en utrotningshotad samhällsgrupp som många kände igen och kanske började sakna. De var två lätt prilliga fastrar vars egenheter – som att Jennifer aldrig bar annat än enkla espadriller på fötterna, även vintertid när det snöade – bara gjorde dem än mer älskade.

Jennifer uppskattade verkligen den sent erövrade kultstatusen. Hon kände sig som en "korsning mellan drottningmodern och Beatles". I övrigt fortsatte hon att leva som hon gjort tidigare. Trots att anseende summor för första gången sattes in på hennes konto, lät hon vänner och bekanta bjuda henne. Å andra sidan glömde hon aldrig att laga jullunch till prästerna i Brompton Oratory, något som hon gjort i många år. En bekant som i jultid klev in i badrummet i den lägenhet Jennifer delade med sin morbror Anthony, fick en chock: I badkaret låg blekt blodiga kroppsdelar och under ett ögonblick misstänkte kamraten att Jennifer till slut blivit galen på riktigt och styckat sin morbror, som hon egentligen inte var särskilt förtjust i. Vid närmare undersökning visade det sig att badkaret innehöll kalkoner och fyllning till Brompton Oratorys präster.

Ett brev anlände till Jennifer Paterson på sjukbädden. Det kom från en hälsofanatiker som skrev att hennes lungcancer var hennes eget fel, eftersom hon hade rökt. Jennifer skrev ett kort svar: "Jag är 71 och du är en fjant."

Inte långt därefter kom en vän på besök. "Hur mår du?", frågade han. "Tja – som en döende", svarade hon. De samtalade ett tag, sedan gick hon på toaletten. Strax efter att dörren stängts bakom henne, hördes Jennifer Patersons karaktäristiska stämma dåna.

Hon sjöng Cole Porters "Another Opening to Another Show".

Denna artikel är baserad på ett kapitel ur Johan Hakelius nyutkomna bok om märkliga brittiska damer, *Ladies* (Atlantis)

FOTO: TV6

Hon var i ständig rörelse mellan de olika hushållen för att fastställa vilket som för tillfället hade det bäst utrustade skafferi och barskåpet.

Det komiska djuret

Trots att det är lätt att enas om vad som är roligt, är det svårt att säga vari humorns väsen består. Kaj Falkman försöker besvara en fråga som filosofer stött och blött alltsedan Platons dagar.

Av Kaj Falkman

När man studerar ett ämne som intresserat tänkare i alla tider, är det vidunderligt hur lätt det kan vara att inleda en diskussion med dessa tänkare tvärs över seklerna. Ett sådant ämne är skratt och humor.

Redan Platons tes att skrattet är ett uttryck för glädje, som befriar från plåga, erinrar om Freuds tes att skrattet frigör psykisk energi som varit bunden i hämning eller bortträngning. Ciceros tanke att skämt uppstår när man förväntar sig en sak men något annat utsägs, upptas av Kant i satsen "skrattet är en sinnesrörelse som uppstår när en spänd förväntan förvandlas till ingenting". Denna mening vidareutvecklas i Arthur Koestlers tes att skratt framkallas när ett referenssystem plötsligt övergår till ett annat referenssystem. Övergången innebär en överraskning som utlöser skrattets ha-ha-upplevelse.

Enligt min uppfattning sker övergången mellan de två referenssystemen huvudsakligen medelst en kollision mellan två tankebanor, vilken utlöser skrattet. Tankens inre bild, som är en föreställning framkallad av fantasin, kolliderar med en ny inre bild, som förs fram av verkligheten. Denna kollision medför att tanken blir lurad – och i kollisionen utlöses skrattets explosion.

Exempel: En person söker i en datorträff någon som är kortväxt, gillar vintersporter och har ett korrekt uppträdande. Datorn söker och svarar: pingvin. I detta fall kolliderar människans referenssystem – hennes önskan att träffa en person med vissa namngivna egenskaper – med datorns referenssystem, som för samman egenskaperna och får svaret pingvin, utan att förstå att sökandet avser en människa. Detta överraskande svar framkallar skratt.

Tingens plötsliga förvandlingar i vårt medvetande utlöser skratt. Exempel: Chaplin plockar upp en röd varningsflagga som fallit från flaket av en lastbil. Han springer efter lastbilen för att återställa flaggan. Ett demonstrationståg med röda flaggor svänger runt hörnet. Ovetande härom råkar Chaplin springa i täten för demonstrationståget, som ökar takten. Uppdykande poliser ser honom som demonstranternas ledare och arresterar

honom. Hans röda flagga, som lyfts som ett uttryck för hjälpsamhet, förvandlas nu till en symbol för uppror. Denna förvandling sker genom en kollision av referenssystem och framkallar skratt. Eftersom stumfilmen inte kan uttrycka abstrakta tankar, spelar tingen och tingens förvandlingar en avgörande roll för att utlösa skratt. Likaledes hos fåordiga komiker som Jacques Tati och mr Bean.

Med talfilmen kom röster med meningar, som tog bort en del av de överraskande meningar som stumfilmen framförde genom pantomimer, oväntade klippningar och fantasifulla övergångar. Talfilmen utnyttjade ironi för att visa att det som sades inte överensstämde med det som visades.

Ironi uttrycks helst kort och lakoniskt. Specialister på denna konst är av hävd engelsmännen, inte bara för att de traditionellt hyllar en stoisk attityd utan också för att det engelska språket är så rikt och dubbelbottnat.

Ett känt exempel: En ledamot i brittiska underhuset prisade premiärminister Attlee för hans *modesty* (anspråkslöshet). Churchill svarade: "Yes, Mr Attlee is a very modest man – and he has much to be modest about". I Churchills mun fick ordet *modest* en annan mening, en negativ innebörd istället för en positiv. Förvandlingen framkallade skratt. Det ironiska uttrycket har en dold mening, som åhöraren själv måste tolka betydelsen av. När åhöraren förstår vad som menas, utlöses reaktionen i form av skratt eller leende.

Också här är det fråga om en kollision mellan referenssystem. Men skillnaden i förhållande till andra former av humor är att det andra referenssystemet, som kolliderar med det första, inte presenteras av talaren utan upptäcks av åhöraren själv. I tolkningsprocessen av talarens ord framstår plötsligt det motsägelsefulla mellan det talade och det tänkta, vilket framkallar meningen. Även om talaren inte själv presenterar meningen med sitt uttalande, överför han sin tankes mening till åhörarens tanke, som överraskad av den ändrade meningen brister i skratt.

Ironikern kan sällan lastas för negativa uttalanden, eftersom orden utåt sett framstår som positiva. Detta gäller för bokstavstolkaren, medan en känslig meningstolkare utläser en annan, underliggande innebörd.

2

Kaj Falkman är diplomat, författare och ordförande i Svenska Haikusällskapet. Han utkommer i höst med boken *Varför skrattar människan?*

Ironikern har en egenskap som skiljer honom från historieberättaren. Han skapar humorn medan han talar, medan historieberättaren i regel återger vad han redan hört. Det är den omedelbart skapande fantasin hos ironikern som väcker särskild uppskattning hos åhöraren.

Man talar om "ironisk distans", vilket innefattar ett avstånd till känslan. Ironikern försöker visa att han inte är känslomässigt engagerad i det han beskriver. Han betraktar det med kyla och behärskning. Han intar en upphöjd position. Detta väcker respekt hos åhöraren, som gärna själv vill göra intryck av att se verkligheten från samma upphöjda position. Det kan också kritiseras för överlägsenhet.

Självironi har betecknats som en avledande manöver, ett sätt att framställa sig som anspråkslös och obemärkt. Det väcker häpnad och beundran hos åhörarna när de vet att den som talar har en

den som framstår som löjlig. Denna farhåga ökar beredskapen till skratt.

Förväntan underlättar alltså tillkomsten av skrattet genom att dels förbereda tanken på skratt, dels anspänna tanken så att överraskningseffekten förstärks och därmed kollisionen med den plötsligt uppdykande poängen.

När Tage Danielsson tillfrågades om det inte var lättare för en känd komiker att framkalla skratt hos publiken än för en okänd, svarade han: "Jo, visst är det så. Redan när jag träder in på scenen applåderar publiken av igenkännandets glädje. De förväntar sig att jag ska säga något roligt. Även om det jag säger inte är särskilt roligt, skrattar publiken. Men efter mitten av föreställningen inträder en känsla av besvikelse: Var det inte roligare än så? Detta är baksidan av hög förväntan." Den okände komikern däremot möter skepsis i början, men om han/hon visar sig rolig, blir överraskningen och entusi-

större förmåga än den han utger sig för att ha. Han framträder som en man utan egenskaper, medan han i själva verket anses äga (eller anser sig äga) en rad egenskaper som han döljer.

Det kan också finnas ett drag av behagsjuka i självironi. Talaren vet att han framkallar beundran när han nedvärderar sig själv samtidigt som han förutsätter att åhörarna är medvetna om hans höga värde.

Ödets ironi eller historiens ironi framkallar säl-lan skratt utan visar bara hur slumpen har spelat människan ett spratt som hon inte kunnat förut-se. Columbus trodde sig vara i Indien när han upptäckte Amerika. Indianerna har historiens "ironi" att tacka för sitt namn. De har nog aldrig riktigt förstått att mötet med Columbus var ironiskt.

När vi hör skämthistorier spelar våra förväntningar en betydelsefull roll för att framlocka skratt. Så fort berättaren förkunnar att en rolig historia ska framföras, förbereder tanken och känslan hos åhöraren ett kommande skratt. Denna förberedelse underlättar skrattets tillkomst, smörjer så att säga tankebanan. I vår förväntan finns samtidigt en viss nervositet: Tänk om jag inte fattar poängen! Då blir jag

asmen desto större i slutet av föreställningen. All förväntan i humor kan leda till högre skratt än humorn är värd men också till större besvikelse.

Humorforskare (ja, sådana finns!) har i en stor internationell undersökning funnit att vi främst skrattar "åt det som får oss att känna oss smartare än andra, åt det som påminner oss om att det alltid finns någon som gör fler korkade saker än vi själva".

Där har vi förmodligen förklaringen till att *The Simpsons* blivit tv-historiens mest långlivade komediserie, skriver en recensent: "I år (2009) fyller den tecknade serien 20 år. *The Simpsons* kombination av oerhört smart samtids-satir och en oerhört korkad huvudperson (Homer) lyckas tala direkt till våra allra lägsta drifter."

Tillåt mig säga att jag finner forskarnas slutsats något förlegad. De upprepar den slutsats som formulerades av Thomas Hobbes på 1600-talet, att skrattet är en sinnesrörelse av "plötslig härlighet som uppstår av föreställningen om något upphöjt hos oss själva i jämförelse med någon svaghet hos andra, eller hos oss själva tidigare". Sedan dess har mycket hänt på humorologins område.

Vi skrattar inte åt familjen Simpson för att vi »

”

En ledamot i brittiska underhuset prisade premiärminister Attlee för hans anspråkslöshet. Churchill svarade: "Yes, Mr Attlee is a very modest man - and he has much to be modest about".

känner oss överlägsna utan för att vi känner igen oss i det förlöjligade samhälle som tv-serien visar. Hos familjens fem figurer korsas kontrasterande åsikter och handlingar, som uppstår styrkan i komedin. Publiken känner igen sig i dessa ständiga familjekonflikter som hos Simpsons är förstorade till grotesk satir. I småstaden Springfield lär vi känna alla av betydelse i familjen Simpsons liv. De karikeras som typer som är lätt igenkännbara i egenskaper som återfinns hos amerikanska medelsvenssons. Där speglas ogenerat alla fördomar av lägsta sort. Det är kanske återgivandet i humoristisk form av dessa föreställningar som får forskarna att dra slutsatsen att vi känner oss överlägsna, för vi tror oss ha övervunnit dessa fördomar, som humorn nu lyfter fram ur känslsystemets primitiva djup. Liksom i Springfield förlängs i vårt eget Grönköping verkliga företeelser till komiska överdrifter tack vare överraskande övergångar från verklighetens sinnesbilder till fantasins föreställningar. Satiren får oss att vakna: plötsligt ser vi det absurda i det vi tidigare såg som normalt.

När man i ett vardagligt samtal plötsligt säger något humoristiskt, tar man ett språng från vardagens värld till humorns fantasi-värld. Humoristen prövar den andres sinne för humor. Visar det sig att detta sinne saknas i sammanhanget, har en obalans uppstått i samtalet. Humoristen ser inte ljus på samtalets fortsättning. Kan-ske fällde han den lustiga repliken just därför att han från början inte förväntade sig så mycket av samtalet. Han ville inte stanna på samtalspartnernas nivå, men denne ville eller kunde inte heller ta språnget till humorns nivå.

Humoristen måste alltid vara medveten om att hans infall kan sår och skada. Mottagaren kan tro att poängen är riktad mot honom även om det inte var humoristens mening. Humor kan vara ett farligt vapen i okända händer. Diplomater varnas för att använda humor i tal och anföranden inför en publik i en kultur man inte är förtrogen med. En västerländsk kvickhet kan i Asien uppfattas som en förgiftad pil.

Många typer av skratt är oäkta, till exempel sociala, underdåniga, krystade, självömkande, generade, belåtna, avvärjande och triumferande. Oäkta skratt uppstår inte i en spontan explosion utan kluckar eller stötes fram i syfte att behaga eller förleda. Skådespelare vittnar om att det svåraste på scenen är att söka frambringa ett skratt som låter äkta. Hur väl de än försöker känner publiken att det är teatraliskt.

Människan skrattar inte när hon drömmer. Anledningen är enkel: Tanken kan inte lura sig själv! Hur fantasifulla och omväxlande drömmens bildspel än är, framkommer ingen oväntad händelse som framkallar äkta skratt. När drömbilderna upphör vid uppvaknandet, sker ingen kollision med medvetandets tankar, därför att drömföreställningarna saknar den medvetna tankens logik och förväntan. De sista fantasisekvenserna i en dröm kan efter uppvaknandet plockas fram ur korttidsminnet, men under sömnen etableras inga minnesspår i hjärnan. Detta har hjärnforskarna visat. Därför torde det knappast finnas en för det vakna

sinnet dold ordning som bearbetar bildprocessen. Säkert kan drömmar spegla problem i vakenlivet (Freud), men det är osannolikt att de kan lösa problem, då detta förutsätter en vilja av ett slag som bara kan förekomma i den vakna tillvaron. EEG-apparatur kan mäta djupet i drömsömnen (REM-sömn), men vad händer när vi inte kan mäta eller minnas drömkärligheten? Upphör vi att drömma? Sover tanken och bildfantasin? Jag betvivlar det. Tanken och i dess förlängning fantasin är nog aldrig överksam. De arbetar oupphörligt i vaket tillstånd – varför inte också under sömnen? Enda skillnaden är att den medvetna viljan inte deltar aktivt under sömnen.

Viljan är däremot högeligen aktiv i dagdrömmar, framför allt för att förhindra dagdrömmaren att förverkliga sina fantasier. Woody Allen berättar att han helst bor i stora städer som New York, London och Barcelona, för där kan han få syn på flest kvinnor för sitt oupphörliga behov av dagdrömmar. När en kvinna övergivit honom, sökte hans besvikelse uttryck i sarkastiska anmärkningar, men sedan måste självkontroll mobiliseras för att inte göra allvar av dagdrömmen att tända eld på hennes hus. Dessa motsättningar mellan hans dagdrömmande passioner och verklighetens frustationer är det grundläggande temat i alla Woody Allens komedier.

Forskarna har inte funnit något specifikt centrum i hjärnan för humor och skratt, utan menar att en förutsättning för humorsinnet och skrattförmågan är samspel mellan cellerna i höger och vänster hjärnhalva. Att spåra tankens gång från olika håll är säkert inte så svårt för hjärnforskarna, men var sker kollisionen? Och varför kolliderar bilderna och framkallar skratt? Kan det inte helt enkelt vara så, att skrattet uppstår på platsen där tankarna kolliderar? Nervtrådarna från motsatta referenssystem gör en kortslutning, som laddar andra nervtrådar till att utlösa skrattet. Kortslutning är som bekant en oavsiktlig strömförbindelse mellan olika poler i en elektrisk strömkrets. Den beskrivningen överensstämmer med nervtrådarnas förbindelse (möte) mellan olika poler i den laddade hjärnkretsen.

De flesta skämt är roliga för stunden men fastnar sällan i långtidsminnet. Därtill krävs ovanliga upplevelser som framkallat särpräglade bilder i minnet. Med vilja kan vi bevara minnen och viljan sätter igång tanken att söka upp minnesbilder. Om minnesbilderna finns bevarade i ett särskilt cellsystem eller i en förgrenad synaps (kontaktställe där en nervimpuls överförs från en nervcell till en annan) vet man inte med bestämdhet, men hjärnforskarna lutar numera åt uppfattningen att minnen finns att söka i synapsen. Det innebär att minnet av ett skämt plockas fram ur ett förgrenat kontaktställe för nervimpulser.

Varför skrattar vi? Därför att tankarna utsätts för en explosiv överraskning som framkallas av en tankekollision mellan två referenssystem. Humor är det enda kolliderande tankesystem som uppskattas och välkomnas över hela världen. Alla andra kollisioner mellan tankesystem, till exempel politiska och religiösa, framkallar svärbemästrade motsättningar mellan individer, grupper, nationer. *

Satiren får oss att vakna. Plötsligt ser vi det absurda i det vi tidigare såg som normalt.

Peter Stilbs kritiserar Olle Häggström för att medvetet missförstå klimatskeptikern Fred Singer.

Klimatlögner

Olle Häggström recenserar i Axess nr 6 Naomi Oreskes och Erik Conway's bok *Merchants of Doubt*. Man känner snabbt igen argumenteringsmönstret från åtskilliga andra recensioner världen över. Boken tycks för många vara en räddningsplanka från insikten att vetenskapen inte är så enkel som man i politiska eller ideologiska syften ofta sökt få oss att tro. Som sådan är boken antivetenskaplig.

Oreskes, formellt vetenskapshistoriker, är tidigare världskänd för ett ogranskat inlägg i tidskriften *Science* 2004, där en datasökning med en enkel sökfras "global climate change" på vetenskapliga artiklars sammanfattningar togs till intäkt för ett påstående om 75 procent vetenskaplig konsensus om vetenskapligt stöd för att den ökande koldioxidhalten i atmosfären är den nu klimatdrivande huvudfaktorn. Påståendet snappades snabbt upp av Al Gores propagandaskin, och man hör det ofta som en etablerad sanning. Ingen av de cirka 1000 scannade artiklarna skulle heller explicit motsäga "konsensus". SVT gjorde i våras en lika löjlig egen uppföljning i samma anda och basunerade ut den i våra mest infly-

telserika mediekkanaler. Fred Singer framställs av Häggström som en person som för länge sedan lämnade vetenskapen, och sedan decennier sig åt skum lobbyism. Man behöver bara konsultera engelska Wikipedia för att inse vilken gigant han varit och fortfarande är inom breda vetenskapliga områden. Så sent som för tre år sedan - vid 83 års ålder - publicerade Singer tillsammans med Douglass, Christy och Pearson, artikeln "A comparison of tropical temperature trends with model predictions" i *International Journal of Climatology*, 28: 1693, 2007, som totalt punkterar påståendet att man verkligen kunnat detektera en förstärkt växthuseffekt från den ökande koldioxidhalten.

Utrymmet tillåter inte mer än en kommentar om Olle Häggströms sanslösa lögn om den så kallade Revelle-Lancaster-Hoover-affären (sök på Google). Han skriver att Singer satte Revelles namn på en gemensam vetenskaplig publikation som tonade ner "klimathotet" kort före Revelles död. Häggström förtiger den verkliga historien - det följde en rättsprocess på detta, mot en person (Lancaster) som visade sig höra till Al Gores närmaste propagandastab. Rättsutslaget ledde till en avbön från Lancaster.

Peter Stilbs är professor i fysikalisk kemi vid KTH i Stockholm.

Replik: Ohederligt av Stilbs

PETER STILBS KALLAR Oreskes och Conways bok "antivetenskaplig", men inget i hans svavelosande inlägg tyder på att han faktiskt skulle ha läst den. Istället dömer han ut en sex år gammal studie av Oreskes som "löjlig", dock utan närmare motivering eller ge någon förklaring till vad den skulle ha med boken eller min recension att göra.

När det gäller Singers förehavanden med Revelle talar Stilbs om min "sanslösa lögn" - hårda ord, som dock i och med hans skamlöst vilseledande beskrivning slår tillbaka på honom själv. Det är visserligen sant att Justin Lancaster tog tillbaka sina anklagelser mot Singer, men vad Stilbs "glömmer" att nämna är att det var resultatet av en uppgörelse som Lancaster pressades att skriva på inför utsikten att annars se sig och sin unga familj ruine-

rad av rättegångskostnader. Efter den avtalade tioåriga karenstiden har Lancaster återtagit sitt skändligen framtvingade återtagande. Det är inte svårt att hitta vittnesmål från Revelles kollegor och anhängare (prova gärna Google, Stilbs).

Lika ohederlig är Stilbs då han stöder sig på en artikel (Douglass et al) utan att nämna de metodologiska brister som påvisats i den. Artikelns resultat står och faller med en användning av det statistiska redskapet konfidensintervall som är så uppåt väggarna att jag skulle ha slitit mitt hår i förtvivlan om jag ertappat någon av mina Chalmers-studenter med att göra något liknande. För en närmare förklaring se Santer et al, *International Journal of Climatology* 2008.

Olle Häggström är professor i matematisk statistik vid Chalmers.

”

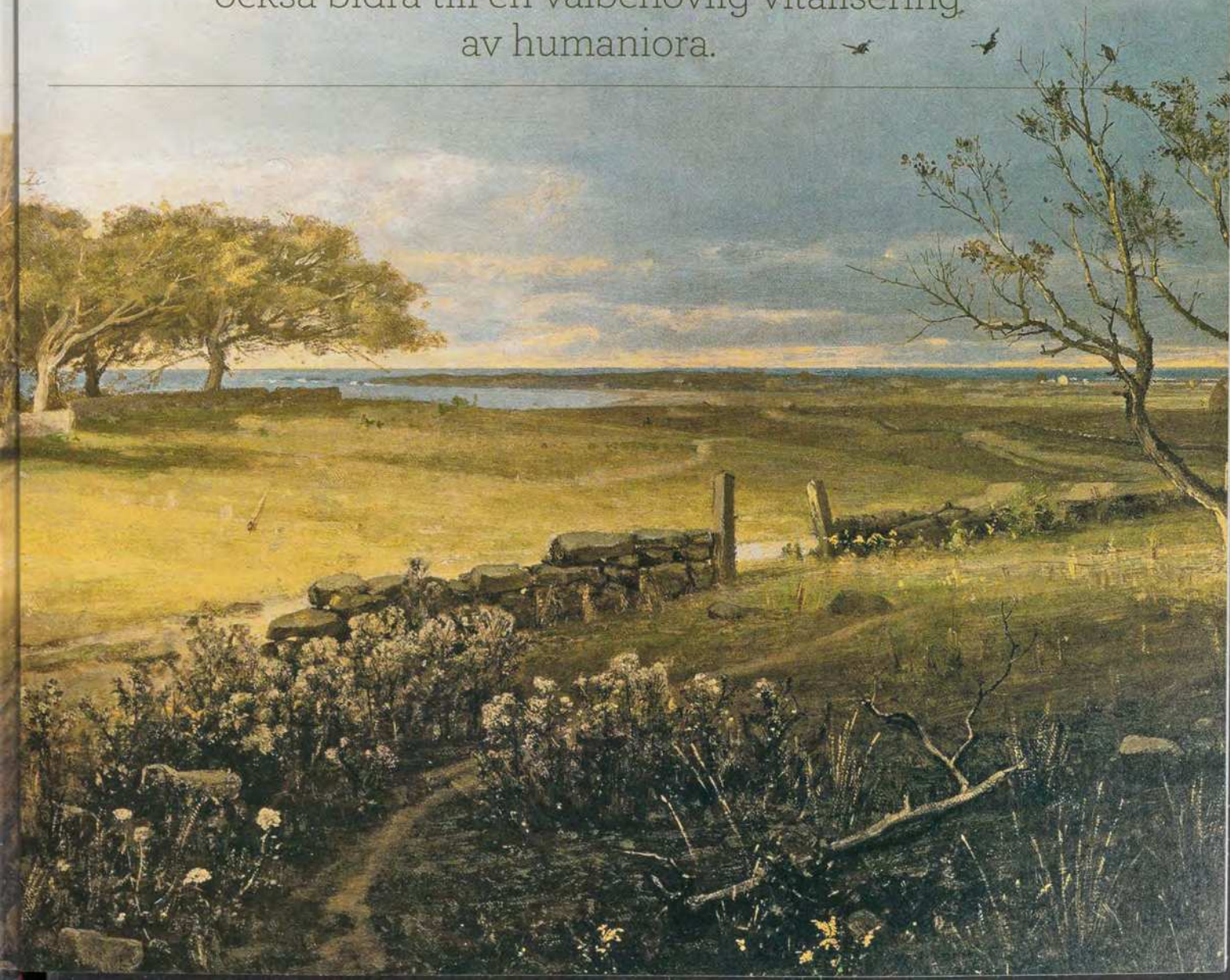
Olle Häggström förtiger den verkliga historien: det följde en rättsprocess mot Lancaster som visade sig höra till Al Gores närmaste propagandastab.

TEMA

ESTETISK RE-EVOLUTION

Ett evolutionärt perspektiv erbjuder inte bara en förklaring till varför bildkonst och litteratur är livsnödvändiga. Det kan också bidra till en välbehövlig vitalisering av humaniora.

Skönhet är vår arvedel

Skönheten är en upplevelse som ligger djupt i betraktarens evolutionärt betingade medvetande. Det är en gåva nedärvd från våra äldsta förfäders intelligenta färdigheter och rika känslomässiga liv.

Av Denis Dutton

Konstens filosofi, estetiken, är vad jag arbetar med. Jag försöker att intellektuellt, filosofiskt och psykologiskt utreda vad upplevelsen av skönhet är: vad som rimligen kan sägas om den och hur människor hamnar snett när de försöker förstå den. Det är ett ytterst komplicerat ämne, delvis eftersom de saker vi säger är vackra eller sköna är så olika. Tänk på hela denna mångfald:

- ett bebisansikte
- Berlioz' *Harold en Italie*
- en film som *Trollkarlen från Oz* eller en pjäs av Tjechov
- Geirangerfjorden
- någon av Hokusais bilder av Fuji berget
- *Rosenkavaljeren*
- ett fantastiskt, avgörande mål i en match i fotbolls-VM
- van Goghs *Stjärnmatt*
- en roman av Jane Austen
- Fred Astaire dansande fram över vita duken.

Denna lista rymmer människor, naturlandskap, konstverk och skickliga mänskliga handlingar. Med tanke på denna mångfald kommer det inte att bli lätt att ge en redogörelse som förklarar närvaron av skönhet i allt detta. Men jag vill åtminstone ge en föreställning om vad jag betraktar som den mest kraftfulla teori om skönhet vi har än så länge. Den kommer inte från någon filosof eller konstteoretiker.

Den kommer istället från en expert på långhalsar, maskar och duv-uppfödning – Charles Darwin.

Många människor menar naturligtvis att de redan vet svaret på frågan "Vad är skönhet?". Skönheten ligger i betraktarens öga! Skönt är allt som berör dig personligen. Eller som vissa – särskilt akademiker – föredrar att säga, skönheten ligger i betraktarens *kulturellt betingade* öga. Tanken här är att konstföremål – målningar eller filmer eller musik – är sköna eftersom de kulturer inom vilka de skapas bestämmer en enhetlig estetisk smak.

Denna idé kan naturligtvis inte vara alltigenom felaktig; det finns en stark kulturell komponent i våra reaktioner på skönhet och vi känner alla till exempel där det kan vara svårt att tänka utanför den estetiska kultur vi själva är hemmastadda i. (Mitt favoritexempel: för många västerlänningar är det mycket svårt att finna nöje i Peking-opera – men var och en kan tänka på exempel på en främmande konstform som det är mycket svårt för oss att greppa.)

Å andra sidan, mot denna tanke att skönhet är direkt och exklusivt kulturellt betingad, står det uppenbara faktum att smaken, både vad gäller naturens skönhet och konstverken, med lätthet korsar kulturella och historiska gränser: Beethoven beundras i Japan, peruaner älskar japanska träsnitt, inkaskulpturer betraktas som skatter av brittiska museer medan Shakespeare finns översatt till varje större språk på jorden. Eller tänk på amerikansk jazz, eller amerikanska filmer – tycka vad man vill, men de går hem överallt!

Under alla kulturella skillnader i konstnärliga preferenser finns

ESTETISK RE-EVOLUTION

Vincent van Gogh, *Stjärnnatt*, 1889.

också universella, tvärkulturella estetiska njutningar och värden. Hur kan vi förklara denna universalitet?

Det bästa svaret ligger i att försöka rekonstruera en darwinsk, evolutionär historia över vår estetik. Denna rekonstruktion måste ta hjälp av lämningarna av människans förhistoriska utveckling – fossiler, grottmålningar och så vidare – men den bör också ta hänsyn till vad vi vet om de estetiska intressena bland isolerade jägar- och samlarkulturer som överlevt in på 1800- och 1900-talet.

Personligen hyser jag inga tvivel alls på att upplevelsen av skönhet, med dess känslomässiga intensitet och njutning, hör till vår evolutionärt betingade mänskliga psykologi. Skönhetsupplevelsen är en komponent i en hel serie darwinska biologiska anpassningar. Skönheten är en adaptiv effekt som vi utvidgar och intensifierar i skapandet och avnjutandet av konstverk och underhållning.

Evolutionen arbetar genom två huvudsakliga mekanismer. Den första är det *naturliga urvalet* – slumpmässiga mutationer och selektivt bevarande. Tillsammans med vår grundläggande anatomi och fysiologi – utvecklingen av bukspottskörteln, ögat, våra naglar – förklarar det naturliga urvalet också många elementära motviljor (som den vidriga lukten av ruttnande kött), fobier (för ormar, eller för att stå nära en klippkant). Det naturliga urvalet förklarar också njutningar: sexuell njutning eller vår smak för sötsaker, fett och proteiner, vilket förklarar den starka lockelse som mycken populär föda utövar – mogna frukter, belgisk choklad, grillade revbensspjäll.

Den andra stora principen i evolutionen är det *sexuella urvalet*, som fungerar på ett helt annat sätt. Påfågeln magnifika stjärtfjädrar är det mest berömda exemplet. De utvecklades inte för naturlig överlevnad. Nej, påfågelhannens stjärtfjädrar är resultatet av påfågelhonors parningsval. En välbekant historia – det är kvinnorna som driver den evolutionära historien framåt. (Darwin själv betvivlade för övrigt inte att påfågelsstjärten var vacker i påfågelhonnans ögon.)

Med dessa idéer i minnet kan vi hävda följande: skönhetsupplevelsen är ett av evolutionens sätt att väcka och vidmakthålla intresse (fascination, rentav besatthet) för att driva oss att fatta de mest adaptiva besluten vad gäller överlevnad och reproduktion.

Skönhet är, om man så vill, naturens sätt att verka på avstånd. Så kan man till exempel inte förvänta sig att kunna äta ett adaptivt gynnsamt landskap, och det skulle knappast fungera att äta upp sitt barn eller sin älskare. Evolutionens knep är att göra dem, var och en på sitt sätt, *vackra* – att låta dem utöva en sorts oemotståndlig dragningskraft på oss, att skänka oss djup lust bara genom att titta på dem.

Tänk på vackra landskap.

År 1993 lät en amerikansk stiftelse genomföra en stor internationell undersökning för att fastställa tvärkulturella bildpreferenser. Vad man fann var, förvånande nog, att människor i högst olika kulturer världen över tenderade att tycka om en viss sorts landskap – ett landskap som händelsevis liknar de finaste savanner där vi utvecklades under den pleistocena epoken.

Detta landskap dyker idag upp i kalendrar, på vykort och chokladaskar, i utformningen av golfbanor och offentliga parker och i guldinramade målningar som hänger i vardagsrum från Stockholm till Nya Zeeland.

Det är en sorts landskap som amerikaner förknippar med Hudson River-skolan, men man kan se dem i det europeiska måleriets hela historia från sen medeltid och renässans fram till idag. Detta förvalda landskap rymmer:

- öppna vidder av lågt gräs bestrött med skogsdungar; för övrigt

föredras träd som förgrenar sig nära marken – träd man kan klättra upp i, om det skulle behövas;

- landskapet visar närheten till vatten inom direkt synhåll, eller tecken på vatten i ett blånande fjärran;
- tecken på djur- och fågelliv, liksom skiftande grönska;
- och slutligen en stig eller väg – eller kanske en flodbank eller kustlinje – som sträcker sig bort mot horisonten, nästan som en inbjudan till betraktaren att följa den.

En av de mest förbluffande upptäckterna i den världsomfattande undersökningen var att detta landskap föredras – och faktiskt köps, till exempel i konsttryck och på kalendrar – i dammiga trakter och tropiska områden där dess fysiska motsvarighet saknas.

Det ideala savannlandskapets skönhet är ett av de tydligaste områden där människor överallt finner estetisk njutning i en likartad visuell upplevelse som i viss utsträckning är oberoende av kultur och bakgrund. Vår genomgripande känslomässiga bindning till sådana landskap är en direkt produkt av det faktum att våra förfäder för tiotusentals generationer sedan i förhistorien, om de föredrog sådana landskap, hade marginellt högre överlevnadskvoter. Även en liten marginell fördel kan genom tusentals generationer lämna estetiska preferenser djupt inristade i det mänskliga medvetandet.

Men detta är, kunde man hävda, en fråga om naturskönhet. Hur förhåller det sig då med konstnärlig skönhet? Är inte den åtminstone alltigenom kulturell? Nej, det är den inte, och återigen kan vi bäst förstå detta genom att se tillbaka på människans förhistoria.

Det är ett utbrett men felaktigt antagande att de första mänskliga konstverken är de spektakulärt skickliga grottmålningar som vi alla känner till från Lascaux och Chauvet, vilka är kanske 32 000 år gamla, tillsammans med några få realistiska skulpturer av kvinnor och djur från samma period.

Men konstnärliga och dekorativa färdigheter är mycket äldre än så. Vackra halsband av snäckskal som liknar vad man idag kan se på en konst- och hantverksmässa, liksom kroppsmålning i ockra, har påträffats så långt tillbaka som 100 000 år. Men de mest fascinerande förhistoriska artefakterna är till och med äldre än så. Jag tänker på det som är känt som acheuliska handyxor.

Skönhetsupplevelsen är ett av evolutionens sätt att väcka och vidmakthålla intresse (fascination, rentav besatthet) för att driva oss att fatta de mest adaptiva besluten vad gäller överlevnad och reproduktion.

De äldsta stenverktygen är huggredskap från Olduvai-kliften i Östafrika, för 2,5 miljoner sedan. Dessa grova verktyg förekom i hundratals tusentals år innan *Homo erectus*, för kanske 1,4 miljoner år sedan, började forma enskilda, tunna stenblad, ibland rundade ovaler, men ofta i något som för våra ögon är fångslande, symmetriska och spetsiga löv- eller droppformer. Detta är de acheuliska handyxorna (som fått sitt namn efter fyndplatsen Saint-Acheul i Frankrike) och de har grävs fram i tusental, spridda över Asien, Europa och Afrika

– nästan överallt där *Homo erectus* strövade omkring.

Redan det stora antalet av dessa handyxor visar att de inte kan ha

ESTETISK RE-EVOLUTION

tillverkats bara för att slakta djur. Och mysteriet tättnar när man inser att handyxorna, till skillnad från andra stenverktyg från pleistocen, ofta inte visar några tecken på nötning av sina fina bladkanter. Vissa är alldeles för stora för praktiskt bruk, och andra är gjorda av särskilt attraktivt färgad sten, ibland rentav med inbäddade fossiler. Acheuliska handyxor skiljer sig från praktiska hackor och andra nyttoverktyg såtillvida att den vassa eggen sträcker sig, ganska njutbart, hela vägen runt yxan. Det hade varit mer praktiskt att skafsa den vassade eggen på ena sidan och behålla ett rundat handgrepp på motsatt sida.

Handyxornas slående droppformade symmetri, attraktiva material och framför allt deras omsorgsfulla hantverk gör dem helt enkelt vackra i våra ögon. Vad var dessa uråldriga – men på något sätt ändå *välbekanta* – artefakter till för?

Den bästa förklaring vi har är att de är, bokstavligen, de äldsta kända konstverken – praktiska verktyg förvandlade till fångslande estetiska föremål, beundrade både för sin eleganta form och för sitt virtuosa hantverk. Handyxorna markerar ett evolutionärt framsteg i människans förhistoria, verktyg utformade för att fungera som det Darwin kallar "fitness signals" – uppvisningar, prestationer som i likhet med påfågelnens stjärtfjädrar visar skaparens styrka och vitalitet. Med den skillnaden att handyxor inte växte fram som hår eller fjädrar, utan var *medvetet, skickligt tillverkade*.

Kompetent gjorda handyxor indikerade önskvärda personliga egenskaper: intelligens, fin motorisk kontroll, planeringsförmåga, samvetsgrannhet och, ibland, tillgång till sällsynt stenmaterial. Under tiotusentals generationer ökade sådana färdigheter statusen hos dem som uppvisade dem. Dessa skickliga individer vann en reproduktiv fördel framför de mindre kapabla.

Det är en sliten replik, men den har visat sig fungera: "Du kan väl komma upp till min grotta, så ska jag visa dig mina handyxor." Bortsett från att vi förstår inte kan veta hur denna idé förmedlades, eftersom den *Homo erectus* som tillverkade dessa föremål inte hade något språk.

Det är svårt för oss att fatta, men dessa otroliga föremål tillverkades 50 000–100 000 år innan

våra förfäder hade utvecklat förmågan att tala. Handyxetraditionen, utsträckt över en miljon år, är den längsta konstnärliga traditionen i mänsklig och protomänsklig historia. Vid slutet av handyxans epok hade *Homo sapiens* (som vi nu kallar dem) utan tvivel funnit nya sätt att roa och förbluffa varandra, genom – vem vet? – skämt, berättelser, dans, tatueringar eller frisyrer. Jodå, frisyrer. Jag fantiserar gärna om hur två stenålderskvinnor för 100 000 år sedan kan tänkas ha avfärdat någon stackars karl: "Äsch, han och hans gamla stenyxor. Han är så tidigpaleolitisk!" De geologiska lagren har förstås inte dokumenterat dessa mer undflyende aspekter av förhistoriskt liv.

Bland oss moderna människor används virtuos teknik för att skapa fantasivärldar i fiktion och i filmer och för att uttrycka intensiva känslor genom musik, måleri och dans. Men ett fundamentalt drag i förfädernas personlighet kvarstår ändå i våra estetiska begär: den skönhet vi finner i skickliga prestationer. Från Lascaux till Louvren och Carnegie Hall – där en pianist eller sopran allt emellanåt kan få *Homo erectus*-hären att resa sig i nacken på oss – har människan bestående, medfödd smak för virtuosa uppvisningar i konstarterna. Vi finner skönhet i *något som utförs väl*.

Så därför, nästa gång du passerar en juvelaffärs skyltfönster där en vackert skuren, droppformad sten visas fram, var inte så säker på att det bara är din kultur som säger dig att denna glittrande ädelsten är vacker. Dina avlägsna förfäder älskade den formen – och fanns skönhet i den *skicklighet* som krävs för att tillverka den. Redan innan de kunde sätta ord på sin kärlek.

Ligger skönheten i betraktarens öga? Nej! Skönheten är en upplevelse som ligger djupt i betraktarens evolutionärt betingade medvetande. Det är en gåva nedärvt från våra äldsta förfäders intelligent färdigheter och rika känslomässiga liv. Våra starka reaktioner på bilder, på känslouttryck i konsten, på musikalisk skönhet, på en berättelse som hänför oss, kommer att finnas kvar bland oss och våra ättlingar så länge som människosläktet existerar.

Denis Dutton är författare till *The Art Instinct. Beauty,*

Pleasure, and Human Evolution

(Oxford University Press). Han är

professor i konsteori vid University of Canterbury, Christchurch, Nya Zeeland.

Översättning: Jim Jakobsson

Acheulisk handyxa, ca 1,4 miljoner år f.Kr.

Därför älskar vi fiktionen

Berättelser spelar en stor roll i våra liv, inte bara som förströelse. Desto viktigare är att fiktionen har bidragit till mänsklighetens överlevnad.

Trots att naturvetenskapen kan förklara behovet av fiktion kan den inte ersätta berättandet.

Av Brian Boyd

När försjönk du senast i fiktionens värld? I ett tv-drama eller en film, som du såg i soffan eller biofätöljen? En berättelse du just läst för dina barn? En serie du läste i tidningen i morse? Ett skämt du hörde på jobbet eller runt middagsbordet? En roman du läste häromkvällen? En kärlekssång på din Ipod? Chansen är stor att det inte var länge sedan du senast var i kontakt med en påhittad berättelse.

Varför tillbringar vi en så stor del av vår tid i berättelsernas värld, från låtsaslekar och sagor till romaner, serietidningar, tv-komedier och vampyrserier, filmer från Hollywood till Bollywood och smala filmer, liksom berättelser i dikter, sångtexter och dataspel? Skulle man inte förvänta sig att en framgångsrik art, som vi tycks vara, tillbringade sin tid med att fokusera på vad som är sant i världen? Men vi, unikt nog, förströr oss ofta med vad vi vet vara osant.

Jag undervisar i litteratur. Jag vill inte ta fiktioner för givet, trots att de skänker oss så stor njutning. Vi njuter också av glass och nykärnat smör. Att förklara varför vi tycker om sådana njutningar genom svaret "eftersom de är läckra" leder oss bara i en cirkel. Dyngbaggar tycker att lukten och smaken av dynga är läcker. Vi måste förklara varför vi finner de njutningar vi råkar ha njutningsfulla. För en dyngbagge, eller för varje annan art vi känner till än vår egen, vore vår smak för berättelser pervers.

År 1859 förklarade Charles Darwin i *Om arternas uppkomst* livets variationsrikedom på jorden med det naturliga urvalet. Hans för-

klaring har bekräftats och fördjupats på sätt som inte ens han själv kunde ha förutsett. I en värld av ändliga resurser gör naturen ett obehagligt urval, över generationerna, till förmån för de varianter som erbjuder någon fördel, hur liten den än må vara, när det gäller överlevnad och reproduktion.

Det naturliga urvalet väljer strikt, vägande fördelar mot kostnader. Historieberättande är förhållandevis billigt, förutom att det tar tid och en smula kraft att hitta på, berätta och lyssna till berättelser. Men vi kunde använda den tiden till aktiviteter med omedelbara biologiska fördelar, som att samla resurser.

Biologen Richard Dawkins påpekar att om dammbyggen inte vore fördelaktigt för bävrar, så skulle bävrar med mindre böjelse att ägna sig åt en sådan meningslös aktivitet ha trängt ut dem som ödslade energi på detta sätt. Men eftersom dammbyggandet fortsätter, måste det ha fördelar för bävrarna. På motsvarande sätt, om fiktioner inte erbjuder några evolutionära fördelar, så skulle de av oss som vore mindre benägna att ägna sig åt dem gynnas och blomstra, och fiktionerna skulle försvinna. Det har de uppenbarligen inte gjort. Men vilka fördelar erbjuder de då?

Det är föga gåtfullt att vi berättar *sanna* historier. Om vi kan förstå händelser, om vi har ett språk och om vi är i hög grad sociala djur, så kommer vi att berätta sanna historier. Chimpanser övervakar varan-

ESTETISK RE-EVOLUTION

"För att konkurrera om uppmärksamheten med det verkliga och omedelbara, tenderar fiktiva berättelser därför att erbjuda hög informationstäthet, med slående gestalter, ofta med ovanliga förmågor, som ställs inför extrema situationer där mycket står på spel."

Skyskrapan brinner, 1974.

FOTO: EVERETT COLLECTION/BL

dra intensivt, och en chimpanse kan till och med uppmärksamma en annan på det faktum att den där hannen och den där honan kopulerar bakom det där trädet. Biologer ser människor som inte bara sociala utan som unikt *ultrasociala*. Vi har ännu bättre skäl än chimpanser att vilja veta vem som gör vad med vem. Och med sanna berättelser kan vi också påtala vem som *har gjort du-vet-vad med vem*, eller vem som har gjort det ena eller andra med framgång, och var och hur.

Men hur kan vi ha råd med en aldrig sinande aptit på berättelser vi vet är osanna? För att besvara det tror jag att vi måste förklara varför vi i alla tider ägnat oss åt konst i alla dess former: musik, dans, design och berättelser.

Jag säger detta eftersom det ter sig högst sannolikt att litteraturen var den sista konstarten att utvecklas. Motsvarigheter till musik och dans finns hos många arter, hos fåglar, hos intelligenta icke-primater som valar och delfiner och hos primater som gibbonapor och chimpanser. Mässande, rytmiska rörelser och kanske rytmiska slag med grenar eller stenar – med andra ord förformer av sång, dans och trummande – tycks sträcka sig miljontals år tillbaka. Och de första tecknen på de visuella konsterna bland hominider går hundratusentals år tillbaka i tiden. Många acheuliska handyxor av sten (som är daterade från över 1,5 miljoner till 100 000 år sedan) har påträffats i ohanterliga storlekar, för stora eller för små, eller med en onödigt grad av symmetri och utan de vanliga mikroskopiska tecknen på nötning och slitning, som om de vore omsorgsfullt utformade i rent ornamentala syften. Ockra tycks ha grävts fram för att smycka den mänskliga kroppen i kanske 240 000 år. Även om frågan är långtifrån avgjord, tycks ett fullt modernt språk, som skulle räcka för att berätta historier, bara gå hundra tusen år tillbaka i tiden, eller hälften så långt. Andra förformer till konstarterna hade troligtvis varit under utveckling i hundratusentals år innan de första fullskaliga fiktionerna kom. Hur kom det sig att konstarterna etablerades i alla olika mänskliga kulturer och livsfaser?

I On the Origin of Stories förklarade jag konsten som härrörande från leken. Lek förekommer hos alla däggdjur där man har sökt efter den, liksom hos fåglar och till och med hos bläckfiskar, de intelligentaste av de ryggradslösa djuren. Av goda evolutionära orsaker försöker djur normalt uppnå sina mål med minsta möjliga ansträngning. Djur hushåller med sina resurser – utom i leken, där de precis som vi obekymrat förbrukar energi. Varför?

Hur mycket lek en art ägnar sig åt är korrelerat med hur flexibelt dess beteende är. Om beteendet inte är genetiskt inbyggt, måste det läras in för att maximera flexibiliteten. Om ett beteende är inbyggt, vore det ingen poäng att utöva det på ett sätt som är så kostsamt i fråga om energi och risker som lek. Men om det finns utrymme för flexibilitet, så kommer individer som förbättrar sitt utförande av komplicerade beteenden, och sin bedömning av situationer där de behövs, att klara sig bättre. Det är särskilt fallet i fråga om nyckelbeteenden som flykt eller strid.

Om djur i trygga situationer övar sig i de beteenden som gör störst skillnad för liv och död, så kan de agera bättre och med större hänsyn till kontexten när det verkligen gäller. Nyare forskning visar att hjärnan kan omformas stegvis genom upprepade aktiviteter, så länge uppmärksamheten är fullständig. Av denna anledning har lek utvecklats hos många arter, särskilt sådana som fåglar och däggdjur, vilka åtnjuter den trygghet som föräldravård ger. Över generationerna har motivationen att öva utvecklats och förstärkts till dess att leken blivit tvingande, självbelönande, oemotståndlig. Och de former av lek som är mest populära hos andra djur och till och med oss själva är jakter eller kapplöpningar (flykt) och nappatag (kamp).

Vi människor är unika såtillvida som de flesta av våra fördelar

framför andra arter, och till och med framför varandra, inte beror på vår fysiska utan vår psykiska styrka och snabbhet. Information är viktig för alla arter, men inte för någon är den så avgörande som för vår.

Medvetandet kan bearbeta information snabbt bara när den är ordnad i mönster som denna typ av medvetande har förberetts för. Genom att urskilja mönster i information blir det möjligt för medvetandet att förstå sin omgivning effektivt. När inspelningsapparatur registrerar akustiska frekvenser för att analysera talat ljud objektivt, visar de en kontinuerlig övergång mellan skilda men relaterade fonem (till exempel *b* och *p*) och kontinuerlig ljudproduktion över det vi uppfattar som pauser mellan stavelser eller till och med ord. Men till och med spädbarn, till och med ännu ofödda barn, filtrerar ut det informationella brus som bandspelare ofrånkomligen registrerar, och börjar utvinna mönstren av fonemiska distinktioner i det språk som talas i den omgivningen där de föds.

Berättandet hjälper oss att förbättra våra kognitiva sociala förmågor, som att byta perspektiv, se saker ur andra perspektiv och föreställa sig alternativa eller kontrafaktiska scenarier.

Alla djur har preferenser för vissa typer av mönster som kan ge snabba och rika upplysningar för deras art. Men eftersom vi har ett särskilt sug efter information, eftersom vi har en

mycket mer förutsättningslös nyfikenhet än andra djur, har vi en bred och intensiv aptit på mönster, på tydlig information, skarpa konturer, klara färger, rena ljud: därför finner vi skönhet i blommor eller fjärilar, målningar eller fotografier, fågelsång eller musik. Vi finner mönster vackra även i saker som vi inte tänker på, som bilder av elektronflöden eller ljusets diffraktion, i liten skala, eller nebulosor, i stor skala.

Till skillnad från andra djur ägnar vi oss därför inte bara åt att jaga och tampas med varandra, vi leker inte bara fysiskt, utan vi leker också kognitivt. Konsten, vill jag hävda, är en öppen kognitiv lek med mönster i de informationsmedier som spelar störst roll för oss: synen, i de visuella konsterna; hörseln, särskilt i musiken; och social information, i fiktionen.

Medvetandet har, som nyare neurovetenskaplig forskning upptäckt, en plastisk förmåga: det kan omformas. Men inte lätt eller snabbt, som vi vet när det gäller att lära sig ett nytt språk i vuxen ålder. Det kräver åtskillig upprepning och fokuserad uppmärksamhet, när först vissa nya nervförbindelser skapas, sedan andra ovanpå dessa och sedan ytterligare andra ovanpå dem. Efterhand som de mest framgångsrika förbindelserna förstärks blir den mentala bearbetningen effektivare, tills hela nätverket har etablerats och blivit alltmer välavstämt och snabbfunderande.

Att leken kan omforma medvetandet så att det blir mer effektivt och flexibelt i vissa typer av reaktioner, beror på att den är ohejdbart självbelönande. Vi deltar i den gång på gång, med full medvetandefokusering. Det gäller även konsten, den för människan unika kognitiva leken, inklusive fiktionens konst. Det tvångsmässiga i musik, bilder och berättelser omformar människans medvetande precis som fysisk lek formar djurens kroppar och medvetanden. "Forskning pe-

ESTETISK RE-EVOLUTION

kar på", skriver Melvin Konner i sin magistrala *The Evolution of Childhood* (2010), att vi i en positiv och lekfull sinnesstämning "är öppna för erfarenheten och lär oss på bättre och mer varierade sätt".

Vi bearbetar auditiv, visuell och social information snabbare, mer precist och flexibelt genom att på ett självbelönande sätt leka med konstens informationstätta mönster. Barn ägnar sig ivrigt åt sång, dans, teckning eller formskapande. De är förtjusta i lekar och vill höra berättelser gång på gång.

Att omforma medvetandet kräver fokuserad uppmärksamhet, men medvetandet utvecklades för att kartlägga den omedelbara omgivningen, inte något överkligt. För att konkurrera om uppmärksamheten med det verkliga och omedelbara, tenderar fiktiva berättelser därför att erbjuda hög informationstäthet, med slående gestalter, ofta med ovanliga förmågor, som ställs inför extrema situationer där mycket står på spel. Till och med en klipsk fyraåring som hittar på en egen berättelse vet hur han ska fänga och behålla sin egen och åhörarnas uppmärksamhet:

"Ett hus rasade och människor dog och när människorna dog blev de skelett och skeletten skrämde bort människorna från stan och sen när alla människorna skrämdes bort från stan så föddes skelettbebisar och så kallade alla det för skelettstan och när de kallade det skelettstan kom folket tillbaka och så skrämde de bort igen och sen när alla skrämdes bort igen så dog skeletten och ingen kom till stan så det fanns aldrig mer några människor i den stan."

Den här pojkens sociala kognition är ännu inte tillräckligt sofistikerad för att inkludera avsikter i berättelsen, men han förstår redan till fullo det där med uppmärksamhet – liksom förstås föräldrar som berättar sagor gör, eller professionella historieberättare med sikte på en större publik.

Människor har samma drift som andra djur att ägna sig åt fysiska aktiviteter på lek, och särskilt, likaså i likhet med andra djur, aktiviteter förknippade med flykt och strid. Barn, i synnerhet pojkar, har också en särskild motivation, tvärkulturellt, att kasta stenar, grenar, bollar, pilar, frisbees, frukt och mycket annat, antagligen som återspeglar av en evolutionärt betingad förberedelse för vår unikt mänskliga tendens att använda projektiler vid angrepp och försvar. På samma sätt utvidgar vi djurens vanliga lek till vår lek med informationsmönster, som förberedelse för vår unika tendens att använda information för angrepp, försvar och allting annat.

Genom fiktionen för ett medvetande som först utvecklades för att hantera det som är här och nu bort från det som är här och nu. Apornas medvetande vidgades för att hantera komplexa sociala relationer, och människornas medvetande utvecklades ytterligare när vi blev ultrasociala. Vårt medvetande är ytterst fint avpassat för att förstå aktörer, det vill säga alla varelser som kan agera: djur, människor och, i förlängningen, monster, gudar och andar. I forna tiders omgivning var de aktörer vi utvecklades för att begripa andra djur och människor, och till och med i en modern stadsmiljö har barn en ohejdbar lust att få veta namnen på djur, leka med djur och hitta på eller lyssna till djurberättelser. Vårt medvetande vill och kan lätt hålla reda på och skilja mellan olika aktörer, eftersom andra aktörer, vare sig de är mänskliga eller inte, erbjuder den mest komplexa, skiftande och laddade information som vi regelbundet träffar på. Vi överför denna motivation och förmåga till våra lekar och berättelser.

Medvetandet utvecklades naturligt för att fokusera på det som är här och nu, och mycket små barn är inte benägna att tänka frikopplat, utanför det som är här och nu. De har inte ens lätt att minnas sitt närmaste förflutna, men de kan lätt använda de närvarande redskapen eller leksakerna, med en gren eller en trasa som kan vara ett djur eller ett barn, eller en modern handgjord el-

lerfabrikstillverkad leksak, för att frammana scenarier med aktörer som fångar deras uppmärksamhet. (Min tio år gamla dotterdotter yttrade just sitt första ord: "Angela", namnet på den docka som även hennes mamma hade som barn.)

Genom vår aptit på social information blir barns lek med föremål gradvis en social lek. Vi lär oss i allt högre grad att klara oss utan de fysiska redskapen efterhand som vi tillägnar oss de kulturella redskap som utgörs av lokala berättelser och myter. När vi övergår till helt frikopplade fiktioner fortsätter vi att utpröva nya möjligheter och roller, testa sociala alternativ och sociala känslor. Berättandets tvångsmässiga karaktär hjälper oss att förbättra våra kognitiva sociala förmågor, som att byta perspektiv, se saker ur andra perspektiv och föreställa sig alternativa eller kontrafaktiska scenarier.

Som psykologen och romanförfattaren Keith Oatley påpekar fungerar fiktionen som en social stimulans, som låter oss utsträcka vår räckvidd bortom det faktiska till det möjliga eller det omöjliga. Vi behöver inte förbli begränsade till det givna, utan kan vända upp och ned på verkligheten inom den mycket större rymden av möjligheter, för att förklara hur saker och ting är eller se hur de kunde ha varit eller skulle kunna vara. Genom att bygga på vår socialitet utvidgar leken och fiktionen vår fantasi, och för bort oss från det som är här och nu långsamt stigar som vi har lätt att följa även bortom vår egen aktuella horisont.

Evolutionens långa perspektiv visar oss en ny dimension av oss själva. Det låter oss se oss själva tredimensionellt istället för tvådimensionellt, och se det vi har tagit för givet med en ny känsla av djup, nyfikenhet och förundran.

Evolutionens långa perspektiv visar oss en ny dimension av oss själva. Det låter oss se oss själva tredimensionellt istället för tvådimensionellt, och se det vi har tagit för givet med en ny känsla av djup, nyfikenhet och förundran.

Vetenskapen kan berika istället för att utarma vår känsla för konsten. Vetenskapen och konsten kan komplettera snarare än konkurrera med varandra: medan vetenskapen bidrar till att förklara människans natur, är konstens roll inte att förklara utan att engagera och frammana. Vetenskapen erbjuder nu en fascinerande evolutionär förklaring till varför skratt utvecklats hos människan, och en neurofysiologisk förklaring av hur skratt fungerar, men det innebär inte att den kan få oss att skratta, finna en formel för hur man är rolig eller göra så att vi skrattar mindre i framtiden eftersom vi förstår bättre varför eller hur vi skrattar.

På samma sätt har vi formats till att uppskatta konst och berättelser mer omedelbart, instinktivt och känslomässigt än vi reagerar på vetenskapliga förklaringar. Vetenskapen kan bidra till att förklara varför och hur konst och fiktion har kommit att bli betydelsefulla för oss, men det innebär inte att vetenskapen kan få deras känslomässiga kraft, finna en formel för konst eller fiktion eller göra dem mindre betydelsefulla. Om något kan den bara klargöra varför och hur de är så betydelsefulla för oss.

Brian Boyd är professor i engelska vid University of Auckland, Nya Zeeland. Hans senaste bok är *On the Origin of Stories* (2009).

Översättning: Jim Jakobsson

Shakespeare gav röst åt människans natur

Många humanister uppfattar det biologiska perspektivet som både reduktionistiskt och reaktionärt. Men kunskaper om evolutionen kan vidga förståelsen av Shakespearedramer som *Othello* och *Coriolanus*.

Av Marcus Nordlund

I egenskap av Shakespeareforskare med evolutionära böjelser får jag ofta frågan vad Darwins lära egentligen kan tillföra studiet av litterära texter. Alla förstår ju att en litteraturvetare vill veta mer om författarens uppväxt, teaterns historia, eller kanske elisabetanska samhällsförhållanden, och givetvis har man lika god nytta av Darwin när man ska förklara uppkomsten av svanskotor eller multiresistenta bakterier. Men kan man använda evolutionära perspektiv för att förklara litterära mästerverk som *Hamlet* eller *Macbeth*? Det låter ju både reduktivt och missriktat.

Denna misstro har varit fullt naturlig ända sedan humanister och naturvetare bestämde sig för att stycka upp människan mellan sig som en afrikansk kontinent. Sedan dess har vi befunnit oss i ett slags akademiskt skyttegravskrig där naturvetenskapliga offensiver med nödvändighet måste leda till kulturvetenskapliga reträtter (eller vice versa). Konflikten har haft en tydlig ideologisk dimension: många humanister menar fortfarande att ett biologiskt perspektiv på mänskligt beteende leder till politisk konservatism eller något ännu värre.

Problemet med denna dualistiska motsättning är förstås att biologi och kultur aldrig har varit skilda territorier utan är djupt och komplext förankrade i varandra. Mänsklig kultur uppstår inte i ett vakuum utan bygger på biologiska processer, och en djupare förståelse av dessa byggstenar kan rimligtvis även säga något centralt om den kulturella överbyggnaden. Mycket av denna forskning är ännu i sin linda. Exempelvis måste evolutionspsykologins ofta välgrun-

dade sannolikhetsresonemang förankras tydligare i neurovetenskap och genetik.

Frågan är emellertid om vi humanister bör sitta och rulla tummarna i väntan på att våra kolleger lyckas presentera en komplett odysse från det ursprungliga selektionstrycket till den enskilda genetiska allelen och vidare till det sociala beteendet. Vi har redan nu en viktig roll att spela när det gäller att komplicera och nyansera de välkomna ansatser som görs av neurovetare, genetiker och evolutionspsykologer. Kärleken sitter inte bara i hjärnbarkens oxytocinreceptorer och motiveras inte bara av fortplantning; den har även en historia och utgör ett kulturellt ideal.

För ungefär tio år sedan deltog jag som nybakad filosofie doktor på en Londonkonferens om evolution och mänskligt beteende. Jag gjorde därmed mina första kontakter med den lilla skara litteraturforskare världen över som hade dragit samma slutsatser som jag själv. På den tiden var mina tankar mest att betrakta som bisarra anomalier och mina institutionskollegor trodde mer på auktoriteter som Lacan eller Derrida. Idag har situationen förändrats något. De biofobiska strömningarna inom humaniora håller på att klinga av och den djupa misstron har ersatts av nyfikenhet. Som alltid är det unga doktorander som visar mest intresse för de nya perspektiven, medan professorerna är antingen bekymrat avvaktande eller vänligt ointresserade.

ESTETISK RE-EVOLUTION

"I *Othello* beskriver Shakespeare hur huvudpersonens djupa kärlek till Desdemona går över i en svartsjuka som till slut får honom att mörda sin älskade."

FOTO: EVERETT COLLECTION/IBL

I takt med att fenomenet "litterär darwinism" fått ökad akademisk och massmedial uppmärksamhet världen över har rörelsen förstås börjat utsättas för kritik. Denna har normalt fokuserat på hur reduktivt det måste bli att applicera evolutionära teorier om den mänskliga naturen på litterära texter. Men som jag ska försöka visa erbjuder det biokulturella perspektivet snarare ett helhetsperspektiv som kan balansera den ideologiska och disciplinära inkräkthet som hittills kännetecknat så många litteraturvetenskapliga teorbildningar. Kanske är det inte så märkligt att humaniora marginaliserats kännbart under just den period då de humanistiska forskarna nästan helt avsagt sig frågor om det allmänmänskliga och fokuserat all sin energi på avvikelsen, på skillnaden, på det partikulära.

Det finns flera litteraturvetenskapliga områden där evolutionära perspektiv på sikt kan bidra med viktiga byggstenar, såsom konstens ursprung eller grunderna för våra estetiska preferenser. Men jag ska här fokusera på den tematiska aspekten, alltså tolkningen av texters betydelse. (Det finns en del som anser att litteraturforskare främst ska syssla med litterär form, alltså *hur* författare skriver, men då förbiser man den uppenbara poängen att vi behöver etablera vad någon säger för att därmed kunna utforska *hur* det sägs. En viktig anledning till att Shakespeare fortfarande tilldrar sig vårt intresse är ju att vi är osäkra på vad pjäserna betyder och vad han egentligen ville ha sagt).

Det finns flera skäl till varför detta biokulturella synsätt är extra intressant när det gäller just Shakespeare. För det första har frågan om det allmänmänskliga kontra det historiskt specifika varit en central aspekt av Shakespeares receptionen ända sedan 1700-talet. För uppläsningsmännen John Dryden och Samuel Johnson var Shakespeares geniet som blickade inåt och därmed kom i kontakt med en universell mänsklighet. Johnsons formulering är talande: "In the writings of other poets a character is too often an individual; in those of Shakespeare it is commonly a species."

För det sena 1900-talets nyhistoricister och socialkonstruktivisterna var Shakespeare tvärtom en produkt av lokala sociopolitiska omständigheter. Detta tillstånd delade han ironiskt nog med sina litteraturvetenskapliga uttolkare vars självupplevda instängdhet i språkliga och ideologiska strukturer gjorde det omöjligt att få genuin kunskap om någonting i det förflutna. Resultatet var en form av dogmatisk skepticism som fortfarande ligger som en våt filt över disciplinen.

För det andra är det tydligt att Shakespeare själv var alldeles för insiktsfull för att omfamna vare sig Johnsons universalism eller de nutida akademiska chefsideologernas partikularism. I *All's Well that Ends Well* låter han den franske kungen begrunda den tankeväckande medelvägen:

Strange is it that our bloods,
Of colour, weight, and heat, pour'd all together,
Would quite confound distinction, yet stands off
In differences so mighty.

Det står även klart att Shakespeare aktivt dramatiserade denna mänskliga paradox i termer av natur och kultur – eller "nature and custom" som man sa i elisabetanska London – men mer om detta lite längre fram.

När vi närmar oss Shakespeares verk från ett evolutionärt tidsperspektiv – där människan bär med sig djupa spår av sitt daggdjursarv och endast nyligen har börjat skapa konstföremål och begravna sina döda – ser vi allmänmänskliga strukturer såsom kärlek, sorg, hämndlystnad, rädsla för döden. När vi zoomar in på de senas-

te fyrahundra åren av samma tidslinje ser vi historiska och kulturella variationer på dessa allmänmänskliga teman: arrangerade äktenskap inom adeln, feodala konflikter och förmoderna könsroller. Med ännu närmare fokus ser vi litterära individer, vilkas upplevelser av världen ibland går stick i stäv med omgivningens förväntningar och påbud om hur länge man bör sörja, vad åldrande föräldrar kan förvänta sig från sina barn, eller hur kvinnor bör bete sig jämfört med män. Allt detta är på samma gång biologiskt och kulturellt: våra gener kodar både för medlemskap i *Homo sapiens* och för unika individuella särdrag, på samma sätt som mänskliga kulturer inrymmer både universella och specifika element.

En biokulturell analys rör sig flexibelt mellan dessa olika nivåer och komplicerar dem ytterligare med hänvisning till en fjärde faktor: textens fiktiva status, som tenderar att göra vår utomlitterära kunskap om människan eller om det elisabetanska samhället till en serie referensramar snarare än förklarande teorier.

Från ett mer sofistikerat biokulturellt perspektiv spelar den mänskliga naturen fortfarande en viktig roll, men den fungerar oftast inte som en förklarande teori utan som en dialogisk referensram. Och här närmar vi oss en viktig aspekt av Shakespeares dramatiska teknik. Han utgår ofta från en identifierbar aspekt av den mänskliga naturen men intensifierar den så kraftfullt att det uppstår starka effekter. Resultatet blir att publiken delvis kan identifiera sig med skeendet och delvis står handfallen och frågande inför det.

Ibland handlar detta om så kallad kulturell hypertrofi, det vill säga att vissa mänskliga drifter eller behov accentueras så kraftfullt i ett givet sammanhang att de blir dysfunktionella. Shakespeare skrev till exempel ett antal pjäser som utspelar sig i det antika Rom, och många har väl smålett genom tiderna åt en och annan anakronism i dessa verk (klockan i *Julius Caesar* är det mest berömda exemplet). Men faktum är att Shakespeare bar genom sin blygsamma klassiska skolning hade en ganska djup kunskap om romarriket som han kunde omsätta i dramatisk form, och i åtminstone ett fall hade

han dessutom hjälp av en medförfattare som kunde betydligt mer. I två av dessa pjäser målar Shakespeare upp en romersk kultur där kulten av krigisk ära blir så extrem att den nästan utplånar en av mänsklighetens starkaste drivkrafter: omsorgen om nästa generation.

I den tidiga pjäsen *Titus Andronicus*, där dragkampen mellan föräldrakärlek och ärelystnad blir närmast bisarr, finner vi en general som gladeligen offrat ett tjugotal söner på

krigets ärofulla altare men som inte kan döda en fluga därför att den kanske har en mamma och en pappa. I en betydligt senare pjäs, *Coriolanus*, återkommer Shakespeare till samma frågor men på ett mer individualiserat plan. Huvudpersonen har noggrant formats till en fruktad och beundrad krigare av en mamma som formligen älskar de ärofulla sårerna på hans kropp, men mentalt har han därmed förblivit en osjälvständig liten pojke trots att han har både fru och barn. När den romerska hederskulten plötsligt visar sig motstridig och motsägelsefull för Coriolanus bryter den samman, och då finns bara den blinda och självuppoftande kärleken till avkomman kvar.

Från ett biokulturellt perspektiv kan man se dessa romerska pjä-

Samma biologiska principer som gör det fysiologiskt möjligt för mannen att avla hundratals barn gör ju honom även oroande utbytbar.

ESTETISK RE-EVOLUTION

ser som ett ganska systematiskt utforskande av hur djupa spår kulturen kan sätta i den mänskliga naturen utan att för den skull bli al-lenarådande. De kan även tjäna som en påminnelse om att även de mest aparta kulturella anspråk har sin grund i den mänskliga naturen. Även Shakespeares kultur var en uttalad hederskultur, men när hans samtida såg Titus mörda sin egen dotter i förhoppning om att även döda sin egen skam blev de antagligen nästan lika chockerade som vi. Och innan vi upplysta västerlänningar distanserar oss helt från denna scen kan en biokulturell analys påminna oss om vad vi delar med dessa desperata människor som tar livet av sina egna barn. Inte ens en extrem hederskultur uppkommer ur tomma intet utan stiger ur en stark biologisk drift att reglera relationen mellan individ och grupp. För att förstå och kanske kunna förhindra det oförsvarliga och till synes oförklarliga måste vi gå till botten av vår egen natur och finna den gemensamma grunden.

Att vi inte kan förvänta oss att den biokulturella teorin får förklarande status gentemot det litterära verket innebär inte att den aldrig kan fungera förklarande. Ta som exempel ett genrefenomen som noterats av många forskare: att det i Shakespeares komedier i regel är kvinnorna snarare än männen som styr *the love game*. Man kan säga att de beter sig som regissörer och inte bara som skådespelare på världens scen, vilket är synnerligen svårt att förklara på ett övertygande sätt för en socialkonstruktivist för vilken allt betingas av ett patriarkalt samhälle. Här kan forskaren ha stor hjälp av Darwins gamla teori om "det kvinnliga urvalet", som på senare tid har utvecklats och placerats på stark teoretisk och empirisk grund.

Grundprincipen är enkel. Det kön i en given art som investerar mest i avkomman kommer också att behöva vara mest selektivt när det gäller att välja partner eftersom valet kan bli så avgörande på ett evolutionärt plan. Denna princip har stor zoologisk prediktionsförmåga även för de ovanliga arter där hannen tar hand om ungarna eller ynglen. Hos människan, där pappor i regel gör en relativt stor direkt eller indirekt investering, finns det förstås stora kulturella och individuella skillnader i levnadssätt. Men vi talar ändå om ett absolut minimum av nio månaders investering för kvinnor jämfört med kanske två minuter för män (det vill säga den tid det tar att göra en kvinna gravid om man är snabb).

Det är som alltid viktigt att poängtera att denna närmast binära åtskillnad (jag säger "närmast" eftersom inte alla föds till ett entydigt biologiskt kön) knappast har lika binära effekter. Båda könen kan förväntas uppvisa stor variation på de flesta områden: män är som bekant längre än kvinnor, men det finns kvinnor som är längre än de flesta män. Det är ändå rimligt att tro att dessa grundläggande evolutionära villkor ligger bakom en del av de tydliga skillnader mellan män och kvinnor som uppdragats i områden av hjärnan som kopplas till sexualitet och kärlek. Det är även viktigt att inse att vårt beteende och våra könsroller (bra eller dåliga) kan ge uttryck för dessa tendenser utan att vi är medvetna om vad vi gör.

Att det kvinnliga urvalet kan förväntas vara en rätt tydlig grunddisposition hos människan kan i sin tur antagligen fungera som en delförklaring till att män i olika kulturer har gjort så mycket för att begränsa och kontrollera den kvinnliga sexualiteten. Samma biolo-

giska principer som gör det fysiologiskt möjligt för mannen att avla hundratals barn gör ju honom även oroande utbytbar.

Även om Shakespeares England var relativt liberalt enligt en europeisk måttstock var de flesta kvinnors liv tydligt kringskurna när det gäller ekonomi och sexualmoral. Det fanns emellertid två tidpunkter i en engelsk kvinnas liv då hon kunde åtnjuta betydligt större makt än normalt: dels om hon blivit änka och därmed äntligen hade formell rätt till sina egna medel, och dels om hon var ogift och blev föremål för uppvaktning. Och det är ju precis denna sistnämnda känslöstormande fas mellan inledande attraktion och giftermål som Shakespeares komedier handlar om.

En socialkonstruktivistisk förklaringsmodell som tog fasta på de kvinnliga livsvillkor jag nämnt skulle komma exakt halvvägs: den skulle kunna förklara varför Shakespeares komiska hjältinnor verkar så mycket friare än kvinnorna i tragedierna. Men den skulle inte förklara varför kvinnorna har mer kontroll än männen, vilket däremot blir möjligt om vi tar hänsyn till de biologiska grundpremisserna.

Som i alla goda dialoger mellan en text och dess uttolkare finns det saker som kan förklaras medan andra får förbli oförklarade och mystiska. I *Othello* beskriver Shakes-

peare hur huvudpersonens djupa kärlek till Desdemona går över i en svartsjuka som till slut får honom att mörda sin älskade. Det är viktigt att se hur Shakespeare först målar upp deras kärlek i de varmaste färger han kan finna: de är känsliga och lyhörda för varandras behov, och helt obekymrade om omvärldens invändningar. Till och med Othellos fiende Iago, som snart kommer att manipulera Othello så till den milda grad att han blir övertygad om att Desdemona bedragit honom, erkänner att Othello har en ädel och vänlig natur och kommer att bli en underbar make.

När Othello förvandlas till svartsjuk mordare orkestrerar Shakespeare en kraftfull kollision med de förväntningar som pjäsen hittills har skapat och våra uppfattningar om hur människor normalt är funtade. Vi tvingas ställa svåra frågor om relationen mellan kärlek och svartsjuka, mellan vårt behov av tillit och risken att bli manipulerade. Denna konflikt kan utgöra startpunkten för en biokulturell analys. Vad är egentligen svartsjuka, och hur djupt rotat är det i människan? Tänkte man annorlunda kring svartsjuka på Shakespeares tid?

Att bredda och fördjupa vår förståelse av svartsjuka – ett universellt fenomen som betingas av både kulturella och individuella erfarenheter – hjälper oss inte nödvändigtvis att förklara varför individen Othello begår sitt ohyggliga brott mot den kvinna som han egentligen älskar så djupt och så generöst. Däremot kan det minska risken att vi i likhet med många tidigare litteraturkritiker förvränger Shakespeares text med hänvisning till en alldeles för snäv och dåligt underbyggd förklaringsmodell – som att tragedin är ett resultat av rasism. En central anledning till att *Othello* drabbar oss så hårt är just att den är i grunden oförklarlig. Men denna oförklarlighet är något helt annat än poststrukturalismens vaga och självuppfyllande profetier. Vi når fram till den genom en systematisk dialog mellan Shakespeares storslagna illusioner och de mest övertygande teorier om människan och kulturen som för närvarande står till buds.

Marcus Nordlund är docent i engelska vid Göteborgs universitet. Hans senaste bok är *Shakespeare and the Nature of Love. Literature, Culture, Evolution* (2007).

FOTO: MARY EVANS/IBL

Den amerikanska författaren och journalisten **Ophelia Benson** gör rent hus med akademiskt svammel och innejargong. Hennes kritik ur ett feministiskt perspektiv av kristendom och islam är lika oförsonlig.

Av Erik W Larsson

»Religion är värst mot kvinnor«

Hätsk polemiker" är det sista jag tänker på när jag skakar hand med Ophelia Benson i lobbyn till hennes hotell. "Världens snällaste skolfröken" ligger betydligt närmare till hands; den blommiga klänningen, den vänliga minen och det mjuka tonfallet inger alla en känsla av beskedlighet och saktmod. Vem skulle kunna tro att den blida varelsen framför mig låg bakom en bok som förra året drev den brittiska kritikerkåren halvt till vansinne?

Boken, *Does God Hate Women?*, har beskrivits som en "extremt upprörande" och "aggressiv" polemik, där profeten Muhammed anklagas för pedofili och ömsinta västerlänningar hånas för sin ovilja att kritisera religiöst motiverat kvinnoförtryck till förmån för "andra kulturer". I sin tidigare bok, *Why Truth Matters*, gjorde Benson upp med några av samtidens mäktigaste hot mot upplysningen, såsom postmodernism, pseudovetenskap, önsketänkande och fashionabelt svammel i största allmänhet. Bensons stora passion är sanningen, och till skillnad från så många andra sanningsivrare i vår tid så tvekar hon inte att försvara den även när det för henne ut på farligt vatten.

Erik W Larsson (EWL): Du har tillsammans med Jeremy Stangroom skrivit en bok som heter *Why Truth Matters*. Vilka ser du som sanningens huvudsakliga fiender i dagens samhälle?

Ophelia Benson (OB): Det finns många, men de vi fokuserade på i boken var huvudsakligen postmodernism, särartsfeminism och olika akademiska discipliner som är fientliga mot vetenskap och vetenskapliga metoder.

EWL: Hur skulle du förklara för en oinvigd vad postmodernism är för något?

OB: Postmodernister brukar själva hävda att begreppet postmodernism är väldigt omstritt och inte går att definiera, men det finns en tydlig kärna. I sin mildare form handlar postmodernism om en inte helt osund skepsis om människors förmåga att objektivt uppfatta och beskriva verkligheten. Andra, mer extrema former av postmodernism förnekar helt förekomsten av en objektiv verklighet.

EWL: Vad förklarar postmodernismens attraktionskraft inom akademien?

OB: Jag tror att det delvis handlar om mode; folk hakar på den postmoderna trenden av rädsla

att framstå som ohippa och gammaldags inför sina kollegor. Det finns också en tydlig politisk aspekt; efter att den marxistiska utopin försvunnit framstod postmodernismen som ett gångbart alternativ för människor som ville känna sig rebelliska.

EWL: Vad är särartsfeminism för något och varför är du emot det?

OB: Särartsfeminism är en gren av feminismen som hävdar att det finns ett särskilt "kvinnligt" sätt att tänka och att kvinnor därmed är mindre lämpade än män att hålla på med traditionellt manliga sysselsättningar såsom logik, matematik och vetenskap. Jag vill dock mena att sådana idéer i själva verket är anti-feministiska, eftersom de förpassar kvinnor till de "fluffiga" göromål som genom hela historien definierat deras liv.

EWL: Även i jämförelser mellan olika länder och folkslag tycker postmodernister om att framhäva vissa kulturers "särart". Är detta inte en i grunden ganska nedlåtande inställning?

OB: Det är det absolut. Det finns en mycket bra filosof och författare som heter Meera Nanda som i samband med sina doktorandstudier i biologi upplevde hur vetenskapen befriade henne från många av de krav som ställdes på henne som kvinna i hemlandet Indien. Hon for senare till ett amerikanskt universitet för att doktorera i vetenskapsteori och där betraktades hennes synsätt som förlegat. Hennes amerikanska kolleger ansåg att hon i första hand skulle betrakta sig som indier snarare än som forskare eller filosof, och såg ner på henne för att hon vägrade "bejaka" sin etnicitet. Hennes erfarenheter är inte alls sällsynta; Salman Rushdie anklagas till exempel också ofta för att vara "oautentisk" för att han förespråkar västerländska upplysningsidéer hellre än att spela rollen som etnisk talesman.

EWL: Postmodernismen gör ofta anspråk på att vara anti-hierarkisk, men i själva verket är den full av outtalade hierarkier. Att vara fransman tycks till exempel vara ett enormt företräde. Är det något du själv har lagt märke till?

OB: Hela tiden. Postmodernisterna framställer sig själva som motståndare till alla former av hierarkier samtidigt som de slänger sig med en avsiktligt tillkrånglad jargong i hopp om att ingen skall förstå vad de menar. När man påpekar detta för dem så svarar de att "fysik minsann också är

Katolicism och islam är bland de värsta vad gäller kvinnoförtryck, och de kan man knappast kalla för marginala.

”

Jag ser det jag gör som i linje med en klassisk socialliberal tradition som går tillbaka till John Stuart Mill, som förespråkade yttrandefrihet och jämlikhet framför allt.

svårt" och att ingen heller därför borde förvänta sig att humaniora ska vara lätt att förstå. De ignorerar förstås det faktum att fysik i sig är ett mycket komplicerat ämne och att fysiker gör sitt yttersta för att beskriva vad de gör så tydligt det bara går, medan akademisk postmodernism handlar om att diskutera ganska enkla och banala observationer såsom "sanningen är svår att definiera" i snofsig och obegripliga termer. Jag kan inte tänka mig ett mer elitistiskt projekt än så.

EWL: I en artikel i *Axess* från 2007 påpekade du att problemet som humaniora har idag är att alla viktiga filosofiska frågor redan har ställts och att alla sociala strukturer redan har problematiserats. Detta har lett till att akademiker, i brist på annat, har tvingats problematisera själva begreppet kunskap, vilket i viss mån har gett upphov till den moderna postmodernismen. Om det stämmer att allt redan har sagts och gjorts, vad finns det egentligen kvar för akademiker inom humaniora att göra?

OB: Det är förstås det huvudsakliga problemet för akademiker idag, och ett av skälen till att postmodernismen är så populär. Det är inte ett problem för alla humanister; historiker kommer liksom vetenskapsmän aldrig att få slut på ämnen. Med litteraturvetenskap är det annorlunda; efter en punkt så finns det inte så mycket kvar att säga och detta skrämmer många människor som försörjer sig på just litteraturvetenskap. Det är därför de ständigt uppfinner nya litterära pseudo-komplikationer – för att få folk att tro att de producerar något nytt och intressant.

EWL: Är litteraturen färdigskriven? Och behöver vi ens litteraturvetare längre?

OB: Jag tror inte att litteraturen är färdigskriven, men mycket av det som kan skrivas har redan skrivits, vilket gör litteratur betydligt mindre spännande än många andra ämnen inom humaniora. Jag tror personligen inte att vi har så stor nytta av just litteraturvetare längre, men vi behöver förstås fortfarande folk som är litterärt bevandrade och som kan lära ut litteratur till nästkommande generationer.

EWL: Jämfört med många av de intellektuella moden som passerat genom västerländska universitet under det förra århundradet ter sig postmodernismen som ganska tafatt och harmlös; man har till exempel svårt att tänka sig ett postmodernt Auschwitz eller Gulag. Är inte detta åtminstone att betrakta som en positiv sida hos postmodernismen?

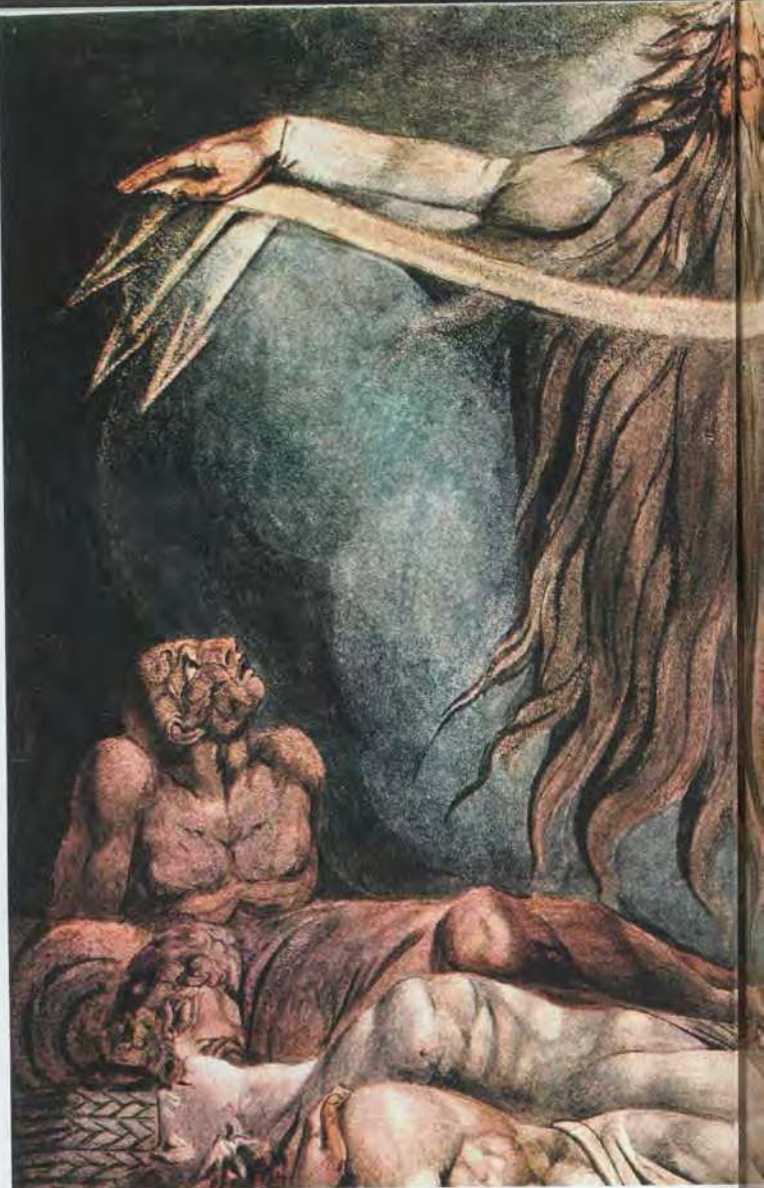
OB: Det faktum att det är bättre än många av alternativen gör det inte bra. Meera Nanda har till exempel påpekat att postmodernism har varit mycket användbart för reaktionära hinduister i Indien, som i sin våldsamma kamp för att "hinduifiera" hela landet ofta använder sig av postmodern, anti-rationalistisk retorik. Visst, den är inte lika hemsk som nazismen, men i fel händer kan postmoderna idéer vara mycket farliga.

EWL: Postmodernism utger sig ofta för att vara en reaktion mot västerländsk tradition som dominerats av vita, heterosexuella män. Den övervägande majoriteten av framstående postmoderna tänkare är dock också vita, heterosexuella män. Samma sak gäller postmodernismens mest kända kritiker. Är vi dömda att domineras kulturellt av vita heterosexuella män?

OB: Inte om jag själv får bestämma. Jag tror att det bästa kvinnor kan göra är att göra motstånd mot idéer som säger att de är små och fluffiga varelser som inte borde skriva böcker, delta i debatter eller allmänt göra väsen av sig. Detta är något som kvinnliga ateistiska författare såsom Polly Toynebee, Katha Pollitt och Joan Smith brottas med; att de som anordnar konferenser om ateism eller sekularism nästan aldrig kommer på tanken att bjuda in kvinnliga talare.

EWL: De flesta böcker som attackerar postmodernismen skrivs av konservativa män i fluga och tweedväst. Betraktar du dig själv som konservativ i någon mening?

OB: Inte alls. Jag ser det jag gör som i linje med en klassisk social-liberal tradition som går tillbaka till John Stuart Mill, som förespråkade yttrandefrihet och jämlikhet framför allt. Snarare så betraktar jag, i likhet med Alan Sokal, postmodernismen som ett slags falsk

vänsterideologi. Alan Sokal är en vänstersinnad fysiker som blev världskänd när han fick en essä full av rappakalja publicerad av den prestigefulla postmodernistiska tidsskriften *Social Text*. Han gjorde det just därför att han oroade sig över hur den traditionella vänster som han själv tillhörde höll på att slukas upp fullständigt av den postmodernistiska rörelsen.

EWL: Du betraktar dig själv som feminist, men är också en hård kritiker av socialkonstruktivism. Hur går det ihop?

OB: Jag kritiserar vissa typer av socialkonstruktivism, men det betyder inte att jag tycker att alltihop är skräp. Jag ser det som självklart att många konventioner om vad kvinnor är och vad de är kapabla till är socialt konstruerade. Problemet med socialkonstruktivism är att det tyvärr alltför ofta urartar i larv och önsketänkande; att i grunden vettiga ståndpunkter dras till extremer.

EWL: Jag känner personligen massor av kvinnor som anser att det borde finnas fler kvinnliga chefer i Sverige, men knappt en enda kvinna som själv vill bli chef. Är inte detta det huvudsakliga problemet med socialkonstruktivism; att alla människor vill vara med och rekonstruera, men ingen vill bli rekonstruerad?

OB: Det är definitivt ett problem. Som feminist så tycker jag att kvinnor borde göra ditt och datt. Samtidigt finns det en lång rad traditionellt manliga yrken som inte intresserar mig ett dyft. När jag tittar tillbaka på min ungdom kan jag ibland tänka att det kanske hade varit kul att utbilda sig till fysiker eller något i den stilen, men det var uppenbarligen något som fick mig att välja bort det. Huvudsaken är att varje kvinna har rätt att själv välja vad hon vill göra med sitt liv.

EWL: Din och Jeremy Stangrooms senaste bok heter *Does God Hate Women?* Är det verkligen sant att Gud hatar kvinnor?

OB: Den Gud som dyrkats i tusentals år och som vi förknippar

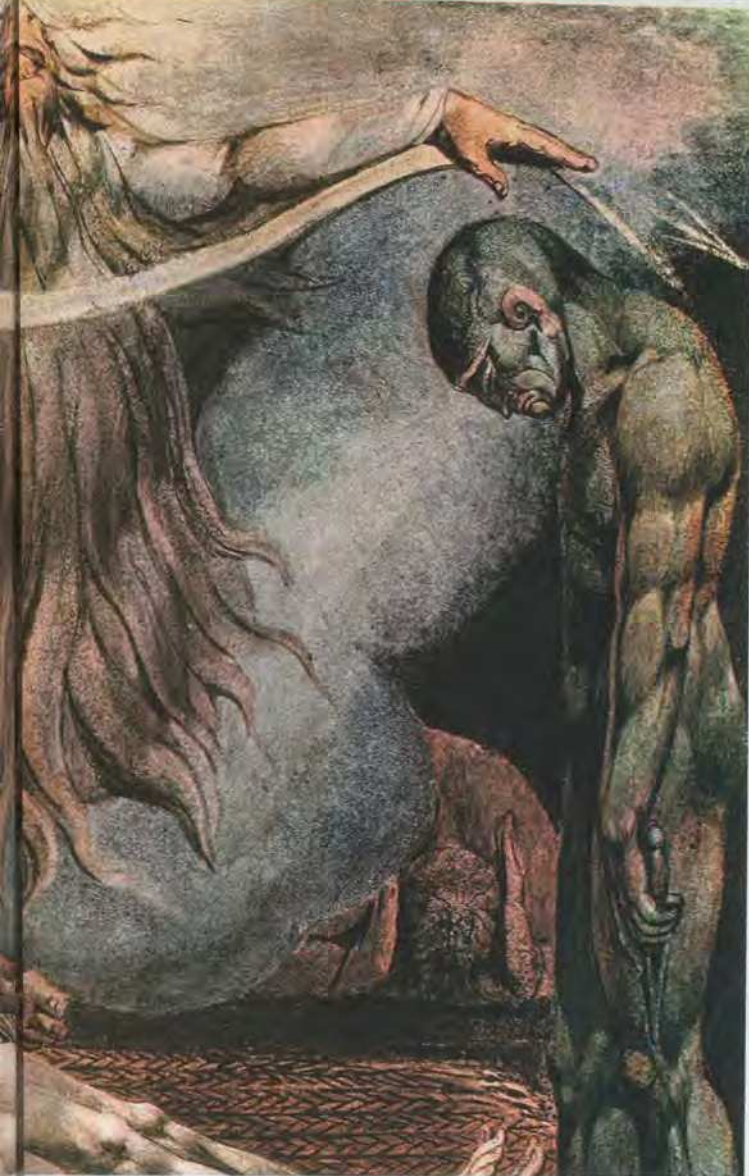

FOTO: ERICH LESSING/BL

med judendom, kristendom och islam hatar definitivt kvinnor, ja.

EWL: Många av de övergrepp som ni beskriver i er bok utförs av fanatiker inom olika trossamfund. Är det verkligen rättvist att döma hela religioner utifrån vad som sker på dess marginaler?

OB: Jag ser det inte som marginella fenomen utan som mer intensiva varianter av olika religiösa huvudfäror. Katolicism och islam är bland de värsta vad gäller kvinnoförtryck, och de kan man knappast kalla för marginella. Visst, mord är fortfarande inte särskilt vanliga, men det är däremot andra, mindre extrema former av förtryck. Det finns förstås mer liberala religioner också, men i nuläget tycks de vara på utgång, medan de hårdare varianterna växer allt mer varje dag. Men hur som helst så behöver den katolska Guden inte tillåta förtryck av kvinnor för att hata dem; att förhindra dem från att ha något att säga till om vad gäller de regler som styr deras liv är fullt tillräckligt.

EWL: I din bok är du särskilt hård mot islam och mot hur kvinnor behandlas i muslimska länder såsom Afghanistan och Nigeria. Är det inte lite orättvist att skylla allt kvinnoförtryck i dessa länder på islam, snarare än fattigdom och okunnighet?

OB: Jag ser inte islam som den enda källan till kvinnoförtryck i dessa länder. Problemet är snarare att religionen så ofta rättfärdigar orättvisorna och får dem att framstå som dygda, heliga och – i extrema fall – i enlighet med Guds vilja.

EWL: Europa är på väg att bli allt mindre kristet och allt mer muslimskt. Vad innebär detta för kontinentens framtid, om man ser till kvinnors rättigheter?

OB: Om en sådan trend verkligen föreligger och kommer att fortsätta in i framtiden så tror jag att det kommer att innebära stora problem. Vad vi får hoppas är att den andra trenden – den som går mot

ökad ateism och sekularism – är ännu starkare. Jag är dock långt ifrån säker på att detta kommer att ske och det oroar mig mycket.

EWL: Vad för slags problem tror du kommer att uppstå?

OB: Mest kommer det nog att handla om en ökning i antalet påtvingade äktenskap, "hedersmord", sharia-domstolar samt ett allt större tryck på allmänheten att ej diskutera kvinnofrågor visavi särskilda invandrargrupper. Det är förstås inte oundvikligt, och man skulle också kunna tänka sig en motsatt utveckling – att en mer intim kontakt mellan Europa och den muslimska världen skulle inspirera de senare att ta frågor om kvinnors rättigheter på större allvar.

EWL: Hur ställer du dig till idéer om ökade restriktioner mot invandring?

OB: Jag tror inte att det är lösningen på problemet. Däremot så tror jag att det är mycket viktigt att vi vågar diskutera problemen öppet utan att fastna i ett slags tvångsmässig relativism där vi ständigt måste upprepa för oss själva att kristendomen minsann är lika illa etcetera. Det är också viktigt att vi kan kritisera islam och dess seder utan att för den skull ge oss på enskilda muslimer eller ge högerextremister vind i seglen. Det är dock mycket svårt.

EWL: Det tycks bli allt vanligare att vänsterskribenter som kritiserar islam, såsom till exempel Christopher Hitchens och Nick Cohen, blir impopulära hos vänstern och liksom glider högerut. Är det något du oroar dig för?

OB: Inte för min egen del, men jag medger att det finns ett sådant mönster. Vänstern gjorde sig till exempel av med Ayaan Hirsi Ali, och nu arbetar hon, skamligt nog, på en neokonservativ tankesmedja i Washington D.C. De flesta framstående ateister, såsom Richard Dawkins och Daniel Dennett, ligger dock stadigt i vänsterfåran, vill jag mena.

EWL: G.K. Chesterton hävdade en gång att endast en stark kristen tro kan förena Darwins läror med en tro på alla människors lika värde. Under förra seklet var det till exempel nästan bara nationer med en stark katolsk tradition som motsatte sig tvångssterilisering av personer som betraktades som "icke önskvärda", eftersom de såg alla människor som skapade av Gud. Kan vetenskapen verkligen förse oss med en filosofisk grund för mänsklig värdighet?

OB: Jag tror inte att man kan få det från vetenskapen, men jag tror sannerligen inte att man kan få det från religionen heller. Om den katolska kyrkan hade det minsta intresse för mänsklig värdighet, varför hemlighöll den sina egna prästers sexuella övergrepp mot småpojkar under årtionde efter årtionde? Varför rövade den katolska kyrkan i Irland bort fattiga och oäkta barn från deras föräldrar och placerade dem i så kallade "industriskolor" där de fick utföra tungt kroppsarbete hela dagarna? För bara några månader sedan uteslöt en amerikansk nunna ur kyrkan för att hon som medlem av en etisk kommitté vid ett sjukhus godkände en abort som krävdes för att rädda en kvinnas liv. På vilket sätt vittnar det om en respekt för kvinnor och deras värdighet? När kyrkan hade genuin makt över folket brydde den sig aldrig ett dugg om mänsklig värdighet; det är först i vår tid som den använder sådant prat som ett slags täckmantel för sina forna brott. Det är vidrigt.

EWL: När man läser ateistiska författare som Richard Dawkins och Sam Harris får man en känsla av att deras mål är ett slags global världsordning där ett gäng filosofkungar i vita rockar kalibrerar våra liv enligt de senaste vetenskapliga rönen. Är det en sådan värld du själv drömmer om?

OB: Nej. Den stora skillnaden mellan en värld som domineras av religioner och en som präglas av sekulära värderingar är att den senare skulle vara betydligt fredligare. Samtidigt går det förstås inte att förneka att religion är en form av mänsklig variation och kreativitet och källa till mycket som är vackert. När jag under mina promenader genom Stockholm lägger märke till alla era vackra kyrkor grips jag till exempel inte av ett begär att slå sönder dem allihop. Vad vi får hoppas på är att liberala former av religion i längden kommer att övervinna mindre liberala varianter. ✱

En svunnen värld av sot och rök

Många framstående författare och tänkare – som Disraeli, Carlyle och Engels – skrev i mitten av 1800-talet om industristaden Manchester. Men det är Elizabeth Gaskells romaner som har förblivit levande litteratur. Den 29 september skulle hon ha fyllt 200 år.

Av Sven-Johan Spånberg

"Ah! But the Mediterranean!" exclaimed Coningsby. "What would I not give to see Athens!"

"I have seen it," said the stranger, slightly shrugging his shoulders; "and more wonderful things. Phantoms and spectres! The Age of Ruins is past. Have you seen Manchester?"

Ovanstående samtal återfinns i Benjamin Disraelis roman från 1844, *Coningsby or the New Generation*. Det överraskar kanske en nutida läsare att Disraeli – onekligen mera känd som ledare för Torypartiet och premiärminister under senare delen av 1800-talet – som ung skrev ett tiotal romaner. De är inte längre levande litteratur men som politiska och sociala tidsdokument är de utomordentligt intressanta. I samtalet bryts två bildningsideal mot varandra. Den rådvile unge hjälten Coningsby drömmer om en klassisk "grand tour" till Rom och Aten, medan hans samtalspartner, författarens alter ego, vänder sig bort från antiken mot Manchester, industrialismens stormcentrum och symbolen för en ny tid.

Disraeli var på intet sätt den ende som lockades av det nya och okända som Manchester stod för. Författare som Thomas Carlyle, Friedrich Engels och Elizabeth Gaskell är bara några av dem som fascinerades av staden och dess explosiva utveckling. Av alla dessa är det faktiskt Gaskell som stått sig bäst och som fortfarande läses. I år firar vi tvåhundraårsminnet av hennes födelse.

Coningsby följer främlingens råd och beger sig till Manchester. Vad som där uppenbarar sig för honom är en sagovärld av jättelika fabriker "med fler fönster än italienska palats och rykande skorstenar högre än egyptiska obelisker". Han blir överväldigad av de enorma fabrikskloster; resultatet av vetenskapens förening med kapitalet.

Skildringen kan te sig något lättvindig med tanke på den dåtida situationen i England med massarbetslöshet och misär i konjunktursvängningarnas spår. Till Disraelis försvar kan sägas att han redan året därpå återvände till industrialismens problem i romanen *Sybil or the Two Nations*. Om Co-

ningsby handlar om konflikten mellan konservativa och liberaler handlar *Sybil* om den djupare konflikten mellan de "två nationerna", de rika och de fattiga. Här försöker verkligen Disraeli gestalta de problem som plågade England under tidigt 1800-tal. I industristaden Mowbray, ett fiktivt Manchester, får hjälten Egremont med egna ögon se den svält och nöd som textilarbetarna tvingas leva i under den rådande lågkonjunkturen. Romanen tar fortsättningsvis upp lantarbetarnas usla villkor och barnarbetet i kolgruvorna med den brutalisering som följde i deras spår. Egremont tvingas även revidera sin uppfattning om arbetarklassen genom de samtal han har med chartister och vänsterintellektuella som han träffar i norra England. De agiterar för de krav på delaktighet och demokratiska rättigheter som fördes fram i pamfletten "The People's Charter" och i de "nationella petitioner" med över en och en halv miljon namnunderskrifter som de överlämnade till parlamentet. Parlamentet vägrade dock att befatta sig med petitionerna, och rörelsen föll senare sönder i mer eller mindre extrema fraktioner.

Under 1842 till 1844 bodde även Engels i Manchester som anställd vid sin fars fabrik, och resultatet av dessa år blev den epokgörande *Den arbetande klassens läge i England* (1845), där hans upplevelser av förhållandena i staden spelar en central roll. I motsats till Disraeli intresserar sig inte Engels för vad vetenskap och kapital gemensamt kan åstadkomma, fast just det var skälet till att han som så många andra utlänningar befann sig i Manchester. Han undersöker istället metodiskt, stadsdel för stadsdel, de fruktansvärda sociala förhållanden som den industriella revolutionen hade skapat. Hans metod är geografisk och sociologisk, och han vänder sig främst mot avsaknaden av varje form av stadsplanering i Manchester. Staden fick inte stadsrättigheter förrän år 1838 och hade därför vuxit helt okontrollerat under femtio år.

Det som särskilt väckte Engels indignation var de byggnader med affärer längs huvudgatorna som effektivt dolde slumkvarteren bakom dem. På så sätt förskonades medelklass och besökare från

Elizabeth Gaskell (1810–1865).

FOTO: HERITAGE IMAGES/SCANPIX

Sven-Johan Spånberg är professor em i engelska vid Umeå universitet.

”

Hennes romaner kan istället sägas vara hennes reformprojekt. Genom församlingens arbete med arbetarbarn fick hon inblick i misären i Manchesterslummen, och hon såg det som sin plikt att ge lidandet röst.

kännedom om verkligheten bakom fasaderna. Engels tillåter inte sin läsare att förbli okunnig. Han visar hur det bakom dem fanns oändliga labyrinth av trånga bakgårdar och återvändsgränder där sopor och exkrementer hopade sig. Här bodde tusentals människor i bostäder som mest liknade skjul och som saknade vatten och avträden. Gårdarna var fyllda av en outhärdlig stank som vällde upp ur fuktiga källare, som även de tjänade som bostäder, och ur svinstior för de grisar som bökade i dynghögar. För Engels var detta sinnebild av helvetet på jorden skapat av industrialismen och dess profitörer.

Det finns ett problem med Engels skildring av detta Augiastall, en metafor som återkommer i hans reportage. De som tvingas leva under dessa förhållanden ser han enbart som passiva, demoraliserade offer, som mest liknar de djur de tvingas dela sina bakgårdar med. Bilden blir så mörk att det inte går att föreställa sig hur några av chartismens ledare kunnat träda fram ur denna miljö. Här är Disraeli och framför allt Gaskell mer nyanserade. Hon ger sina personer en integritet och ett inre liv som fortgår och utvecklas trots stora fysiska umbäranden. Det visar även på fiktionens styrka i förhållande till dokumentären, för det är främst genom Gaskells romaner som den tidiga industrialismens Manchester har blivit en levande realitet för dagens läsare.

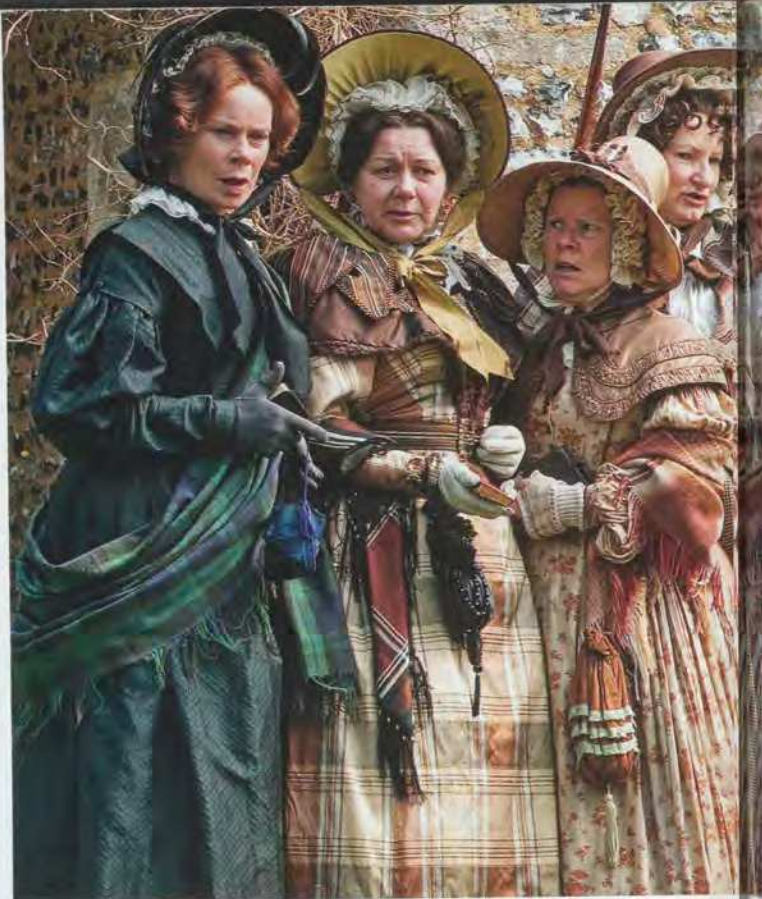
Bilden av Gaskells författarskap har länge präglats av hennes omåttligt populära *Cranford* (1853), en skildring av ensamstående kvinnors liv i en idyllisk småstad. Den har ständigt kommit i nya upplagor och BBC gjorde nyligen en tv-serie av den som visades i SVT förra året. Samtidens uppfattning av henne var helt annorlunda. Hon ansågs ytterst kontroversiell eftersom hon grep sig an svåra sociala frågor i sina romaner och noveller. Till stor del beror detta på hennes bakgrund. Dels levde hon som prästfru i Manchester och kom därigenom oundvikligen i kontakt med problemen i staden, dels gav hennes kristna tro avgörande impulser.

Paret Gaskell tillhörde ett radikalt frikyrkligt samfund av så kallade unitarianer, som varken trodde på treenigheten, Kristi gudom eller arvsynden, ståndpunkter som gjorde att de betraktades som kättare. Liksom andra frikyrkliga var de under tidigt 1800-tal utestängda från statliga ämbeten och från universiteten i Oxford och Cambridge. De grundade därför egna skolor och akademier, och exempelvis Disraeli gick en tid i en unitarisk skola.

I Manchester utgjorde unitarianerna en progressiv elit, och i Gaskells församling fanns både fabrikkörer, borgmästare och parlamentsledamöter. De lade stor vikt vid individens ansvar för sig själv och sin nästa, vilket ledde till att kvinnor hade större handlingsutrymme bland dem än i samhället i stort. Till skillnad från andra kvinnor ur unitarisk miljö, som Florence Nightingale, engagerade sig dock Gaskell inte aktivt i politiken. Hennes romaner kan istället sägas vara hennes reformprojekt. Genom församlingens arbetemedarbetarbarn fick hon inblick i misären i Manchester-slummen, och hon såg det som sin plikt att ge lidandet röst.

Gaskells författarbana började sent, ty hon var trettioåttio år när hennes första roman kom ut 1848. Åren fram till hennes plötsliga död 1865 blev desto mer produktiva, och romaner och noveller kom ut i en strid ström. Bland dessa kan man urskilja en tidig och en sen

”
Det visar även på
fiktionens styrka
i förhållande till
dokumentären, för
det är främst genom
Gaskells romaner
som den tidiga
industrialismens
Manchester har
blivit en levande
realitet för dagens
läsare.

grupp. Den förra innehåller framför allt tre romaner: *Mary Barton*. A *Tale of Manchester Life* (1848), *Ruth* (1853) och *North and South* (1855) med arbetsnamnet "Margaret Hale" efter huvudpersonen. Som titlarna visar ligger betoningen i alla tre på individuella kvinnoöden. De utspelar sig i samtida stadsmiljö med dess fattigkvarter och tar upp brännbara ämnen som arbetslöshet, strejker, prostitution och ogifta mödrar.

Intressant nog översattes samtliga snabbt till svenska. *Mary Barton*. En berättelse om lifvet i Manchester och *Ruth* kom båda ut 1854. *North and South* publicerades 1856 som *Margareta eller Norra och Södra England* eftersom en direktöversättning som "Nord och Syd" nog hade varit meningslös för svenska läsare. Denna snabbhet berodde otvivelaktigt på att de var rykande aktuella, men även på det nystartade förlaget Bonniers påpasslighet och näsa för god litteratur. I deras serie "Europeiska följetongen" från mitten av 1800-talet ingår, förutom *Mary Barton* och *Ruth*, ett stort antal framtida engelska klassiker. Den senare gruppen av Gaskells verk innehåller berättelser som *Cousin Phillis* (1864) och *Wives and Daughters* (1865). De utspelar sig i landsorten på 1820-talet, vilket kan synas inbjuda till idylliserande eskapism. Men båda är djupt allvarliga, i stora stycken tragiska berättelser.

De tre tidiga romanerna skildrar alla en ung kvinnas kamp. Vid denna tid förutsattes det att alla kvinnor stod under manligt beskydd, men det saknar dessa unga flickor därför att de antingen är föräldralösa eller måste ta ansvar för inkompetenta fäder. Allt beror på dem, men de visar sig ansvaret vuxna och kapabla att i en kris hävda sina och andras intressen. Här är det den rådgiga jungfrun som räddar livet på den svage riddaren snarare än tvärtom. Parallellt pågår i dem en politisk kamp mellan arbetare och arbetsgivare där de förra avgår med den moraliska segern. De senare representeras genomgående av en hårdhänt kapitalist som till slut får ge vika och erkänna att det finns något utöver marknadens till synes obönhörliga lagar.

Mary Barton utspelar sig i Manchester på tidigt 1840-tal, "the hungry forties". Den skildrar dels arbetarflickan Marys utveckling fram till giftermål och emigration till Kanada, dels hennes fars tragiska öde. Liksom några av personerna i Disraelis *Sybil* kämpar John Barton för arbetarnas rättigheter genom sitt engagemang i fackför-

Tv-serien *Cranford*.

enings- och chartiströrelsen. Efter att parlamentet bryskt avvisat den nationella petitionen bryts han långsamt ned av arbetslöshet, svält och opiummissbruk. Parallellt med familjen Bartons liv löper sidointrigen om Marys moster som blivit förförd och övergiven. För att försörja sitt barn drivs hon till prostitution, vilket leder till alkoholism och hemlöshet. Hennes berättelse andas en förtvivlan och hopplöshet som är skakande läsning. Även om romanen inte skildrar sanitära förhållanden på samma närgångna sätt som Engels har *Mary Barton* sin styrka i den dokumentära skildringen av tillvaron i slummen snarare än i den melodramatiska handlingen. Den väckte stor anstöt på grund av att Gaskell ansågs ta parti mot arbetsgivarna. Många av dessa var medlemmar i den unitariska församlingen. Hennes kritik av dem var inte riskfri.

En ännu större risk tog Gaskell med romanen *Ruth*. Där är nämligen huvudpersonen en ung flicka som blir förförd och föder ett barn. Ämnet var extremt tabubelagt, och vissa församlingsmedlemmar tog så illa vid sig att de brände exemplar av boken. Prostitution och utomäktenskapliga barn var samtidigt högaktuella frågor som debatterades intensivt under benämningen "the great social evil".

Gaskell var mycket medveten om den balansgång som den allmänna moralen tvang henne till eftersom romaner betraktades som familjeunderhållning och skulle kunna läsas av alla, även oskyldiga familjeflickor. Hon gör därför *Ruth* till en botgörerska som lever enbart för sitt barn. Oppositionen mot den intolerans och det kvinnoförtryck som romanen handlar om kommer istället från en ung kvinna som öppet tar ställning för *Ruth* mot sin far, en förmögen fabrikör och moralens väktare. Numera är det svårt att förstå den indignation som *Ruth* väckte. Vår syn på sexualitet, synd och skuld har förändrats radikalt och romanen är intressant främst som tidsdokument.

I *North and South* återvänder Gaskell till temat industrialismen och fabriksarbetarnas villkor samtidigt som hon utvecklar romanens kärlekshistoria till en kamp mellan könen. Prästdottern Margaret kommer från södra England till industristaden Milton-Northern (Manchester i lätt förklädnad) i Darkshire i norra England. Ortsnamnen är medvetet valda; ett moln av rök och sot från otaliga fabrikskorstenar vilar över staden och landskapet. På gatorna är stämningen rå och folk är stressade och ohövliga. De fördomar

som Margaret har om norra England och dess förmenta krämarmentalitet förstärks således inför mötet med John Thornton, en fabrikör som skapat sig en stor förmögenhet i textilbranschen. Som den manchesterliberal han är argumenterar han för den fria marknaden mot statliga regler och de krav på bättre arbetsmiljö som Margaret sympatiserar med. Konflikten mellan arbetare och arbetsgivare når sin kulmen i ett upplopp där en desperat folkmassa hotar att lyncha Thornton som räddas endast genom Margarets modiga ingripande. Parallellt med de yttre händelserna pågår en inre utveckling av huvudpersonerna. När Margaret återvänder till sina rika släktingar i London finner hon deras angenäma tillvaro totalt ointressant, och när hon besöker sin barndoms by upplever hon mest stagnation och vidskepelse. Hon har lärt sig uppskatta allvaret och energin i norra England. Thornton å sin sida drabbas av ekonomiska motgångar och blir mera ödmjuk och förstående inför arbetarnas krav. Med sina nyvunna insikter kan de förenas och tillsammans börja ett verksamt liv i norr. Romanens slut är signifikativt och visar på den förändring av stämningen som ägt rum i England i övergången från 1840-tal till 1850-tal. I *Mary Barton* är lösningen för de unga tu att fly slummen för ett bättre och rikare liv i det oförstörda Kanada. I *North and South* däremot framstår det som realistiskt och riktigt att återvända till Manchester och verka för rimligare villkor där.

Efter *North and South* ägnade sig Gaskell åt andra ämnen än industrialismen och Manchester. Hon skrev en biografi om sin nyss bortgångna vän Charlotte Brontë, en historisk roman, *Sylvia's Lovers*, och de sena verken *Cousin Phillis* och *Wives and Daughters*. I dem återvänder hon till sin barndoms landsortsmiljö på 1820-talet, den som även inspirerat *Cranford*. Dessa texter är dock allt annat än idylliska. Gaskell återuppväcker en svunnen värld och tid, men hennes bild av dess klassamhälle och komplicerade beroenden är klar och osentimental. De insikter hon förvärvat genom sitt skrivande om industrialismens paradigmskifte och dess följder i Manchester använder hon även här. I en briljant artikel har litteraturprofessorn Linda Hughes visat hur den annalkande moderniteten med järnvägar och vetenskapliga genombrott hela tiden finns vid horisonten och snart kommer att förändra allt.

Gaskell fick aldrig skriva färdigt *Wives and Daughters* eftersom hon plötsligt avled. Men efter vad hon berättat för sin redaktör skulle de två huvudpersonerna, läkardottern Molly och godsägarsonen Roger, gifta sig och flytta till London. Han är en lovande zoolog och upptäcktsresande, en person som lånat drag av Gaskells unitariske släkting Charles Darwin, om vilken hon hade då okänd information. Till skillnad från Disraelis hjältar intar inte Roger en ärvd plats i över- eller underhuset utan skapar sig en egen position som professor vid det nya universitetet.

Denna förskjutning mot huvudstaden ligger helt i linje med utvecklingen. Från och med 1860-talet vändes tidens intresse mot London där de intellektuella och ekonomiska möjligheterna fanns. De politiska rörelser som haft sin bas i Manchester, chartismen och agitationen mot spannmålstullarna i Anti-Corn Law League, hade spelat ut sin roll.

Industrin där blev mindre intressant när tjänsteproduktionen i London tog fart. Dessutom började East End ersätta arbetarslummen i norr som det problem som fascinerade, förskräckte och på något sätt måste lösas. Manchester var inte längre symbol för sin tid och därmed förbrukat som ämne i litteraturen.

Gaskell har tidigare kommit i skuggan av sina stora samtida, Charlotte Brontë och George Eliot, men inför tvåhundraårsjubileet finns det anledning att lyfta fram hennes författarskap och visa på hennes bredd, medkänsla och skarpa samhällsanalys. Hon har kanske inte Brontës explosiva kraft eller Eliots intellektuella tyngd, men hennes författarskap innefattar mycket mer än nostalgiska idyller som *Cranford*. Där finns den dokumentära styrkan i skildringen av Manchester och av kvinnors utsatthet likaväl som känslan för en tid och en värld som är dömda att försvinna. *

Fransk fantasy

52 Kristoffer Leandoer har fördjupat sig i fransk fantasy

Stämningsmättad realism

54 Therese Bohman fäster uppmärksamheten på en oförtjänt bortglömd konstnär

Skadlig genusanalys

56 Elise Claeson anser att genusanalys gör unga kvinnor en otjänst

Fina franska ord

57 Lars Melin funderar över statusen på låneord

Krönika

58 Tanja Bergkvist om egoism och altruism

Notiser

58 Hammarby sjöstad och Lexikon över vedertagna åsikter

En era bleknar bort

Staffan Heimerson har besökt en internationell festival för fotojournalistik, och funderar över en bransch vars glansdagar tycks räknade, men där en svart Leica en gång var inträdesbiljetten till en värld av lyx, pengar och glamour.

"JA", SA MÄSTERFOTOGRAFEN Michael Nichols, "det är en beskrivning jag accepterar. Bengalisk tiger. Utrotningshotad."

Inte död. Men bra nära. Det gäller den yrkeskår som på engelska benämns *photojournalist*. Denna är lite finare än att bara vara fotograf, "plåtslagare" som vardagsslavarna på tidningar kallas. En fotojournalist gör ett helt jobb, en tidlös berättelse - fast han gör det med kameran istället för journalistens vanliga arbetsredskap, pennan.

I femtio år, från 1930-talet - med bildtidningen *Life*, följd av *Paris Match* och *Stern* samt fotografkooperativ som Magnum och bildbyråer som Dalmas - till slutet av 1970-talet - innan satelliter gav teve chansen att sända all dramatik *live* - var fotojournalisten än mera glamouriserad än den traditionelle skrivande utrikeskorrespondenten.

De hyllas fortfarande. Jag fann mig nu i den nätta katalanska staden Perpignan, på franska sidan om Pyrenéerna, där för tjugoundra gången hölls en *Festival International du Photojournalisme* med utställningar och seminarier och sitta i en bänkrad i Kongresspalatset och få en indirekt *crash course* i hur glamourös fotojournalisternas guldålder varit.

Det handlade om Gilles Caron, en fransman som skaffat sig resvana och hård hud genom att vara soldat i Algerietkriget. Som fotograf, knuten till en av de prestigefyllda och rika bildbyråerna åren 1967-70, gjorde han Sexdagarskriget och Vietnam, svältkatastrofen i Biafra, 68-upproret i Paris, OS i Mexiko med blodiga studentdemonstrationer, inbördeskriget i Nordirland, Pragvårens efterdyningar och det begynnande kriget i Kambodja. På resa på Route National numero 1 från Kambodja mot Vietnam "försvann" han.

När jag betraktade bilderna slog det mig: den klassiske fotojournalistens styrka var att han snabbfotat spelade på alla planer. *People, colour, action* som det heter bland branschens gamla vargar. Inte bara svältande barn, brinnande hus och stridsvagnar utan också en Faye Dunaway tillsammans med Warren Beatty, en enögd Moshe Dayan som skrattar och en de Gaulle, hotfull som en slaghök.

Lektionen: Fotojournalisten ska vara

överallt. Ständigt vaken. Alltid på hugget. Och han har fickan full av hur många dollar som helst. Ingen miljö var honom främmande. Jag påmindes om detta, när jag passerade Agence France Press monter. Den franska nyhetsbyrån har alltid varit duktig på bilder, sannolikt för att Paris alltid varit fotojournalistikens huvudstad. På en skylt angav AFP vad det sysslar med, ett fotojournalistikens summa summarum: "Krig. Human interest. Sport. Kultur. Mode. Religion. Nöjen. Katastrofer. Udda händelser. Business."

JAG KAN PÅ DAGEN när ange, när min bild av De Stora Fotograferna formades. Det var hösten 1957. I Kalmar gifte sig en lokal societetsflicka med den tyske förbundskanslern Konrad Adenauers son. Uppståndelse. Det var den tidens Dianafeber. Kändistumult. Medieanstormning med Bang i spetsen. Själv var jag en valpig reporter, som för några dagar fixat mig ett vänsterknäck för en tysk bildtidning. Nu såg jag dem strömma till. De mest företagsamma hade tagit sig ombord på samma tåg, som Förbundskanslern färdades med (byte i Emmaboda!): De var från *Paris Match* och Magnum, Dalmas, *Stern* och *Life*.

Jag stirrade förhåxat på dem. De var alla klädda som den tidens *Grand Reporter*-mode föreskrev, i mörka parisskräddade Cardinkostymer med extremt kort kavaj med ett sprättigt sprund, skräddarsydda randiga skjortor från St James Place i London, ökenkängor i mocka, smala och diskreta slipsar samt hornbågade glasögon. (De med god syn hade satt in fönsterglas i sina; hornbågat, intellektuellt skulle det under alla förhållanden vara.)

Leican skulle svara svart (inte metallglänsande, bevare mig väl) och fotografens högra pekfinger fanns ständigt redo på utlösningssnappen. De flottare av dem hade med sig en personlig assistent. När de bytte film, oftast svart-vit Tri-X, slängde de den exponerade rullen över vänster axel utan att se sig om. Slaven fängade upp den.

En ilning gick genom min kropp. Sådan skulle jag vilja vara! Helst *Grand Reporter*. Men, om det inte gick, gärna slav. En begivenhet i Kalmar fanns i världspressens rampljus - tills dagen före bröllopet fo-

kus förflyttades. Sovjet placerade sin första Sputnik i rymden. Vi i Kalmar hamnade i skugga och *les grandes reporters* skyndade tillbaka till Paris för att fixa visum till Moskva.

GENOM ÅRTIONDENA fick jag sedan se De Stora Fotografernas apparition förändras. Till krigsskådeplatser och kungabröllop, till Berlinmurens dramer och i amerikanska valkampanjer strömmade de till med ring i örat istället för hornbågade glasögon, håret samlat i hästsvans och en *IQ reducer* (baseballkeps med skärmen bakåtriktad).

Nu när fotojournalistiken ligger i dödsryckningar och *le grand reporter* är en utrotningshotad art kunde jag än en gång studera dem. Nu går de i flip-flops och är klädda i halvlånga shorts samt bär ofta en khakiväst med trettioåtta fickor och som, när de klumpar ihop sig vid stora evenemang, får dem att se ut som en skara flugfiskare vid en bäck i Jämtlandsfjällen. Många av dem har rakad hjässa och små pipskägg och försöker se ut som tyskar i främlingslegionen.

Sannolikt tar de flesta av dem bra bilder. Men livet för dem blir aldrig vad det var för seminariets huvudperson Caron eller förliggeren som Anselm Adams och det moderna fotografiets fader Henri Cartier-Bresson, *Life*-stjärnan Margaret Bourke-White eller britten Don McCullin vilken yttrade: "I need a war a year".

Bara, strikt räknat, en av glamourtidens fotojournalister fanns nu på plats i Perpignan, Michael "Nick" Nichols, en man i sjuttioårsåldern med titeln *senior editor* på *National Geographic*. Med hela världen som sitt arbetsfält är han naturfotografen nummer ett. Innan dess var han medlem i det Parisbaserade Magnum, som omges av ett magiskt skimmer.

SKRIBENTEN EDWARD Behr, som från Paris arbetade för *Time-Life* har i sina memoarer från 1978, med den djärva titeln tagen från ett teve-teams högljudda fråga i Kongos djungel, *Anyone Here Been Raped and Speaks English?* berättat hur guldålderns reportrar och fotojournalister fick uppdrag om att göra reportage på Rivieran: "Vi hyrde en Rolls Royce med livrklädd chaufför och färdades »

så sakta, att vi alltid blev tvungna att stanna och övernatta på La Pyramide i Vienne med dess trestjärniga restaurang."

Nya tider, nya seder. Det var om detta jag talade med "Nick" Nichols.

"Ja, det är en ny situation", sa han. "Även för en institution som *National Geographic*."

"Varför?"

"Det finns inga pengar."

"Varför?"

Nichols tittade på mig som om jag var en idiot och sa: "Människor förnyar inte sina prenumerationer. Annonssörer kommer inte tillbaka efter krisen."

Sedan tillade han paradoxalt: "men världen svämmar över av goda bilder..."

VI HAR JUST observerat detta fenomen i samband med översvämningskatastrofen i Pakistan. Bilderna har andats tragedi, haft närhet och många dimensioner, hållit glasklar kvalitet och vittnat om fotografers mod och företagsamhet.

Skillnaden är att bilderna inte längre tas av de dyra utsända *Grand reporters* utan av lokala förmågor – brevbäraren som råkar vara på plats när något händer, och lågbetalda praktikanter på lokaltidningar och Reuters och AP:s provinskontor. De arbetar med de nya enkla digitalkamerorna, och skickar sina bilder med e-post, inte med gammaldags kvalitetsnedsättande telefoto eller fördröjande flygfrakter. Talangerna finns uppenbarligen kvar.

Och det är en värld där en viss rättvisa råder: Bästa bilden vinner alltid. Det enda som i praktiken försvunnit är stålarna, lyxen och glamouren.

När det är brevbäraren i Punjab som tar actionbilderna, blir det färre fotojournalister i Perpignan. Utställningarna blir istället "finare", med mindre het aktualitet och mera estetisk dokumentärfotografi. Olivier Föllmi är en schweizare, vars bilder säger sig hylla människans visdom och värdighet. Bilderna är å ena sidan rasande granna, men får å andra en cyniker att säga, att receptet till att fånga dem bara är att köpa en flygbiljett till Perus högsta toppar och Mongoliets vidaste slättland, att fokusera på rituella danser, munkar och penisfodral.

DU FRÅGAR DIG: Men var finns Sarkozy och Blair, bin Laden och Paris Hilton?

Det finns i dagsläget flera nischer att fylla, främst skildringar från de stora städerna med bilder som fångar tidsandan. Sådana var Cartier-Bressons och

William Kleins adelsmärken. Men vill något medium ha sådana bilder och betalar de för dem? Kommer en ny generation fotografer som vill fånga de bilderna? Eller är fotojournalistiken död?

Jag frågade en kvinna som förde anteckningar i ett block medan hon betraktade de geniala verken: "Du är fotograf. Men kommer fotojournalistiken att överleva?"

Nora Klein, som hon hette, en 26-åring som arbetar som praktikant på *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, svarade: "Min fotografi-lärare i Hannover säger: Det är slut!"

"Och ändå är du här."

"Ja, även om det är slut finns det mycket att lära."

JA. MEN DET KAN aldrig bli som för den mest legendariske fotojournalisten av alla, Robert Capa, född 1913 i Budapest som Endre Ernő Friedmann, död 1954 i Thai Binh, Vietnam. Han är i fotografins värld den ultimata romantiske och romantiserade rollmodellen, en pokulerande och pokerspelande ungersk-judisk flyktling som var med och startade Magnum.

Men när jag nu en kväll ligger i ett *bed-and-breakfast* och läser en biografi över Capa finner jag ett par rader som får mig att undra.

Det är 1938. Den unge mästereffekten följer japanernas våldsdåd på plats i Kina. "Hankow föll slutligen den 25 oktober", står det i boken. "Men då var Capa redan tillbaka i Spanien och tänkte det mest hjärtskärande skeendet i hans karriär: republikens slutliga nederlag."

Det var där Capa formulerade sin en yrkesmaxim med dess dödliga implikationer: "Om dina bilder inte är tillräckligt bra, har du inte varit tillräckligt nära."

Vilken kille! Men hur? Jag menar, fotografen täcker på sidan 72 ett av sin tids viktigaste krigsskeenden i ena ändan av jorden och på sidan 73 en ännu blodigare och mera gripande händelse i jordens andra ända. Vem tog initiativet till förflyttningen? Hur bar han sig åt? Det fanns väl inte reguljärt flyg mellan Kina och Spanien för 70 år sedan? Äkte han båt över världshaven? Vem betalade biljetten? Hur kommunicerade han med sin arbetsgivare – om han hade någon?

Inga svar. Men jag nöjer mig med huvudsaken – att Capa, den äregirige, bohemiske, karaktärslöse och charmerande slyngeln, rastlös och rotlös, kvinnoförförande och dödsföraktande, var på plats med sin Leica.

Sådant kommer aldrig att hända igen. ✱

LITTERATUR

Tolkien

I Frankrike har fantasy-genren utvecklats på ett annat sätt än i övriga världen.

Dystopier har ersatt kosmologier med etiska och politiska anspråk, skriver

Kristoffer Leandoer.

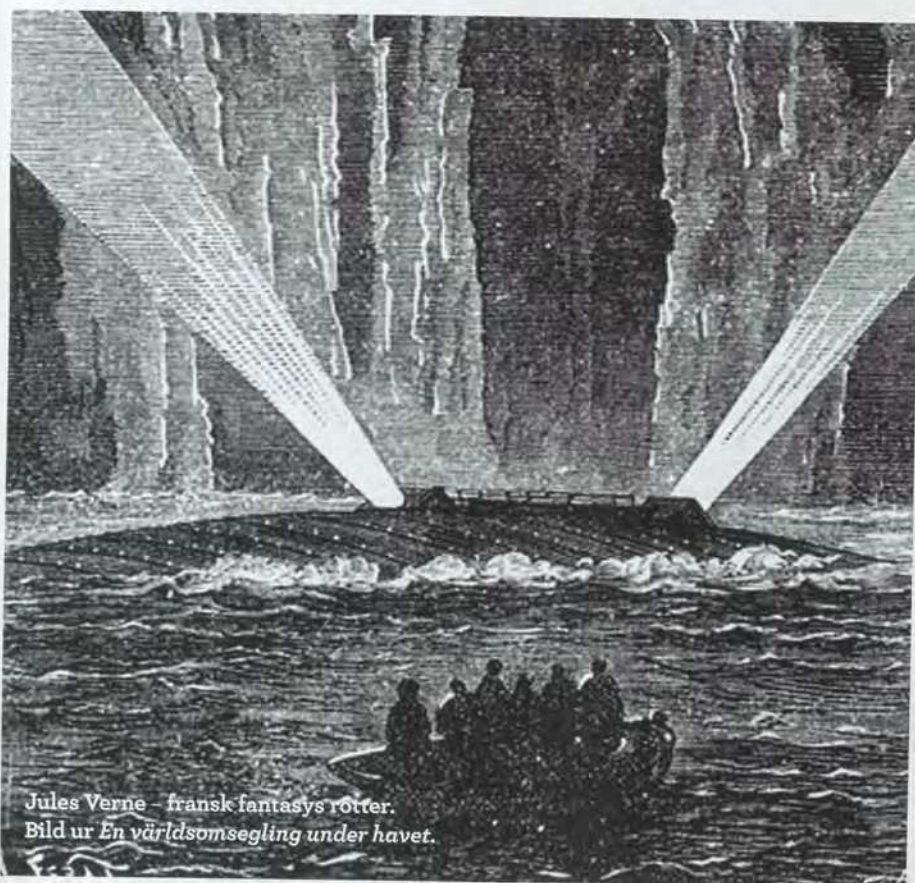
TROTS ATT SF-GENREN i dess moderna form ovedersägligen grundats av Jules Verne, kan ingen idag påstå att science fiction är en genre där franska författare dominerar. (Det utopiska framtidsinslaget i Houellebecqs *Elementarpartiklarna* var snarast en del av provokationen mot det litterära etablissemangen.) Vad ska man då säga om fransk fantasy?

Nej, det låter inte så övertygande. Kan-ske säkrast att gömma den nationella identiteten och öka sin trovärdighet med hjälp av mer internationellt klingande pseudonymer. På 40-talet kallade sig galliska hårdkokta deckarförfattare gärna för Latimer, Harding eller O'Sullivan och föregav sina alster som översättningar. Flera av de fantasyförfattare som kom fram i slutet av 90-talet använde också neutrala pseudonymer, till exempel Thomas Day. Tidskriften *Bifrost* var ett centrum och en experimentverkstad. År 2000 samlades den första fantasyvägen i antologin *Royaumes*, Riken, redigerad av den inflytelserike Stéphane Marsan, med bidrag av Day och författare som David Calvo, Richard Canal, Fabrice Colin och Mathieu Gaborit.

Det var tio år sedan. Sedan dess har några av dem upplevt publika genombrott. Idag upptas en hel vägg i bokavdelningen på mediavaruhuset Fnac av franskspråkig fantasy. Det finns – till skillnad från Sverige – en stor genretrogen publik som inte är bekväm med att läsa på engelska. Men precis som i Sverige har åtskilliga av dagens upphovsmän ett förflutet som rollspelsförfattare, till exempel Jean-Philippe Jaworski (f. 1969) vars sofistikerade novellsvit *Januave-ra* (2007) skildrar en värld med tydlig prägel av renässansens Italien, regerad av legoknektar, gillen och konstälskande småfurstar. Även i Frankrike är hänvisningarna till film, rollspel och annan populärkultur minst lika vanliga som till annan litteratur. Fabrice Colin (f. 1972) låter framlidne

ninget för fransk fantasy

Jules Verne – fransk fantasys rötter.
Bild ur *En världsomsegling under havet*.

demonregissören Stanley Kubrick spela en huvudroll och Thomas Day hänvisar intresserade läsare av hans blodiga yakuzafantasi *La maison aux fenêtres de papier* (Huset med pappersfönster, 2009) vidare till Quentin Tarantino och samurajfilmer. Kanske är rentav poängen med genren i dessa författares ögon att den lämnar dem fria från inhemska förebilder och traditioner.

SAMTIDIGT FINNS ju en tradition: man kan idag utan tvekan urskilja något som är specifikt franskt. Den ultramoderna fantasyriktningen steampunk, en urspårad litterär version av 1800-talsindustrialismens värsta avigsidor, representerad av författare som China Miéville, Philip Reeve och Neil Stephenson – härleder sitt ursprung till Jules Verne och dennes mer monstruösa tekniska fantasier. I Fabrice Colins sofistikerade metaroman *Dreamerica* (2009) föds en kontraktisk version av 1800-talet i en författares hjärna: snart får fiktionen helt eget liv och romanen utvecklas till en steampunkversion av Borges *Biblioteket i Babel* eller Nabokovs *Sebastian Knights* verkliga liv.

Det är symptomatiskt. Fransmännen har

alltid omhuldat anglosaxiska populärghenrer. Baudelaire och Mallarmé översatte bägge Edgar Allan Poe. Det amerikanska hårdkokta idiomet blev stilbildande för generationer av franska deckarförfattare. Michel Houellebecq mutade tidigt i författarskapet in sin egen litterära domän med hjälp av en bok om den amerikanske särlingen och skräckförfattaren H.P. Lovecraft. Emmanuel Carrère gjorde samma sak med hjälp av en bok om den amerikanske särlingen och science fictionförfattaren Philip K. Dick. Men intresset tycks uteslutande gälla de mörkare, dystopiska delarna av anglosaxisk fantastik.

Någon motsvarande kultstatus har exempelvis aldrig kommit J.R.R. Tolkien till del, inte ens hos mer episkt ambitiösa författare som Mathieu Gaborit (f. 1972), vars romansviter om Skymningsrikerna, *Les Royaumes Crépusculaires*, från slutet av 90-talet räknas som en milstolpe. Gaborit bygger på andra traditioner, som inte växer från Tolkens kosmologiskt ambitiösa epik, utan från den amerikansk pulpförfattarens Robert E. Howards mer fragmentariska berättelser om Conan barbaren – det som kom-

mit att kallas *Sword & Sorcery* – men också från den mer urbana riktning som föddes med Mervyn Peakes (1911-1968) klaustrofobiska romansvit om slottet Gormenghast. Ett senare exempel är M. John Harrisons *Viriconium*, som förenar det sofistikerat klaustrofobiskt metalitterära med *Sword & Sorcery*s mer pikareska element.

LIKSOM JAWORSKI är Gaborit tydligt inspirerad av renässansens Italien i sitt världsbygge – medan anglosaxisk fantasy gärna utgått från medeltiden. Den klassiska ljusfördelningen mellan gott och ont är också betydligt svårare att upptäcka i romanerna om Skymningsrikerna. Gaborit skildrar en rent sadistisk våldsutövning hos sina hjältar utan att antyda något avståndstagande. Även hos Thomas Day (f. 1971) framställs våldet som ofrånkomligt, och viljan till makt som en del av människans natur. En berättelse som *L'automate de Nuremberg* (Automaten från Nürnberg, 2007) utgår från Frankensteins monster men iscensätter samma grymma mekanistiska 1700-talsvärld som Sven Delblanc var så förtjust i att måla upp. I grunden vill Day illustrera samma tanke som markis de Sade: om människan har en fri vilja så måste denna vara gränslös, annars är människan inte bättre än en automat.

Det är helt enkelt mer Machiavelli än Midgård. Kampen mellan gott och ont, som ofta anges som fantasyns dramaturgiska motor och moraliska ursäkt (särskilt när genren ska godkännas som barn- och ungdomslitteratur) lyser så vitt jag kan bedöma helt med sin frånvaro hos franskspråkiga utövare. Vilket inte utesluter ett intresse för moraliska frågeställningar. Särskilt hos Gaborit är tvärsäkerhetens representanter alltid illavarslande, prästerskapet farligare än den svarta magi de fördömer. Frankrike har över huvudet taget en rik historia att inspireras av när det gäller religiösa övergrepp, från korstågen till massakrer på katarer och hugenotter.

I huvudsak har fransk fantasy dragit ner anspråken. Inga kosmologier, inga etiska eller politiska anspråk.

Några scener motsvarande den där Frodo står vid Domedagsberget med hela Midgårdens öde vilande på sina axlar målas sällan upp. Franska fantasyheltar har fullt sjå att rädda sina egna skinn, vilket gör att den där väggen på Fnac i Paris känns minst lika samtida som motsvarande väggar i London eller Stockholm. ✱

Stämning smättad

Vid slutet av artonhundratalet etablerade sig den franska staden Nancy som ett konstcentrum i konkurrens med Paris. Höjdpunkten kom 1901, då Ecole de Nancy grundades och blev därmed ett centrum för art nouveau och viktig för stilens utveckling i Frankrike. Men den kreativa miljön i staden närde även konstnärskap av annat

slag, som målaren Émile Friant (1863-1932). Hans stil rör sig från naturalism till ett slags oförlöst symbolism: stämning smättad, men i realistisk stil.

Friant föddes och växte upp under enkla förhållanden (pappan var låssmed, mamman sömmerska) i den lilla staden Dieuze utanför Nancy. Hans konstnärliga talang upptäcktes tidigt, och redan som femtonåring ställde han ut på den lokala salongen. Ett år senare fick han ett stipendium för att fara till Paris och studera

Skuggorna, 1891

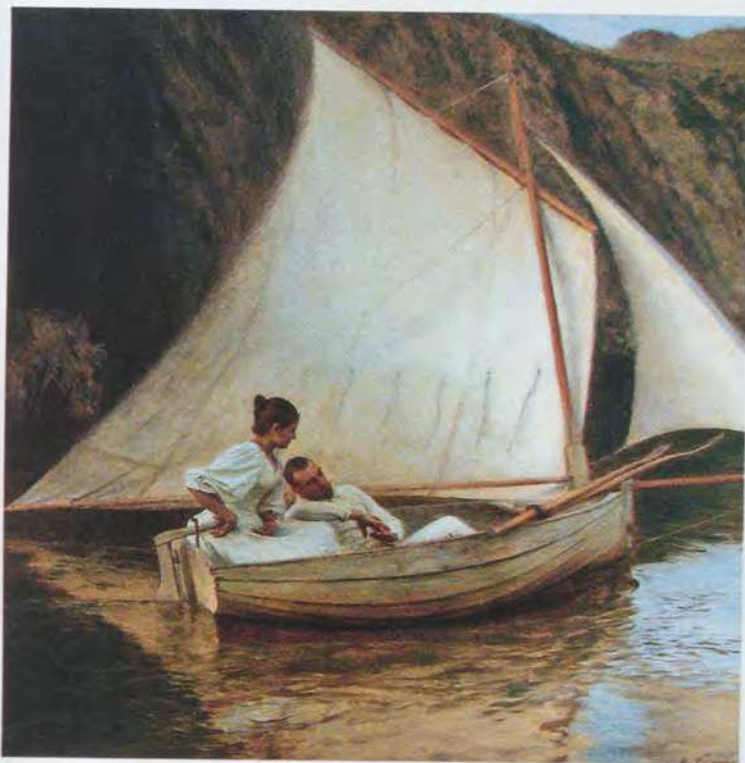
Vilken psykologisk spänning! Ett par i en intim scen: Mannen tittar på kvinnan men kvinnan tittar bort. Hans båda händer håller fast hennes ena. Skuggorna på väggen är mycket långa, hotfulla. Vad har hänt? Vad har de sagt till varandra? Man kan bara gissa: har hon sagt "Jag tänker lämna dig", han protesterar? Det skarpa ljuset och de långa skuggorna ger ett teatralt intryck, och visst skulle målningen kunna utspela sig på en teater-scen - kanske har Friant influerats av Degas målningar av ballerinor eller Toulouse-Lautrecs varitéartister, som befann sig i samma spöklika belysning. Men det finns ett nordiskt drag i detta. Jag tänker på Ibsen och Strindberg, det är ett förhållande utsatt för granskning i strålkastarbelysning, och skuggorna ser ut som något som Munch kunde ha målat.

realism

för Alexandre Cabanel. Med tiden blev Friant en populär porträttkonstnär, och han samarbetade med ett flertal amerikanska beställare och konstsamlare – däribland Henry Clay Frick, grundare av Frick Collection i New York.

Jag fascineras av att Émile Friants verk ger ett besynnerligt nordiskt intryck, både i teknik och motivval. Flera av hans målningar föreställer par, en man och en kvinna i ett laddat – kanske avgörande – ögon-

blick, vilket för tankarna till liknande målningar av skandinaviska konstnärer: Richard Berghs kända par på verandan en nordisk sommarkväll, Georg Paulis par i en eka, stilen får mig att tänka på Hugo Salmson, Albert Edelfelt... Kanske kan förklaringen delvis finnas i att Friant umgicks flitigt med Jules Bastien-Lepage, den franske realist som kanske hade störst inflytande på de svenska konstnärerna vid förra sekelskiftet. ✱

Den lilla segelbåten, 1895

Av självporträtt att döma ser mannen ut att kunna vara Friant själv, här i sällskap av en vacker kvinna, båda klädda i vitaste vita sommarkläder. Det skulle kunna vara en idyllisk målning av en rofylld segeltur en vacker sommardag, men atmosfären i bilden känns oroande. Snörena på andra sidan storseglet, som ska indikera vindstyrka, hänger sladdriga rakt ner, vilket borde betyda att det knappt blåser över huvud taget. Och båten befinner sig väldigt nära land. Dessutom ser inte rollfördelningen mellan könen ut som det brukar i bilder från den här tiden: i Friants målning är det mannen som passivt vilar mot relingen medan kvinnan bokstavligen håller i rodet.

Kanske är målningen en allegori över ett förhållande där allt inte är riktigt som det ska, en bild av en klaustrofobisk relation, där alla de uppdämda och instängda känslorna smälter ihop med den tryckande luften i en liten vik en het, klabbig sommardag. Man kan bara hoppas att det inte drar ihop sig till åska.

Angelus, 1901

Titeln för tankarna till Jean-François Millets målning med samma namn, men Friants bild påminner nog mer om ett nordiskt konstverk: Ejnar Nielsens *Den blinda*. Vi har alltså lämnat realismen för symbolism. Stilmässigt kom Friant den inte närmare än så här: ett visst syntetiserande inslag i måleriet, något mer formfast än tidigare. Jag tycker så mycket om bakgrunden i Friants målning, det är en så laddad stämning i den: det är höst, kyla i luften, en dramatisk solnedgång som precis håller på att klinga av, moln som ligger som slamsor över himlen, som ränder i en trasmatta, upplysta av den sista solens strålar. Känslan i målningen kan inte beskrivas som något annat än innerlig. Kanske är det lite tårta på tårta med symboliken: den knäböjande, beende kvinnan, siluetten av kyrkan, en flock får – men jag tycker om det: i sin högt uppskruvade känslsamhet påminner det om prerafaeliterna: teatralt, stämningsfyllt, nästan skälvande.

SEXUALITET

Genus-Sverige skadar kvinnor

Genusanalysen kan ha bidragit till att unga kvinnor i västvärlden mår så dåligt idag, trots all jämställdhet, skriver **Elise Claeson**.

LÖST HÄNGANDE HÅR hade ingen ärbar kvinna, sa professor Dick Harrison i TV 4:s serie *Sveriges historia*. Det varingen manschauvinistisk värdering utan ett sakligt konstaterande av en historiker som kan sin historia.

Harrison kommenterade en 1800-talsmålning föreställande Valdemar Atterdags brandskattning av Visby 1361. Centralt i målningen finns en vacker kvinna med långt, blont hår. Harrison finner att kvinnan med det löst hängande håret måste uppfattas som en prostituerad (även om det inte var

kvinnohuvud med långt hår. Eva och ormen tycks samtala, men Eva vänder sin kropp mot Adam.

Kvinnors mystiska gemenskap kring kunskapen om hur man får makt över män har i den kristna historieskrivningen setts som djävulens verk. Skökan Maria Magdalena förminskades snabbt i kyrkohistorien (många anser att hon var Jesu fru). Kvinnan skulle ha den kyska Jungfru Maria som förebild. Madonnan avbildas sällan med löst hängande hår.

VÅR TIDS MADONNA, artisten, har gjort det fritt hängade håret och den sexiga vältränade kroppen till sitt varumärke. Hennes erotiska dragningskraft är hennes främsta kapital, även efter 50. Som feministisk före-

Kvinnors mystiska gemenskap kring kunskapen om hur man får makt över män har i den kristna historieskrivningen setts som djävulens verk

konstnärens avsikt). Fina flickor bar håret uppsatt, oftast dolt under en hatt eller sjal. Ett fritt fladdrande kvinnohår kunde förleda män att begå syndfulla handlingar.

Att kvinnans hår har en farlig erotisk laddning har mänskligheten vetat länge.

Det är ingen slump att Eva oftast avbildas med långt fladdrande hår när hon förför Adam i Edens lustgård.

I målningen *Adams fall* av Hugo van der Goes (ca 1470) har till och med ormen fått ett

bild står hon i bjärt kontrast till Simone de Beauvoir, som alltid bar håret uppsatt, klädde sig höghalsat och strikt och helst av allt ville bli en man. I hennes värld fanns makten i det manliga, inte i det kvinnliga. Vi föds inte till kvinnor, vi blir det, blev 1900-talsfeminismens stridsrop.

Idag grälar feminister om *Madonna*, *Lady Gaga* och *Sex and the City*-tjejerna är starka, fria kvinnor med makt eller om de är normkonstruerade, objektiviserade kroppar.

FEMINISMEN HAR INTE lyckats befria sig från patriarkatets moraliserande kring kvinnors erotiska kapital, skriver sociologen Catherine Hakim vid London School of Economics i sin uppmärksammade studie *Erotic Capital* (Oxford University Press 2010).

Det erotiska kapitalet är en fjärde personlig tillgång, som är minst lika viktig som ekonomiskt, kulturellt och socialt kapi-

Christina Hendricks har erotiskt kapital.

FOTO: FREEMAN/SCANPIX

tal, menar Hakim och polemiserar med hela den sociologiska forskningen med Bourdieu i spetsen.

Kvinnor har dessutom generellt mer erotiskt kapital än män; de anstränger sig mer för att utveckla det, eftersom män är mer intresserade av sex, fortsätter Hakim och polemiserar därmed mot hela likhetsfeminismen.

Men erotiskt kapital handlar inte bara om *sex appeal* och utseende i jakten på en partner för sex och äktenskap. Erotiskt kapital har i vår globala, individualiserade bildvärld blivit ett maktmedel i arbetsliv, sport, kultur, media och vardagsumgänge. Att vara attraktiv i sociala sammanhang kan ge högre lön, snabbare karriär och fler vänner.

När kvinnornas genom historien hindrats att utveckla sitt erotiska kapital kan det vara en förklaring till deras underordnade ställning i samhället. Det kvinnligt, erotiska sättet att få makt har inte accepterats; det ger kvinnor subversiva fördelar gentemot männen. Syndafallet går igen, även i feminismen.

Hakim definierar sju faktorer som formar begreppet erotiskt kapital: skönhet, sexuell attraktionskraft, social kompetens, livfullhet, social presentation, sexualitet och fertilitet.

GENOM ATT BETONA kroppens och biologins betydelse för kvinnors makt går Hakim i närmkamp med den, särskilt i Sverige förhärskande, könsmaktsanalys som vill betona det sociala könet, genus.

"Essentialist" och "biologist" har blivit svepande skällsord som forskarsamhället och medierna gärna använder för att förminska och förtiga de fakta som visar biologiska könsskillnader.

Det är särskilt den sjunde faktorn, fertilitet, som markerar kvinnors unika erotiska, biologiska kapital: det är bara kvinnor som kan bli gravida och föda barn. Den unga kvinnans attraktionskraft handlar mycket om att hon är fertil. Reproduktionen är den biologiska drift som genussamhället nedvärderar mest. När äldre kvinnor vill verka yngre, till exempel genom bröstoperationer, vill de i själva verket ge sken av att vara fertila. Fylliga bröst är inte bara en erotisk signal, det är också en mamma-signal.

Genusanalysen kan därför ha bidragit till att unga kvinnor i västvärlden mår så dåligt idag, trots all jämställdhet. I puberteten blir de fertila kvinnor, det vill säga potentiella mammor. Men genussamhälle lär dem att de både kan och måste försöka bli män för att få värde och makt.

Genus-Sverige rasar över det stora intresset för TV3-serien *Svenska Hollywoodfruar*. De vill att vi ska se ett gäng dumma *golddigger-blondiner*, istället för vackra, smarta kvinnor som till fullo utnyttjat sitt erotiska kapital för att få makt och rikedom. ✱

SPRÅK

Ingen buse franska talar

Om ett ord betraktas som fint eller vulgärt beror ofta på dess ursprung. Franska ord anses finast.

I SPRÅKETS VÄRLD FINNS Å ENA SIDAN distingerade ord med hög status och å andra sidan djävligt fula (uttalas med tjockt L) ord. Det finns också långa pompösa meningar som skriker fram och korta *punch lines* där smockan sitter löst.

När det gäller ord beror statusen mest på härkomst. Den nobla vokabulären kommer från frankofona domäner medan de folkliga orden är hemvävda eller (låg)tyska. Det är i ordpar som dessa lätt att skilja på kreti och pleti: stad/metropol, krog/restaurang, hus/etablissemang, gata/boulevard. Två till för säkerhets skull: folklig/vulgär, fin/exklusiv. De inhemska orden är rejält helylle medan de franska har en fläkt av den fina världen – inte helt att lita på förstås men i alla fall ordens *crème de la crème*.

Det är bäst att genast slå fast att engelska ord inte alls är lika fina som de franska. De är snarast nyrika uppkomlingar som försöker göra sig märkvärdiga. Se bara på några fall av rejäla germanska, förnäma franska och uppstickarengelska:

Germanskt	franskt	engelskt
Klok	intelligent	smart
Arbete	profession	jobb
Hushållning	ekonomi	management
Lön	apanage	gage
Jävlar	par bleu	shit

MEN ENSTAKA ORD KAN KOMMA SIG upp, oavsett härkomst. Ett sätt att adla ett ord är att använda stor bokstav, eller versal (för att vara lite finare). Enligt klassiska rättstavningsregler ska *regeringskansliet* stavas med liten begynnelsebokstav, precis som snickarboden eller närbutiken.

Men de som jobbar där vill höja statusen (ytterligare) genom att skriva Regeringskansliet. Men bara versaler åstadkommer bara skrikig folklighet, som IKEA.

Versalerna har anor. De användes på monument och triumfbågar medan gemenerna fick duga för graffiti och vaxtavlor. Och på den vägen är det.

Små klena ord kan också sträcka på sig och ta mer plats. Det simpla *bygget* kan prioriteras högre, bli högre belånat och snabbare uthyrt om det får växa några våningar: *byggprojektet*, *byggnationsprojektet*.

Till och med orddelar kan göra karriär. Så är det när vi särskriver *polis bil* istället för standardstavningen *polisbil*. *Polis* och *bil* blir självständiga ord, inte bara sammansättningsled.

Det är just denna statusjakt som gjort att särskrivningar härjar epidemiskt.

Men särskrivningar har också anor. I Stockholm kan man se särskrivningar huggna i sten, till exempel Commerce Collegium. Så klart att *commercen* var så viktig att den fick bli eget ord. Och vem kan ändra på det som är hugget i sten.

Men högst status har ändå långa pompösa meningar. De ger ett intryck av både värdighet och innehållslig tyngd. Den som vill uppnå detta kan följa ett par enkla regler. Varje mening har tre platser för förlängningar. Tänk bara på att orden bör vara franska högststatusord:

(1) Detta är (2) en mening (3).

Nu är det bara att fylla på (och göra en mindre ordföljdsändring): Enligt etablerad lingvistisk tradition är detta med reservation för eventuella variationer en mening konstruerad för exklusiva kontexter.

Låt dina meningar göra en klassresa.

Lars Melin

Vantolkning av altruism

Filmen *Jordens snällaste apa* av dokumentärfilmaren och journalisten Lasse Berg sändes i hela Skandinavien under Darwinåret 2009. Idag lanseras den i svenska skolor med en tillhörande lärarhandledning. På forskning.se kan man under rubriken "Filmen betonar människans godhet" läsa följande:

"Darwins tanke om det naturliga urvalet där den starkaste överlever har länge varit den teori om människans evolution som varit mest accepterad. Men en del forskare har en annan syn och det är det som Filmen *Jordens snällaste apa* handlar om. I filmen presenteras tesen om att det kanske inte är konkurrens och kampen för överlevnaden som format människan, utan samarbete och solidaritet. Författaren Lasse Berg håller med de forskare som anser att det som gör människan unik är att vi av naturen är osjälviska och hjälpsamma. Forskning visar att det inte är den starka som drivit utvecklingen framåt, det är den smarta. Solidaritet har alltid vägt tyngre än aggressivitet."

Alltså: det är inte konkurrens och kampen för överlevnad som format människan, utan samarbete och solidaritet!? Detta är den "nya tes" som Lasse Berg presenterar (genom att själv tolka olika forskare han besökt) och som alltså ska ses som "en annan syn". Vilket det förvisso är. Jag trodde att Darwins tanke var att samarbete och solidaritet varit en fördel i kampen för överlevnad och att samarbetet inom en grupp gynnat denna grupp i konkurrens med andra (inbördes solidariska och samarbetande) grupper – varför skulle konkurrens och kamp för överlevnad stå i motsatsförhållande till solidaritet och samarbete?

Känner Berg inte till begreppen släkturval, reciprok altruism och Hamiltons regel om ärftligt altruistiskt beteende? Det senare förklarar även samarbete mellan icke-besläktade grupper – om det var dit han ville komma. Det är nu ingen slump att denna film lanseras i svenska skolor. Till skolans styrdokument, som är fulla med fina ord om att alla ska visa respekt och hänsyn, vara goda kamrater, visa solidaritet och samarbeta kan man nu lägga till det som saknades: att konkurrens och kamp är onaturligt och skadligt, det gör oss inte till människor och det sker framförallt på bekostnad av de andra målen.

Att lära ut solidaritetstanken enkom på lektionerna i samhällsvetenskap eller att få in demokrati-, genus- och mångfaldsperspektivet i fysikundervisningen räcker inte, eftersom mobbing och grovt våld alltjämt ökar i svensk skola (hur förklarar Berg det?), därför kan den "nya tesen" nu pressas in i biologiundervisningen där man med Bergs film och tillhörande lärarhandledning kan lära eleverna att vara snälla, solidariska och hjälpsamma. Tanken slår mig att det inte är något naturligt beteende att skriva, läsa eller ägna sig åt matematik – dessa är moderna mänskliga påfund som tillkommit först på senare och det är inte säkert att sådana här onaturliga beteenden rimmar väl med "naturens inneboende godhet", i synnerhet inte om någon form av konkurrens skulle uppstå.

Vidare får vi veta (se citat ovan, eller se filmen) att det inte den "starka" utan den "smarta" som drivit utvecklingen framåt! Smart-het är en styrka men om Berg avser fysisk styrka så har det under vissa omständigheter faktiskt varit just smart att vara fysiskt stark. Man saknar ord! Så här går det när man låter journalister och dokumentärfilmare sätta agendan och infiltrera skolväsendet. Idag är det smart att vara dum om man vill driva den svenska samhällsutvecklingen framåt. ✿

I korthet

En idyll som oroar

Vid ett besök nyligen i Hammarby sjöstad slogs jag av områdets speciella atmosfär. Allt är så välordnat och nytt, stilla och avvaktande som en lördagseftermiddag. På det breda allékantade huvudstråket susar den spårburna tvärbanan fram, utan gnissel och skrammel, förbi träningslokaler ("fitness centers"), butiker för sportkläder och -utrustning ("fitness outfits"), mäklarkontor, sushibarar och frisersalonger ("hairdressers"). Man har ingen känsla av att vara i Sverige, snarare får jag associationer till en del breda tysta gator i tyska städer. På tvärgatorna porlar vattenkonsterna bland gräsmattorna och barn och fåglar kvittrar i grönskan. Människorna som till 90 procent tycks vara mellan 30 och 50 (utom de talrika barnen, förstås) cyklar med hjälm och stabila barnsaddlar, promenerar med svarta barnvagnar och är nästan alla klädda i sportkläder och träningsskor. De verkar lågmälda och vänliga, goda representanter för de oneurotiska första dagisgenerationerna, uppvuxna som de är på 60- och 70-talen. MacDonalds lyser med sin frönvaro, liksom tobaksrökning, klotter och svordomar (de enda kraftuttryck jag hörde var "shit pommes frites", ibland förkortat till "shit pommes"). Människor och miljö harmoniserar väl. Kontrasten är stor till dessa inbyggares föräldrageneration, de rödglödgade, och i alla läger ideologiskt aggressiva 40-talisterna, allt verkar nedtonat och balanserat.

Hur blev det så? Och vad ska bli av dem som växer upp här? Man brukar säga att historien upprepar sig, vilket är en sanning med modifikation. Utvecklingen går inte i cirklar, möjligen i spiral, allt kommer tillbaka men på en ny nivå. Och nog påminner detta område om folkhemmets idylliska 50-talsförorter, *mutatis mutandi*, med högre standard och sannolikt mindre aningslöshet.

Egendomligt nog var det något i denna idyll som ingav en känsla av oro, det påminde mig om något jag inte kunde definiera. Tillslags kom på att det var Fontanes sekelskiftesroman *Effi Briest* och Hermann Brochs *Sömngångare*.

Men det beror nog på att jag är 40-talist.

Eva Faye-Wevle

Tanja Bergkvist är fil dr i matematik, verksam vid Uppsala universitet.

Gustave Flaubert skrev på sin tid ett omtalat lexikon över de förnumstiga visdomar som hans tids borgerskap kläckte ur sig på dåtidens motsvarigheter till Hornstulls Strand, Dramatens foajé och Magasin 3. Då tiden som bekant går, har vi känt oss nödgade att göra en del uppdateringar av de åsikter som kan anses vara vedertagna.

Lexikon över vedertagna åsikter

Absint: 1870-t., av fra. absinthe, av lat. absinthium, av grek. apsinthion; knappast av indoeur. anor. Spritdryck, tidigare förbunden med konstnärligt skapande, men sedan 1915 förbjuden i Sverige sedan biverkningar kunnat noteras i form av hallucinationer, hjärnskador och faiblesse för dekadent poesi och tillika måleri. Se även *Modernism, Nazism, Jessica Kempe*.

Acclamation: -af, l. åklam¹, r. (f. RYDQVIST); best. -en; pl. -er. [af t. o. fr. acclamation, lat. acclamatio] bifallsrop (av en församling), enhälligt o. utan omröstning. Tidigare populärt som rättsskipning i diktaturer; idag synonymt med litteraturkritik. Se även *Martina Lowden, Sara Stridsberg, Jonas Hassen Khemiri, Bodil Malmsten*.

Ansikte: från mlt. ansichte n.; avledn. av mlt. ansicht, o. en bildning på -ti av den i se ingående germ. roten seh (jfr sikt 1, åsikt osv.), alltså besl. med åsyn. Det tidigare så frekventa uttrycket "tappa ansiktet" har med tiden kommit att ersättas av sammansättningen "ge ngt ett ansikte". På sistone har den 800 år gamle Birger Jarl såväl som den 5 000 år gamle ismannen Ötzi givits ansikten. Av nu levande berömdheter utmärker sig inte minst den f.d. justitieministern Thomas Bodström av att gett ett ansikte åt mycket: facebook, mångsyssleri och så vidare. De illasinnade ryktena om att han därmed har tappat sitt ansikte, tar vi dock å det bestämdaste avstånd från. Se även: *Botox*.

Apa: jfr y. fsv. apor (i nyare avskrift) = isl. api m., redan i den poetiska Eddan med betyd,

härör från djurriket. Föreställningen om människoapan kritiserades hårt från kyrkligt håll under den oskarianska eran och i modern tid från så kallat feministiskt håll. Kritiken mot föreställningen om människans släktskap med apan tar sin grund i en strävan att betrakta människan i ett idealiserat ljus och i relation till ett framtida lyckorike där total harmoni och jämlikhet råder. Se även *Tusenårsriket, Kommunist, Komminister*.

Apanage: ett 1800-tals ord, av fra. apanage, till mlat. ap(p)anare, förse med bröd, nage. Idag är apanaget en förlöjligad form av inkomst, inte minst för vad som fordom kallades "artister". Ny forskning har visat att apanaget som inkomstkälla för konstnärer är underlägsen statligt kulturstöd. Se även *Mecenat, Konstnärslön, Arbetslinjen, Fideikommiss*.

Arbetslinje: fsv. arbeid(e), arbet(e) m. m. = da. arbeit(e), lån från mlt. arbeit, möda, besvär, identiskt med det inhemska arvode (se d. o.). Samt linje, grek. Zinea, lina, snöre. Manipulativ term för att genomdriva väldigt stora skattesänkningar för väldigt rika människor. Se även *Per Schlingmann, Slaveri, Zlatan, Konstnärslön*.

'dåre'. Apan är rikligt förekommande som referens i 1870-talets litteratur där apan får representera den darwinistiska tesen att människan

Arena: ytterst av lat. arēna, sandig plats, sand; sedan om med sand betäckt plan i cirkus el. teater; etymologiskt flertydigt. Den ursprungliga betydelsen av cirkus lever vidare i den LO-finansierade Arenagruppen. Betydelsen "liten grop i sanden" lever i sin tur vidare i tidskriften *Arena* (till brädden fylld av intressanta artiklar om de utmaningar som vänstern står inför). Se även *Gyttjebrottning, Per Wirtén, Skyttegravskrig*.

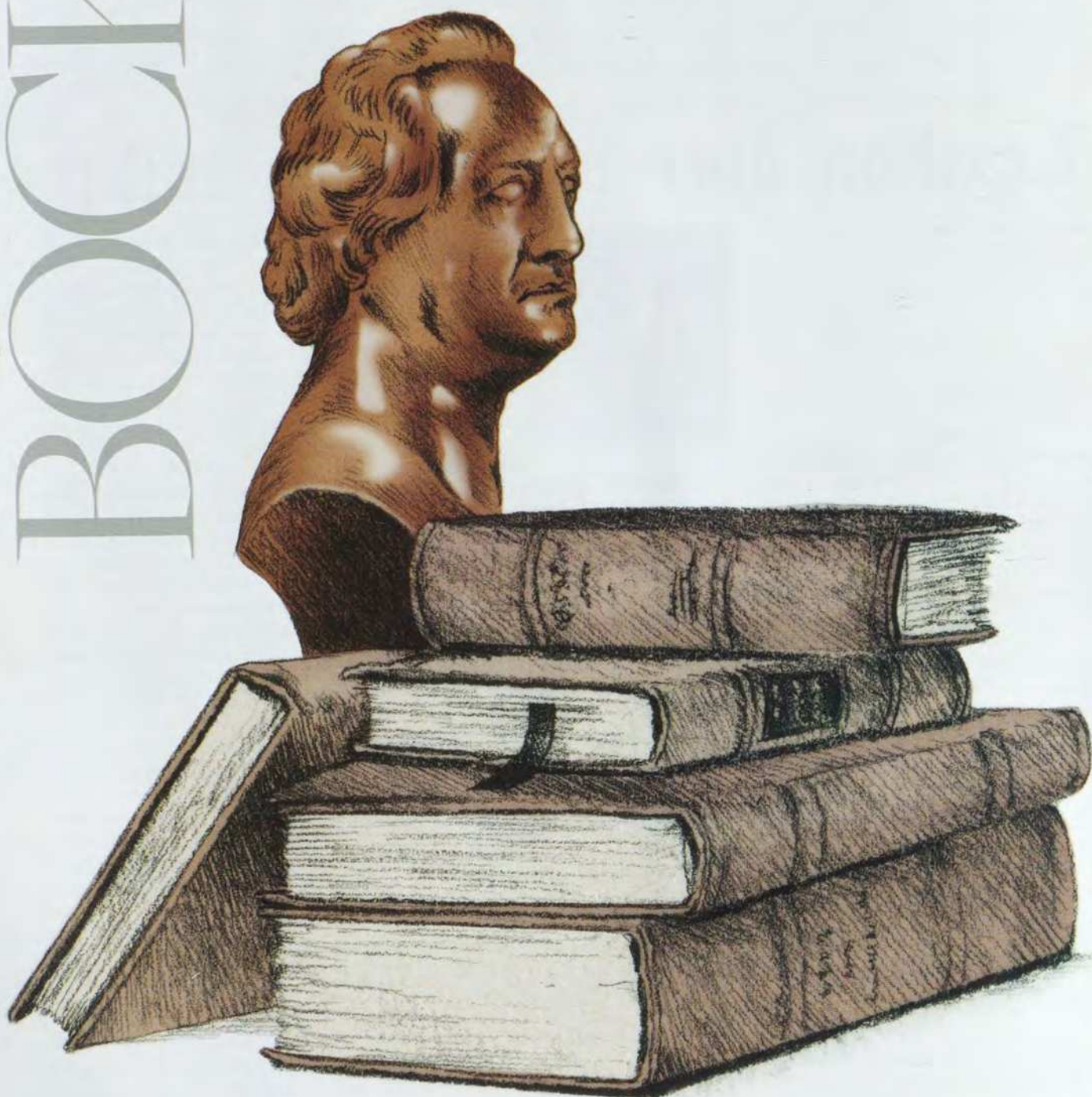
Artist: ty., eng. = fra. artiste, av mlat. artista, till lat. ars (genit. artis), konst. — I betyd. 'konstnär' har ordet erfarit en viss betydelseförsämring av samma slag som t. ex. aktör, litteratör, poet m. fl. romanska lånord. Från att under 1960-talet ha används om så kallade populär-musikartister har ordet idag erfarit viss betydelseförbättring genom att huvudsakligen användas inom nycirkusen. Se *Cirkus Cirkör, DN På stan, Varieté, Carl-Johan Vallgren*.

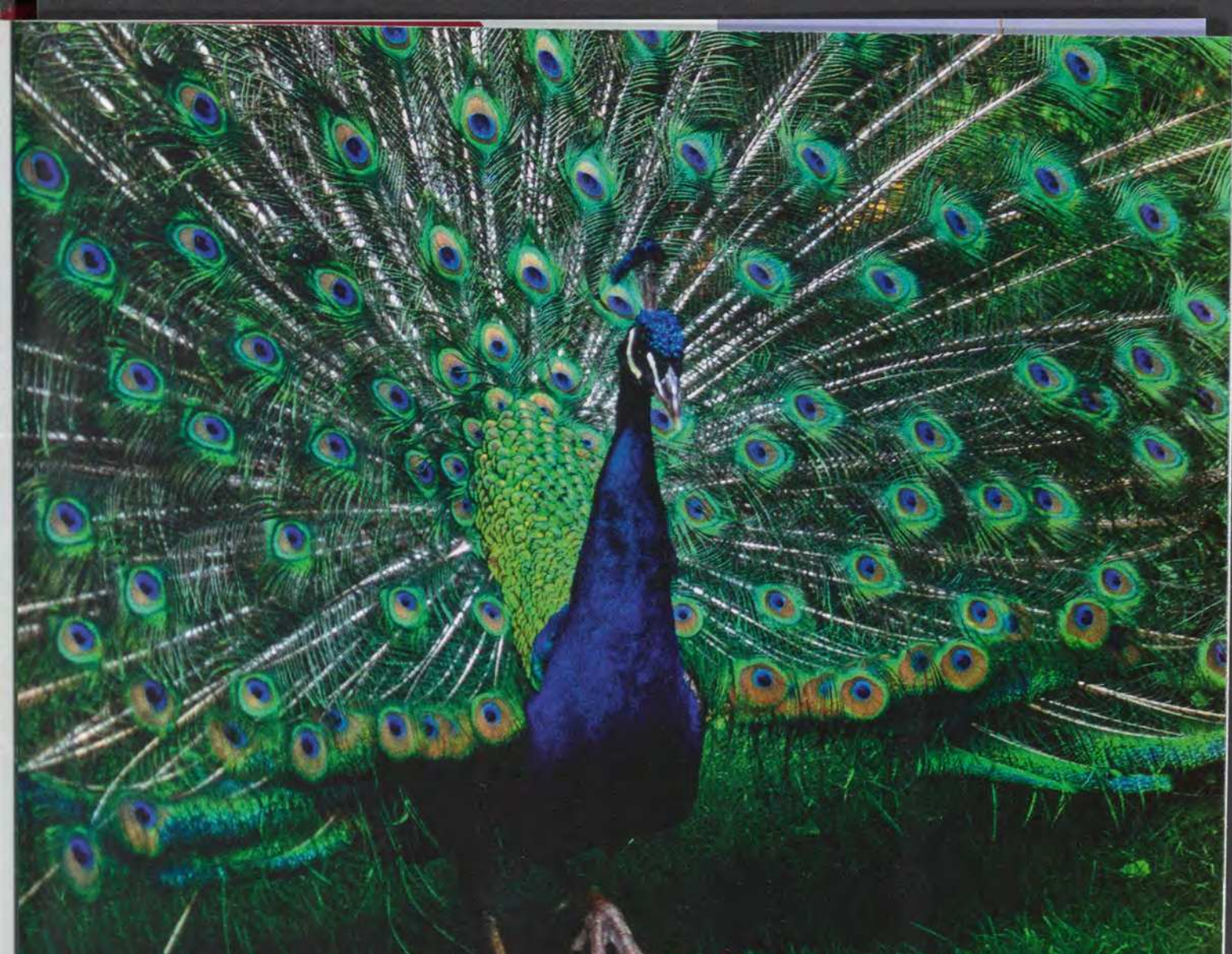
Astrid: kvinnon., fsv. Astriþ, av runsv. Asfriþ = isl. Astriðr, äldre Asriðr, osv.; av as 1 o. frid, vacker, en avljudsform till frid, fred. Sedan 1982: Kortform av "Astrid Lindgren", sedan urminnes tider skyddshelgon på Expressen, numera tillika obestridlig auktoritet på DN Kultur. Se även *Sverigedemokraterna, Nobelpris (bör få)*.

Axess: av lat. assessor, bisittare, till adsidere, sitta bredvid, (jfr president; urbesl. med sitta). Numera mestadels använd om tidskrift och tv-kanal med alltför hög svansföring. Se även *Absint, Apa, Apanage, Skyttegravskrig, Fiska, Grumligt vatten, Rättshaverist, Punschveranda, Caravaggio*.

BÖCKER

Bland detta nummers recensioner: Johan Lundberg diskuterar hur humaniora kan vitaliseras, Gunnar Fredriksson återknyter bekantskapen med Olof Palme, Ben Walters hittar världslitteraturens författare bland filmstjärnor och Mattias Hessérus resonerar om civiliserade misantroper.

Förförelsekonsten

Under tusentals år har människor låtit sig förföras av påhittade berättelser och virtuost konstnärligt skapande. Nu visar evolutionsteoretiker att fiktion och skönhetslidelse har större betydelse för vår överlevnadsförmåga än vad man kunnat tro.

Av Johan Lundberg

KONSTTEORI

Det krävs ett rätt stort mått av strutsmentalitet för att inte medge att svensk humaniora, liksom svensk bildkonst och seriös skönlitteratur, har marginaliserats under de senaste decennierna. Det räcker med att fråga sig hur många svenskar inom kategorin "bildat borgerskap" som är bekanta med de svenska namnen på Artfacts internationella lista över de högst rankade bildkonstnärerna, vilka förra året utgjordes av följande: Johanna Billing, Ann-Sofie Sidén, Henrik Håkansson,

Nathalie Djurberg, Carl Michael von Hausswolff, Miriam Bäckström, Karl Holmqvist, Annika Larsson, Annika von Hausswolff och Jonas Dahlberg. Och hur många känner till de idag mest uppburna poeterna: Johan Jönson, Ida Börjel, Anna Hallberg, Lars Mikael Raattamaa?

Detta kan jämföras med motsvarande startfält för drygt hundra år sedan. Bildkonstnärer och författare som Verner von Heidenstam, Oscar Levertin, Selma Lagerlöf, Richard Bergh, Carl Larsson, Anders Zorn och Bruno Liljefors åtnjöt inte bara status likt nutida rockstjärnor. De skapade också konst som i flera fall skul-

le överleva i över hundra år. På motsvarande sätt tog dåtidens och de följande decenniernas professorer och docenter i litteraturhistoria, konsthistoria och filosofi aktiv del i samhällsdebatten – som politiker, tidsningsredaktörer och författare. Namn som Gunnar Helén, Olof Lagercrantz, Fredrik Böök, Gunnar Brandell, Herbert Tingsten, Hans Larsson och Ingemar Hedenius var allt annat än okända för gemene man.

Låt vara att det finns en del betydande Lundantag i dagens universitetsvärld, men man kan ändå inte komma ifrån att man såväl inom de humanistiska vetenska- >>

Trädgårdsmästarfågeln i färd med att illustrera den institutionella konsteorin.

FOTO: MINDEN PICTURES/NORDIC PHOTOS

perna som inom bildkonst och lyrik svarat på publikens ointresse med att göra en dygd av nödvändigheten. Vilket har inneburit att man har isolerat sig i ett slags akademiska och estetiska enklaver, där man vinnlagt sig om ett framställningssätt som snarare stöter bort än bjuder in publiken. Inom de akademiska ämnen där de olika konstarterna studeras har fokus i allt högre grad hamnat på det som i den engelskspråkiga världen benämns med den bombastiska beteckningen Teori. Med den termen avses en förskjutning av tyngdpunkten bort från de verk som man avser att analysera till det teoretiska ramverket.

Detta ramverk har i sin tur byggts upp kring ett antal socialkonstruktivistiska idéer som går tillbaka till den postmodernistiska filosofi som växte fram under det sena 1960-talet. Dess grundpremiss var idén att det är omöjligt att hitta en objektiv plattform från vilken omvärlden om verkligheten kan formuleras. Slutsatser om till exempel förnuft, språk och den mänskliga kulturen, menade man, var omöjliga att dra. Detta eftersom dylika kategoriska yttranden förutsätter en position utanför förnuftet och den mänskliga kulturen, vilket är principiellt omöjligt. Och när man gjort sig av med tron på en objektiv sanning, är steget naturligtvis inte

långt till att hävda att yttranden om verklighetens beskaffenhet bör relateras till maktrelationer snarare än till frågor om sanning och falskhet. Vår uppfattning om kön är till exempel en konsekvens av patriarkala maktstrukturer. Vår uppfattning om konst en följd av borgerliga maktstrukturer – och så vidare i en spiral där alla de

kategorier som tidigare uppfattats som förhållandevis fasta kommit att mer och mer betraktas som ett slags provisorier.

Idéerna om sociala och kulturella konstruktioner underblåser på så vis bilden av nutidens människa som befriad från den traditionernas tyngd som fick gårda-

ON THE ORIGIN OF STORIES
EVOLUTION, COGNITION,
AND FICTION
BRIAN BOYD
Harvard
University Press 2009

THE ART INSTINCT
BEAUTY, PLEASURE, AND
HUMAN EVOLUTION
DENIS DUTTON
Bloomsbury Press 2009

**EVOLUTION, LITERATURE,
AND FILM**
A READER
BRIAN BOYD, JOSEPH
CARROLL, JONATHAN
GOTTSCHALL (RED.)
Columbia University Press 2010

Lars Vilks bygger bo utanför Kullaberg.

FOTO: HÅKAN LJILIENBERG/SCANPIX

gens människa att anpassa sig till en rad regler om hur man skulle verka i det privata likväl som i det offentliga.

Ett problem med konstruktivismen är dock att den alltför sällan vilar på solid empirisk grund. Att visa att en föreställning om ett fenomen - könsskillnader, sjukdomar, etnicitet, konst och så vidare - har vuxit fram vid en viss tidpunkt innebär inte med nödvändighet att fenomenet ifråga skulle sakna grund i verkligheten. Alltför sällan bemödar man sig med att matcha de egna uppfattningarna mot nya rön inom andra forskningsfält som neurovetenskap, kognitionsforskning, etnologi och antropologi.

Ett annat problem är att det socialkonstruktivistiska idégodset - trots dess föregivet kritiska hållning till chauvinistisk eurocentrism - ändå till stor del baseras på västerländska rön. Det är inte genom studier av hur bildkonst uppfattas i andra, väsensskilda kulturkretsar som man kommit fram till att vår västerländska konstuppfattning ytterst sett är en centraleuropeisk skapelse som människor från andra kulturer inte kan känna igen sig i. Nej, uppfattningen om konstabegreppet som en västerländsk konstruktion har företrädesvis arbetats fram genom studier av den västerländska konsteoretiska diskursen. Den

som däremot vänder sig till andra kulturkretsar, slås av en märklig homogenitet mellan olika kulturer och tidsepoker, när det gäller synen på bildkonst, fiktion och musik.

Ett tredje problem med den forskning som utgår från socialkonstruktivistiska axiom är, som antytts, att dess mekaniskt förutsägbara resultat har kompenserats av ett svärnömträngligt språkbruk. I syfte att skyla över de inte sällan rätt magera forskningsresultaten och den bristfälliga empirin, har man gått in för att dels politisera forskningen, dels att klä upp den i en vetenskaplig kostym i form av en terminologi som sällan andra än de invigda förstår tränga igenom. Därtill kommer ett kuriöst system av referenser, som likaledes få utanför den innersta kretsen har någon relation till. Detta då flera av de mest vördnadsfullt återopade namnen på humanioras parnass för länge sedan har kommit på efterkälken som vetenskapsmän inom sina specialgebit: Marx, Freud, Lacan.

Marginaliseringen av de humanistiska vetenskaperna har gått hand i hand med marginaliseringen av konstarter som bildkonst och poesi. Den konstruktivistiska uppfattningen (att konstabegreppet, som vi idag känner det, föddes med Kant i slutet av 1700-talet) fungerar som teoretisk un-

derbyggnad till den institutionella konstteorin. Enligt den sistnämnda är varje försök att definiera bildkonst utifrån det enskilda konstverkets immanenta kvaliteter - som färg- och formelement, teknisk skicklighet, personligt avtryck, konstnärlig intention och originalitet - dömt att misslyckas. Vad som är konst och bra konst bestäms enligt den institutionella konstteorin av konstvärldens institutioner - av dess mest prominenta kritiker, gallerister, konsteoretiker och konsthallsintendenter.

Trots att den institutionella konstteorin är formulerad i motsättning till modernismen, tycks den ändå vidareutveckla en rad aspekter från den modernistiska konstteorin. Modernismen bars fram av en historieskrivning som innebar att den tekniska, formella och innehållsliga förnyelse som gjordes i syfte att bryta mot konventioner efterhand har accepterats och till och med förvandlats till nya konventioner. Detta efter att initialt ha bemötts med skepsis och oförståelse av publiken. Man anser att konsten på så vis utvecklas och anpassas till nya tidsepoker. Detta tycks givetvis indikera att det inte finns någon given form för en dikt, ett bildkonstverk eller en roman. Vilket är exakt det som den institutionella konstteorin >>

hävdar. Folk kan "läras upp" att tycka om i princip vad som helst – såvida konstexperten garanterar att där finns estetiskt värde. Kompositören Håkan Lidbo ifrågasatte till exempel nyligen skillnaden mellan välljud och oljud. Hans "Sergelstorgssymfoni", som består av just "oljud" – "de jobbigaste ljuden i staden" – skulle, underförstås det, vara möjlig att uppskatta för en publik med ett mer genomreflekterat förhållande till musik och ljud än dagens och gårdagens.

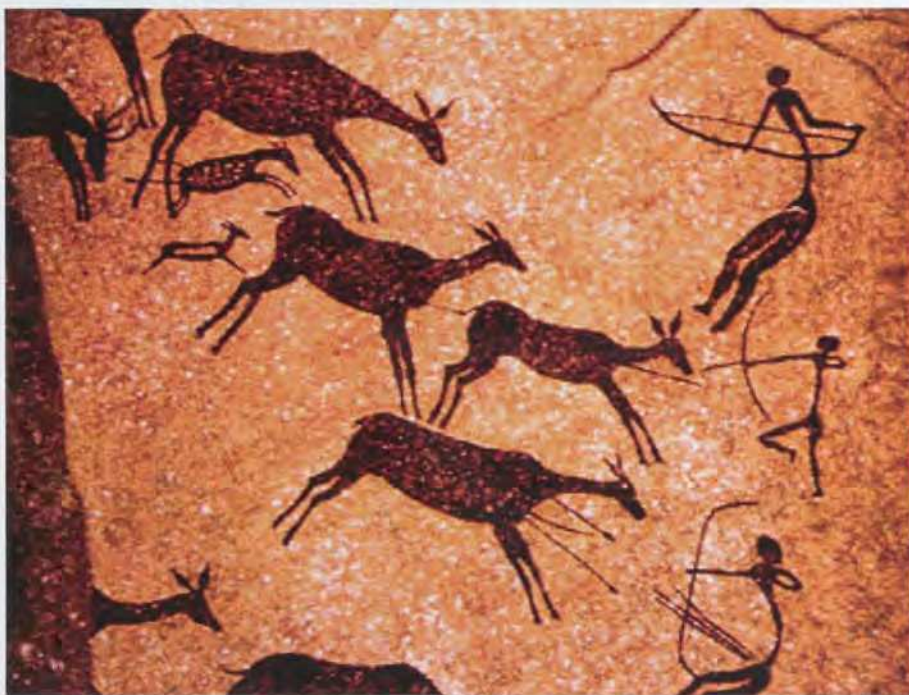
En annan länk till den modernistiska konsteorin är dess till synes välvilliga strävan efter att vara öppen och tolerant gentemot nya konstnärliga uttryck, tekniker och motiv. Denna strävan motverkas dock av ett lika kategoriskt motstånd mot dem som hellre än nymodigheterna föredrar äldre konstnärliga grepp. När Clive Bell på 1910-talet propagerade för ett konståbegrepp som utvidgats till att gälla form- och färgelement (och således kunde inkludera även nonfigurativ konst) så påpekade han i samma andetag att de som fortfarande uppskattade ett mimetiskt och illusionsskapande avbildande saknade estetisk sensibilitet.

På motsvarande sätt kan den institutionella konsteorin tyckas maximalt öppen, inkluderande och pluralistisk när den påstår att konst kan vara i princip vad som helst. Men frågan är om den verkligen är mindre kategorisk och normerande än tidigare konsteorier. Ty noga besett kan två ytterpositioner urskiljas när det gäller hur man skapar konstverk i förhållande till den institutionella konsteorin.

Antingen skapar man verk i enlighet med teorin – såtillvida att man låter verket signalera medvetenhet om att idéer om autenticitet, homogenitet, intentionalitet och traditionsbundenhet är godtyckliga som kriterier på konstnärligt värde. Eller så väljer man att skapa konst som om den institutionella konsteorin aldrig hade existerat. Av de kritiker som omfattar den institutionella konsteorin riskerar givetvis verk och konstnärer av det sistnämnda slaget att dömas ut som undermåliga, då skapandet i dessa fall skett på vad som uppfattas som falska bevekelsegrunder.

Ikke desto mindre skapas naturligtvis mycket konst utifrån just dessa icke-konstruktionistiska premisser. Om dessa verk kan dock sägas att de ofta uppskattas av stora publikgrupper. Jag tänker på rimmas vers inom populärmusiken; traditionellt berättande inom spelfilmen och så vidare. Men eftersom dessa verk skapas på icke-konstruktionistiska premisser tas de inte heller på allvar som konst.

Dock kan man naturligtvis fundera över hur den seriösa kulturen skulle se ut, om den inte hade en så pass dogmatisk ideolo-

Grottmålning i Lascaux, Untitled, ca 17 000 f.Kr.

gisk överbyggnad som erbjuds av det konstruktivistiska teoribygget respektive den institutionella konsteorin. Ett antal svar på den frågan tar form under läsningen av de många verk som på senare tid har skrivits inom ramen för evolutionsbiologisk konsteori. Denis Dutton diskuterar i *The Art Instinct* huvudsakligen bildkonstens evolutionära rötter. Alltmedan Brian Boyd i *On the Origin of Stories* utreder vilken roll som skapandet av fiktiva berättelser har haft för individens och mänsklighetens utveckling.

Som framgår av den nyligen utgivna antologin *Evolution, Literature, and Film* råder det dock delade meningar om var det konstnärliga skapandets evolutionära rötter består. Enligt den amerikanska kanadensiske psykologen och lingvisten Steven Pinker, vars kapitel "Art and Adaption" publiceras i antologin, är konstnärlig verksamhet en biprodukt i mänsklighetens utveckling.

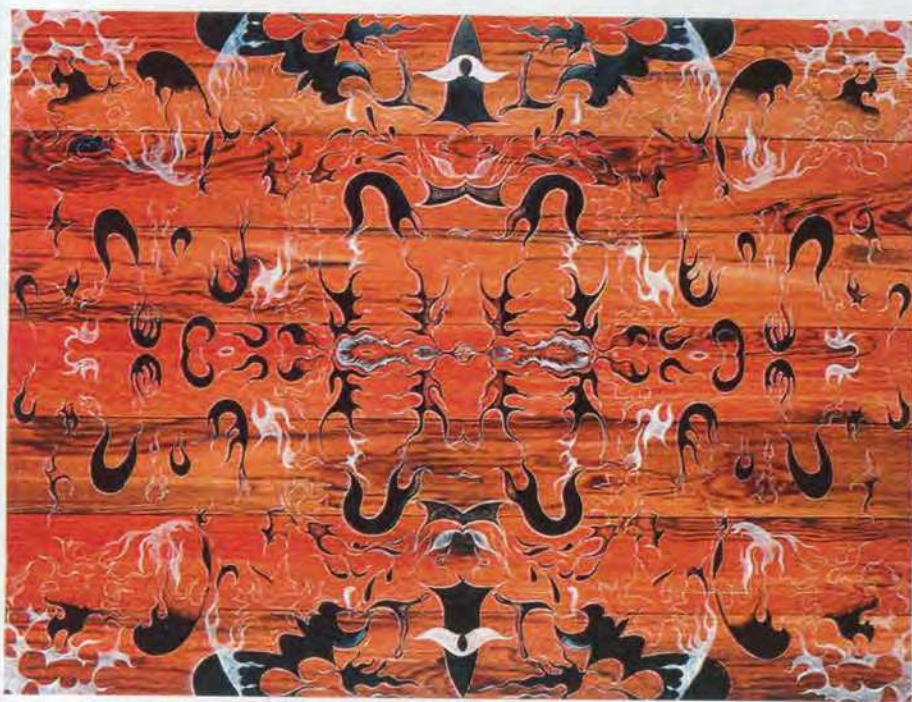
Ungefär på samma sätt som cheesecake eller pornografi är konst en onödig njutningskälla som vi gott skulle överlevt för utan – vilket inte är fallet med den smak för socker, fett, kyld vätska och sex som cheesecake och pornografi är biprodukter till.

Geoffrey Miller å sin sida ser konstens framväxt i relation till vad som idag framstår som konstens allra första manifestationer i mänsklighetens utveckling. Som olika former av kroppsliga utsmyckningar och tatueringar, men också de tidiga mänskliga samhällenas faiblesse för hantverksskicklighet och ornamenterik. Denna sorts konstfärdigheter har evolutionsbiologer inte sällan uppfattat som

konsekvenser av det sexuella urvalet.

Teorin om det sexuella urvalet utvecklades ju av Darwin därför att det var svårt att inom ramen för utvecklingsläran förklara varför arter som påfågeln har överlevt. Hur kunde det komma sig att någonting så onödigt och meningslöst som påfågeln stjärta har kunnat utvecklas? Borde inte det naturliga urvalet ha eliminerat den för länge sedan? Det tog tid innan Darwin löste problemet, vilket skedde med teorin om det sexuella urvalet. Påfågelstjärtens funktion visade sig kort sagt vara att attrahera honor. Den mest överdådiga och därmed mest otympliga stjärten är ett tecken på styrka och vitalitet. Den ger en signal om att dess bärare också bär de bästa av gener. Vilket gör honom attraktiv.

På ett liknande sätt förhåller det sig med den så kallade trädgårdsmästarfågeln, som lever på Nya Guinea och i Australien. Denna fågel torde vara den icke-mänskliga art som kommit närmast människans konstskapande. Trädgårdsmästarfågeln ägnar nämligen betydande tid åt att konstruera renodlat estetiska arrangemang i form av omsorgsfullt utsmyckade bon, dekorerade i genomtänkta färgkombinationer och med avancerade symmetriska lösningar. De imponerande storlekarna på bona i kombination med de estetiska arrangemangen indikerar goda gener. Fågelnas konstutövning har alltså inget överlevnadsvärde annat än rent sexuellt. Hannarna attraherar honor genom att dansa och sjunga framför sina bon; och de mest framgångsrika uppvisar ungefär samma frekvens av parning som en genomsnittlig

Richard Wright, *Untitled*, 2005.

popstjärna på turné – och kan locka in upp till tio honor per dygn till sitt kärleksnäste.

En utomstående betraktare kan inte undgå att slå av likheten mellan trädgårdsmästarefågeln konstfulla arrangemang med strån och pinnar och den mest kända svenska företrädaren för den institutionella konstteorin, Lars Vilks och dennes fascinerande konstprojekt Nimis – med dess hopspikade plankor och drivved. Vilka Vilks har format till intrikata arrangemang av gångar, torn och rum.

Med Geoffrey Miller kan man föreställa sig hur en tänkt intervju i något fashionabelt konstmagasin med en trädgårdsmästarefågel skulle kunna låta: "Jag har så länge jag kan minnas erfarit en stark drift att uttrycka mig genom den här sortens experimenterande med oväntade form- och färgelement. Varifrån jag hämtar inspiration till mina minimalistiska men samtidigt överdådiga installationer är svårt att säga. Och vad de betyder för min publik är inte alltid lätt att veta. Själv betonar jag gärna det lekfulla i min verksamhet och känner mig störd av att delar av min publik ofta vill avkräva biografiska eller politiska tolkningar av mina verk. Jag tror att det är att begå våld på mina verk att pådyvla dem alltför entydiga tolkningar. Det är kul att mina utställningar alltid lockar stora grupper kvinnor. Jag misstänker att det har att göra med att det finns någon sorts feministisk laddning i botten av mina verk."

Utifrån teorin om det sexuella urvalet skulle det alltså finnas ett samband mellan konstnärlig begåvning och sexuell attraktion. Konstutövare framstår genom

sin skicklighet att hantera musikinstrument, genom sin virtuositet när det gäller att berätta historier, att hålla poetiska och spirituella tal eller att förfärdiga vackra föremål, målningar etcetera som sexuellt attraktiva. Detta genom att konstnärernas färdigheter och virtuosa framföranden uppfattas som tecken på virilitet, intelligens och exceptionell begåvning. God prosa förhöjer talarens status, får talaren att framstå som attraktiv; medan vacker poesi ger indikationer om språklig intelligens, djupt känsleregister och kvickhet. Utifrån det här perspektivet tycks människans uppfattning om skönhet formas av att vi blir medvetna om att det komplicerade och virtuosa är att föredra framför det enkla och taffligt genomförda, det ovanliga framför det vanliga, det dyrbara framför det billiga, det skickliga framför det talanglösa.

Denis Dutton och Brian Boyd intar i sina verk en tredje ståndpunkt vid sidan av Pinker och Miller. De beskriver nämligen konstnärlig verksamhet huvudsakligen i termer av evolutionär anpassning. Bildkonst och fiktion har enligt dem adaptiva funktioner, vilket innebär att man genom konsten erbjuds strategier för att hantera svåra och problematiska situationer. Konstnärlig verksamhet har utvecklats därför att den har haft betydelse för människans anpassningsförmåga och därmed för hennes överlevnad.

Brian Boyd är den av de två – och kanske den forskare överhuvudtaget – som mest konsekvent och utförligt tagit sig an frågan om konstens biokulturella funktion. Vad är det som har gjort att människan re-

dan på bäbisstadiet visar fascination för de olika konstarterna? Varje förälder vet att det enklaste sättet att fånga ett litet barns uppmärksamhet är att sjunga; att berätta (gärna rimmade) ramsor; att rita teckningar; att låtsas vara ett djur och så vidare. Redan efter några år har barn utvecklat intresse för och förmåga att själva hantera fiktiva situationer. Man leker tejudning, hittar på fantasiska berättelser, ser på tecknade filmer, dockteater eller lyssnar på klassiska sagor.

Vad är det som har gjort att människan har utvecklat detta märkliga intresse för påhittade, lögnaktiga historier? Hur kan det komma sig att vi faktiskt föredrar att tillbringa lördagskvällen med något så till synes onyttigt som en roman eller en film? Vad är det som är så fascinerande med dessa fiktiva historier om händelser som varken har hänt eller kommer att hända? Varför har inte evolutionen fått oss att utveckla smak för faktaspäckade böcker om svensk kommunalpolitik eller om geologi istället för om drakar och demoner?

Brian Boyd ger flera förklaringar till fiktionens betydelse som överlevnadsstrategi i mänsklighetens utveckling. En är att fiktionen övar upp vår förmåga att på ett inlevelsefullt sätt pröva olika handlingsalternativ. En stam har att välja mellan att jaga bortom det ena eller det andra berget. Den stam som har bäst förmåga att leva sig in i hur man ska tackla olika presumtiva faror, flyktvägar, hemforslandet av eventuella jaktbyten och så vidare, har störst överlevnadsförmåga.

Senare i mänsklighetens historia är det snarare fiktionens förmåga att konfrontera oss som individer vid olika extrema situationer, som är det viktiga. Vi identifierar oss med en eller flera protagonister i en intrig. Detta ger oss utan fara för våra liv och överhuvudtaget till låg kostnad – större livserfarenhet, utvecklar oss socialt och finkalibrerar oss för att tackla oväntade situationer i framtiden.

Men fiktionen har också förmåga att svetsa samman grupper. Genom att skapa en gemensam fiktiv ram för gruppens historia, men också genom att låta gemenskapen byggas upp kring olika berättelser, som illustrerar gruppens gemensamma etiska kodex, svetsas samhället samman. Grupptillhörigheten stärks genom att det gemensamma normsystemet skärps på ett effektivt sätt genom berättelser som livfullt gestaltar hur de syndfulla straffas och de rättrogna belönas. Vilket i sin tur – också det – gör samhället mer överlevnadsbenäget.

Genom fiktionen kan utopier formuleras, det förflutna analyseras och framtiden planeras. Fiktionen är kort sagt nödvändig »

för det mänskliga samhällets framsteg. Medan vi utan fiktiva berättelser löper större risk att bli offer för manipulörer och svindlare – både i privatlivet och i samhällslivet i stort.

Denis Dutton utgår liksom Brian Boyd från det faktum att konstformer som musik, fiktion och bildkonst existerar överallt på jordklotet, i väsensskilda kulturkretsar. Dutton understryker också – tvärt emot den konstruktivistiska konsteorin – hur likartat man ser på konstnärligt värde i olika kulturer.

Västerländska konstnärer, författare och kritiker har som bekant under efterkrigstiden mer och mer ihärdigt ifrågasatt en rad tidigare fundamentala uppfattningar om konstnärligt skapande – som kopplingen mellan å ena sidan det slutgiltiga verket och å andra sidan författarens eller konstnärens intentioner, tekniska skicklighet, konstnärliga integritet och autenticitet. Dutton visar emellertid att ett studium av utomeuropeiska kulturer ger ett ytterst begränsat stöd för uppfattningen att dessa föreställningar skulle vara specifikt västerländska konstruktioner.

Den som för ett kort ögonblick befriar sig från det europeiska perspektivet och sätter sig in i hur man i helt andra kulturer ser på konst, kan notera att man även där fäster stor vikt inte bara vid hantverksmässig virtuositet och intrikata konstnärliga utbildnings- och lärlings-system. Därtill gör man en särskilnad mellan å ena sidan den allvarligt syftande konst som bär mästarens signum och som inte sällan anses ha en djupt andlig dimension, och å andra sidan de verk som för en utomstående betraktare ter sig likadana, men som de i kulturen initierade uppfattar som ytligt skräp, avsett att till exempel säljas för en spottstyver till turister.

I de exempel från kulturer på Nya Guinea som Dutton redogör för har man alltså ingen förståelse för Roland Barthes tes om "författarens död", lika litet som för uppfattningen att den egna kulturens högst värderade konstföremål skulle vara utbytbara mot Brillo-boxar och Campbell's soppburkar. Däremot ser man en tydlig koppling mellan den skicklighet och det allvar som mästaren lagt ner i utformningen av sitt verk och det slutgiltiga resultatet.

Att vi som västerlänningar inte har uppövat någon förmåga att se vari mästarens konstnärliga kvaliteter består, innebär inte att de inte finns där. Och att man i den kulturen inte skriver teoretiska avhandlingar om autenticitet, intentionalitet och estetisk integritet innebär inte att dessa egenskaper är oväsentliga i skapan-

det och för förståelsen av verkets kvaliteter. Tvärtom!

Även om de ansatser till tolkningar av enskilda verk som görs i exempelvis antologin *Evolution, Literature, and Film* inte alltid imponerar, måste man konstatera att det biokulturella perspektivet som helhet har alla förutsättningar att på sikt befria humaniora ur dess alltmer isolerade position i både universitetsvärlden och samhällslivet i stort.

Genom att anlägga evolutionsbiologiska perspektiv på konst- och litteraturstudierna skapas förutsättningar för en tvärvetenskaplig forskning som – genom att utgå från konkreta rön inom de lika vidsträckta som dynamiska evolutionsbiologiska forskningsfälten – faktiskt inte bara skapar möjligheter att närma sig konstnärliga verk på deras egna villkor och lyfta fram, fokusera på och analysera de estetiska verkningssmedlerna. Nej, dessutom kan man genom att visa på konstens och litteraturens evolutionära funktion klargöra vilken rent konkret betydelse som bildkonst och skönlitteratur har haft historiskt och i samtiden.

Det är onekligen svårt att tänka sig mer långsiktigt relevanta argument för betydelsen av humaniora än att kunna visa hur fiktion och bildkonst har varit nödvändiga för mänsklighetens överlevnad och framsteg.

Därtill kommer att den evolutionsbiologiska konsteorin, tvärt emot vad många tycks tro, kan fungera som en förutsättning för estetisk pluralism och för en mer inkluderande konstsyn. Ty den biokulturella utgångspunkten leder på intet sätt till slutsatsen att till exempel den sorts 1800-talsmåleri eller den sorts 1800-talsberättande som idag ofta beskrivs i termer av "traditionellt" är optimala estetiska strategier.

Denna sorts berättande får förvisso sitt berättigande inom ramen för en evolutionsbiologisk konsteori, men man kan lika gärna finna argument för ett postmodernt berättande som problematiserar vårt sökande efter mönster i en kaotisk tillvaro.

Eller för den sorts nonfigurativa måleri med arkaiska undertoner som odlas av förra årets Turnerpristagare, Richard Wright.

Däremot är det svårt att argumentera för att det skulle finnas ett anmärkningsvärt högt och unikt värde i att till varje pris överskrida gränser och utmana de grundläggande föreställningar om berättande, bildskapande och musicerande som finns i alla mänskliga kulturer.

Johan Lundberg

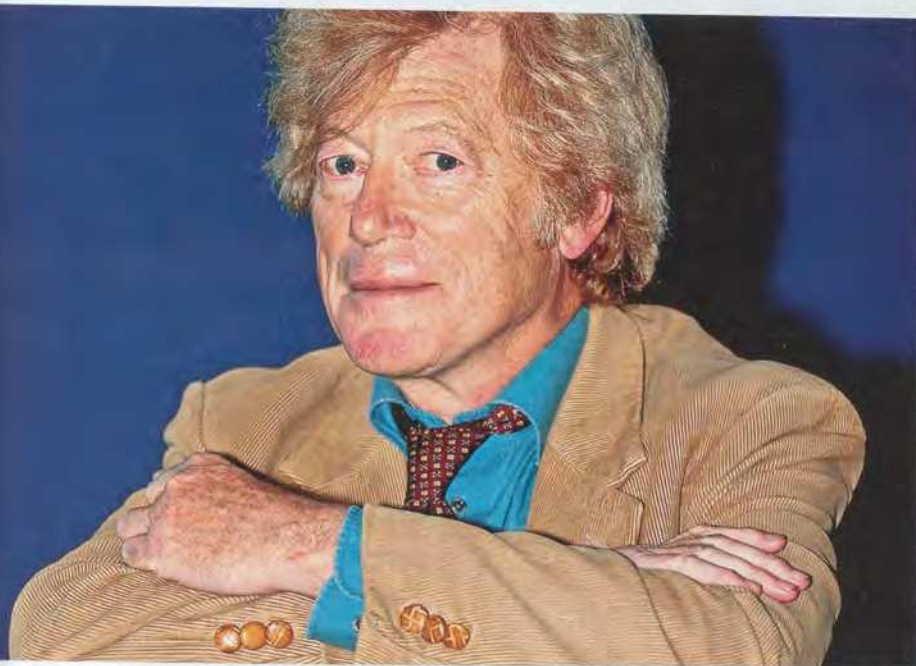
FILOSOFI

Scrutons kritik missar målet

Ännu en gång har den engelske essäisten och filosofen Roger Scruton kommit ut med en ny bok. För vilken gång i ordningen är inte helt lätt att säga: hans hemsida www.roger-scruton.com talar svävande om drygt trettio böcker sedan 1974. De tidigare har handlat om alla handa: om Kant, om jakt, om sex i Wagners operor, om estetik. Den nya, *The Uses of Pessimism*, är en politisk-filosofisk essä, ett försök att visa på faran med en viss sorts optimism, "skrupellös optimism" som han med en blinkning till Schopenhauer säger, och hur ett mått av pessimism kan fungera som ett nödvändigt korrektiv mot denna.

Scrutons grundläggande projekt är att varna för farorna med att frångå organiskt framväxta institutioner och seder. Han ställer ett vi-perspektiv ('we' attitude), präglad av omsorg om det gemensamma goda, mot ett jag-perspektiv ('I attitude') som rymmer såväl teknokratiska strävanden som utopiska, och som enligt Scruton kännetecknas av omsorg om ett jag frikopplat från traditionen, ett jag som kan framstå som individualistiskt men som egentligen är alienerat, solipsistiskt. Det som är gott i livet – kärlek, vänskap, tillit – växer fram i relation till andra människor inom ett *first person plural*, genom att gemensamma värderingar och normer internaliseras. Dessa normer och den frihet som dessa möjliggör hotas enligt Scruton när man försöker tillämpa ett instrumentellt tänkande på dessa områden. Scruton ger sju exempel på detta, sju felslut som han menar är vanliga i det moderna politiska tänkandet, och som alla är produkten av en skrupellös optimism.

Pessimismen blev ett filosofiskt begrepp med Schopenhauer. Han och de pessimistiska filosofer som följde honom uppfattade pessimismen som knuten till frågan om livets värde. Att vara pessimist är att anse livets värde vara negativt, existensen i sig något ont. Mot slutet av 1800-talet kom pessimismen också att betraktas som en historiefilosofisk kategori, som en förfallslära. Och alltsedan ordet myntades på 1750-talet har det också använts som en vag synonym till svartsyn, en psykologisk tendens att förvänta sig värsta möjliga utfall i en given situation. Även om Scruton inleder sin bok med att citera Schopen-

Roger Scruton.

FOTO: REX FEATURES/IBL BILDBYRÅ

hauer hör den pessimism som han pläderar för avgjort hemma i den tredje, i grunden filosofiska kategorin. Den läsare som kommer till boken med ett intresse för den filosofiska pessimismen kommer med andra ord att bli besviken. Mycket bättre i så fall att läsa Ludger Lütkehaus' *Nichts* från 1999, där frågan om pessimismens användningsområden ställs på ett betydligt mera djuplodande sätt.

Scruton abstraherar fram sina sju felslut – ur väldigt olika situationer och sammanhang – bland dem finner man exempelvis *The Born Free Fallacy*, tron att frihet är något som människan föds till snarare än fostras till genom att internalisera normer och plikt känsla, *The Best Case Fallacy*, eller oviljan att våga vinsterna mot riskerna med en politisk reform eller liknande och istället ta bästa möjliga utfall för givet. Och *The Aggregation Fallacy* som innebär att man tar för givet att olika goda ting (frihet och jämlikhet är Scrutons huvudexempel) låter sig förenas. Profeten Muhammads uppfattning om utlåning mot ränta ställs mot John Maynard Keynes; och EU-byråkrater som pådyvlar Storbritannien en ny lagstiftning utifrån får exemplifiera samma felslut som låg bakom Lenins och Stalins utrensningar.

Scruton är alltså inte ute efter att försöka förstå en given historisk situation på dess egna premisser, utan försöker tvärtom finna en form av överhistorisk logik som yttrar sig i form av olikartade fenomen. Det Scruton argumenterar mot är ett *cast of mind*; de personer han hänvisar till styrs av en skrupellös optimism som i sig är det verkliga problemet.

Scruton använder sig av några återkom-

mande exempel som han menar karaktäriseras av flera av felsluten. Franska revolutionen återkommer gång efter annan, liksom 68-rörelsen och dess arvtagare. Scruton menar att våra universitet befolkas av vänstermänniskor, *leftists*, som producerar medvetet obegripligt nonsens med syftet att framställa sig själva som subversiva och djupsinniga. Den effekt dessa haft på den högre utbildningen jämförs med ingenting mindre än brännandet av biblioteket i Alexandria. Bland de tänkare som förklaras vara ohederligt obegripliga finner man exempelvis Kristeva, Irigaray och Derrida.

Jag är på intet sätt någon anhängare av Derrida. Han är långtråkig och uppblåst, jag får astma av hans begreppsapparat, och jag är yttlig nog att tycka att detta är ett legitimt skäl att inte intressera sig för honom. Men obegriplig är han faktiskt inte. Tvärtom är det tydligt att Derrida försöker upprepa Kants ansträngningar att rena filosofin från dess metafysiska ballast på ett annat plan. Hans dekonstruktivistiska projekt hör hemma i den filosofiska tradition som Scruton menar att han hotar. Huruvida Derridas tänkande sedan är filosofiskt värdefullt eller inte är en helt annan fråga; jag överlämnar den så gärna åt dem

som hyser ett mera passionerat förhållande till hans tänkande att försöka avgöra. Men så mycket tycks mig helt klart att den som avfärdar honom som obegriplig knappast gjort ett ärligt försök att läsa honom.

Detta är ett genomgående problem med Scrutons bok. Han argumenterar inte mot sina meningsmotståndare, utan ger istället en mer eller mindre (och oftare mer än mindre) njugg bild av deras tänkande vars orimlighet läsaren sedan förväntas skratta åt. När Horkheimer och Adorno skildrar den amerikanska arbetarklassen som alienerad förklaras de exempelvis vara komiska, och deras skrifter vara "reams of turgid nonsense". Hans argumentation börjar och slutar där. Kanske är det begränsningen med att skriva en bok om året: att ta till glåpord är ju oneligen lättare än att redogöra för meningsmotståndarens uppfattning och demonstrera dess svagheter.

I grunden är jag sympatiskt inställd till Scrutons projekt. Jag hyser sympati för hans plädering för ett samhälle präglat av ironi och av respekt för traditionen, jag uppskattar hans klarhet, hans opretentiösa stil. Jag tilltalas av hans föresats att använda den filosofiska traditionen som ett redskap för politiskt tänkande. Jag tror dessutom att den pessimistiska tradition som han försöker utmåla sig som en företrädare för har mycket att bidra med. Men det räcker inte.

Ett genomgående drag i Scrutons bok är att han ifrågasätter värdet av goda intentioner. Viljan hos pedagogerna – ett av Scrutons (och de flesta universitetsmänniskors) särskilda hatobjekt – att förbättra utbildningsväsendet är exempelvis inget värt när deras gärning har motsatta effekter. Men det gäller naturligtvis också för Scruton själv.

Viljan att visa att Derrida och Adorno är intellektuella bedragare verkar mest löjväckande när själva demonstrationen utelämnas. Det räcker inte att på några rader ge ett svepande och orättvist porträtt av deras åsikter och sedan angripa denna bild. För en vettig kritik krävs inte minst en beredskap att ta motparten på allvar, att faktiskt ta till sig det som är gott hos den.

Tobias
Dahlkvist

THE USES OF PESSIMISM
AND THE DANGERS
OF FALSE HOPE
ROGER SCRUTON
Atlantic Books 2010

ROGER
SCRUTON
THE
USES OF
PESSIMISM
AND THE DANGER
OF FALSE HOPE

Hindenburg - myternas man

HISTORIA

Det finns fortfarande gott om äldre européer som minns den tid då Paul Ludwig Hans Anton von Beneckendorff und von Hindenburg – eller bara Hindenburg – var det närmaste det civila tyska samhället kom till en ikon, en människa som var så vördad och älskad att det var förenat med fara (eller åtminstone dumhet) att angripa vederbörande offentligt. Ty Hindenburg var mer än ett namn och en person. Han var en myt. Om denna märkliga gestalt och den historiska betydelse han kom att få har historikern Anna von der Goltz skrivit en intresseväckande bok, *Hindenburg: Power, Myth, and the Rise of the Nazis* (Oxford University Press, 325 sidor).

Att Hindenburg skulle bli betydelsefull var allt annat än förutsägbart. Före första världskriget var han föga känd utanför den tyska arméns led. Som officer var han dugglig, men inte exceptionell. I sin ungdom deltog han i Preussens krig mot Österrike, kämpade i slaget vid Königgrätz 1866 och stred vid Sedan och Saint-Privat under fransk-tyska kriget 1870. Hindenburg var allmänt respekterad, men ingenting gav vid handen att han flera år efter pensioneringen 1911 skulle bli föremål för en nationell kult. Sett i efterhand verkar det smått obegripligt. Vid presidentvalet 1925 och 1932, då Hindenburg besegrade samtliga maktrivaler, konstaterade tyska journalister att han inte hade vunnit på något politiskt program utan på sitt namn. Det tyska folket röstade inte på politikern Hindenburg. De röstade på segerherren från slaget vid Tannenberg 1914.

Hur var detta möjligt? Problemet blir inte mindre av att flertalet historiker har varit föga imponerade av Hindenburg. Inte sällan har han karaktäriserats som en svag och tämligen obegåvad militär som saknade politiskt intresse och lät sig styras av medhjälpare och underlydande, till exempel Erich Ludendorff. På senare tid har denna bild reviderats avsevärt – dagens uppfattning om Hindenburg är snarare att han var en välinformerad, viljestark och självständigt tänkande statsman – men det förklarar inte varför det tyska folket så till den milda grad lät sig tjusas av honom att han, trots ständiga misslyckanden, stod i centrum av tysk politik ända till sin död vid 86 års ålder.

Anna von der Goltz fokuserar just på denna fråga. Hur och varför skapades Hindenburgmyten? Hur kommunicerades den till folket? Hur kunde den överleva neder-

**HINDENBURG
POWER, MYTH, AND THE RISE
OF THE NAZIS**
ANNA VON DER GOLTZ
Oxford University Press 2009

laget 1918 och depressionen kring 1930? Vilka behov svarade den mot? Var den statisk eller föränderlig? Hon ser myten som såväl ett politiskt som ett kulturellt fenomen, en integrerad – för att inte säga central – aspekt av första världskrigets och mellankrigstidens politiska kultur i Tyska riket.

Resultatet av von der Goltz analys är en berömvärd djupdykning i kejsardömet och Weimarrepublikens massmediala offentlighet. Hon studerar böcker, memoarer, valaffischer, reklam, sånger, filmer och politiska tal, och visar hur Hindenburgmyten överlevde den ena krisen efter den andra genom att ömsa skinn och anpassa sig till de föränderliga tidernas krav. Myten var så socialt lockande, så patriotiskt förförisk, att den skar tvärs över det politiska spektrumet. Alla grupperingar (utom kommunisterna och den socialdemokratiska vänsterflygeln) använde sig vid något tillfälle av Hindenburgmyten för egna syften.

Människan Paul von Hindenburg som sådan är alltså inte huvudperson i von der Goltz bok. Hon intresserar sig mer för föreställningarna om Hindenburg än för Hindenburg själv. Framför allt, menar von der Goltz, utformades Hindenburgmyten till att motsvara de förväntningar de tyska medborgarna hade på sig själva och på samhället. Hindenburg, i sin mytiska gestalt, blev en symbol för allt som var gott och väl. Efter segern mot ryssarna vid Tannenberg 1914 framtonade han som det rättfärdiga krigets segrare: han stred i rätt läge (försvarskrig) och mot rätt fiende (det barbariska Tsar-Ryssland), och han vann en överväldigande seger. Under första världskrigets första månader behövde den tyska allmänheten just en sådan samlande heroisk gestalt att se upp till. Därefter växte myten i betydelse och omfattning i takt med att vanligt folk tog den till sig. På privat initiativ skrevs dikter och sång-

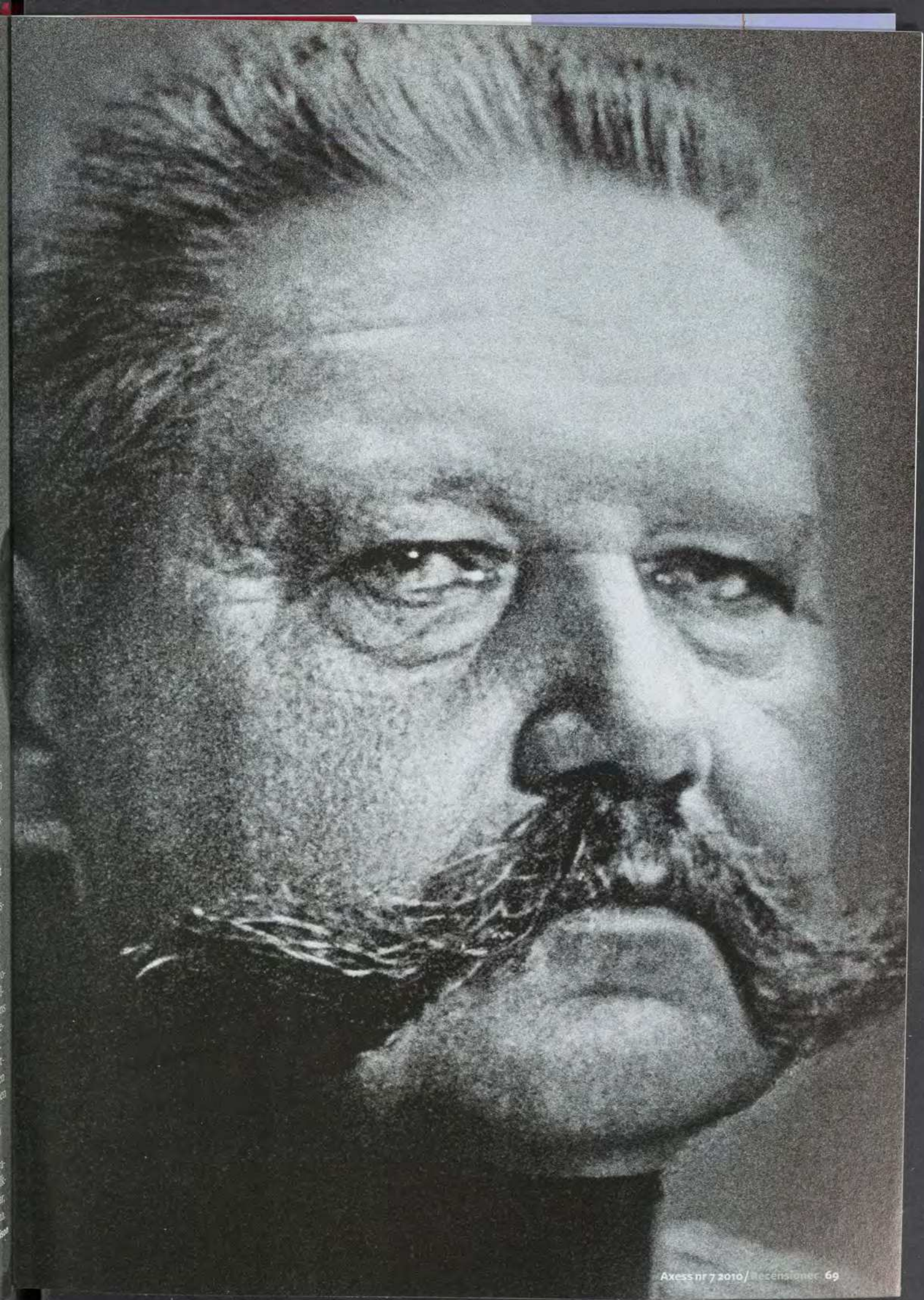
er om den pensionerade generalen som ställde sig till Tysklands förfogande i dess tid av nöd. Hindenburgmyten blev ett kitt som fogade samman folket och höll uppe moralen. Den stod för ära, självuppooffring, heder och fromhet – och för Tyskland. På kort tid blev den tidigare okände militären landets populäraste individ.

Hindenburgmyten var så stark att framträdande krafter i samhället vågrade låta den dö när nederlaget var ett faktum på hösten 1918. Den ökända dolkstötslegenden (det vill säga att den obesegrade tyska armén sveks genom att ett civilt, socialistiskt, angrepp i ryggen) var endast andra sidan – syndabockssidan – av Hindenburgmytens mynt. Myten blev lika viktig i fredstid som den varit i krigstid. Den stod för lugn och stabilitet, för tyska dygder och nationell överlevnad mot alla odds. Det var denna myt som vann presidentvalet 1925. Majoriteten av de tyskar som röstade på den aldgrade militären såg Hindenburg som en frälsare, ett hopp om stabilitet och en god framtid.

Under de år som följde, fram till nazisternas maktövertagande, fördjupades Hindenburgmyten ytterligare. Under åren kring 1930 var Paul von Hindenburg en allmänt positiv tysk identifikationssymbol som det i flertalet politiska läger var tabu att kritisera. Sett mot denna bakgrund kommer det inte som en överraskning att både kommunister och nazister betraktade Hindenburg som en fiende. Därefter, sedan Hindenburg 1933 gjort det ödesdigra misstaget att utnämna Adolf Hitler till rikskansler, sållade sig även nazisterna till mytens anhängare och gjorde sitt bästa för att kapitalisera på den. Derta skedde, paradoxalt nog, samtidigt som antinazistiska krafter fortsatte att sätta sin lit till den gamle krigshjältens förmåga att stå Hitler emot.

Idag är det få som minns Hindenburgmyten. I Tyskland av anno 2010 är Paul von Hindenburg endast en av många historiska gestalter. Den politiska och kulturella sprängkraft som förknippades med hans namn på 1910-, 1920- och 1930-talen är sedan länge glömd. Men glömska är farligt. Genom att dra ut det hindenburgska mytspöket ur dess garderob och visa på vilken potential folklig mytbildning kan få på den politiska arenan har Anna von der Goltz gjort en viktig insats i studiet av modern historia. Hindenburgmyten hade aldrig kunnat växa och utvecklas om det inte varit för de starka strängar den slog an i folklig mentalitet. Vi får de myter vi förtjänar, de förmenta sanningar vi väljer att forma.

Dick Harrison

I sin biografi över Olof Palme ger Henrik Berggren en heltäckande bild av en driven politiker som under fyra decennier tycks ha tagit ställning till precis allt.

Den ständige optimisten

POLITISK HISTORIA

Mycket i modern svensk historia glöms bort men intresset för Olof Palme består. Det är begripligt av många skäl, bland annat därför att han väl är Sveriges internationellt mest kände politiker efter Axel Oxenstierna. Henrik Berggren, historiker och skribent i *Dagens Nyheter*, ger nu ut *Underbara dagar framför oss* med underrubriken *en biografi över Olof Palme* (Norstedts).

Palme såg verkligen framåt med optimism, i motsats till Tage Erlander, som levde med ständig pessimism, om inte i sin agitation så i varje fall privat och i dagböckerna. Berggren visar, med lärdom och omdöme, hur upplysningstänkandet, med rationalitet, tro på demokrati, förnyelse och teknik, var Palmes politiska filosofi från början till slut. Han stod för modernitet i många former och skulle inte ha gillat postmodernistisk mumbo-jumbo.

En bidragande orsak till intresset för Palme är säkert att han utsattes för så grov personförföljelse, ofta jämförd med högerens kampanj mot liberalen Karl Staff för snart hundra år sedan.

Högerledaren Gösta Bohman skrev att Palme var en lögnare, genom "förmågan att bortse från verkligheten och sanningen". Lars Gustafsson berättade att han "verkligen börjat hata Olof Palme de senaste åren". Jan Myrdal skrev att Palme var en "fåhund". Per Ahlmark ansåg att statsministern hade blivit "en moralisk och intellektuell ruin". Därtill kom väl finansierade kampanjer där det bland annat påstods att Palme var mentalsjuk.

Det fanns undantag inom borgerligheten: Chefredaktör Gustaf von Platen och bankdirektör Tore Browaldh kunde uppskatta och till och med berömma Palme.

Många har tolkat Palmehatet som anklagelser för klassförräderi eftersom Palme kom från överklassen, men Berggren anser att den förklaringen är för enkel.

Men här ger den skicklige historikern faktiskt upp: Berggren talar om "groteskt Palmehat" men menar att det är "svårbegripligt", "ett besvärande svenskt socialpsykologiskt problem". Berggren ägnar klokt nog föga utrymme åt denna numera perifera fråga.

Däremot skriver han utförligt om den politiska och kulturella utvecklingen, internationellt och i Sverige, under Palmes tid. Detta blir bokens särprägel: vi får en briljant repetition av praktiskt taget alla viktiga och offentligt uppmärksammade händelser, också pikanta och rent massmediala, från 50-talets början till Palmes bortgång 1986. Palme tycks ha tagit ställning till precis allt.

Grundläggande för honom var utveckling av välfärdssamhället, som aldrig fick stagnera utan måste förnyas till alltmer ökad jämlikhet och valfrihet. Erlander och Palme präglade 1956 ett bestående slagord: "förväntningarnas missnöje" och Palme använde gärna termen "demokratisk socialism".

Han intresserade sig som studentpolitiker för frågorna om studiefinansieringen med inriktning på att minska de sociala klyftorna. Vid början av 50-talet var läroverk och universitet borgerliga bastioner och bara fyra procent av akademikerna kom från arbetarhem. Palme slog igenom som förnyare av Sveriges Förenade Studentkårer och ordförande i en svärmanövrerad utredning om studiefinansiering.

Under Stockholmstudenternas så kallade ockupation av sitt kårhus i maj 1968 begav sig Palme dit eftersom han tyckte om att munhuggas med studenter. Men trots uppmärksamheten var detta för Palme en mindre betydande konflikt än gruvstrejken i malmfälten några månader senare, eftersom den senare hotade arbetarrörelsens sammanhållning. Berggren belyser dessa strider insiktsfullt.

Palme ägnade sig åt pensionsreformer, energifrågor, flyktingar och invandring, spioneri och underrättelseverksamhet, högertrafik och invigning av vägar. Med viss hjälp av Lisbet föreläste han om jämställdhet.

Därtill kom till exempel monarkin, film-

censur, TV-frågor, idrott, jazz och hästar.

Erlander och Palme förordade tidigt svenska kärnvapen men de svängde snart till motståndare. Palme tog itu med internationell nedrustning i ett par uppmärksammade kommissioner. Han var en av de första politikerna i västerlandet som förstod vad avkoloniseringens historiska epok innebar. Men han tackade nej till att hyllas i Hanoi efter Vietnamkrigets slut, vilket Berggren kanske inte känner till.

En svensk grundsats i internationell politik som socialdemokrater brukar vara stolta över gäller de små staternas intressen. Östen Undéns insatser för internationell rätt hör till den historien liksom Dag Hammarskjölds idéer om FN:s uppgifter. Berggren förefaller klokt nog skeptisk till Hammarskjölds allt starkare dragning till den medeltida religiösa mystikens dimmor. Men det senare resulterade ju i populära texter, kan man tillägga, bland borgerliga Hammarskjöld-läsare.

Palme var tydligen intresserad av den franska existentialismen. Det framgår inte vad Palme fick ut av fransk efterkrigsvårda, en följd av Vichy, och av Sartre, som var kommunist på Stalins tid. Mer betydde kanske den svenska 40-talslitteraturen varifrån Palme kunde förbrylla omgivningen med egendomliga citat. Han sa en gång till mig att han läste en bok om dagen under semestern.

Henrik Berggren uppmärksammar Palmes kända och i vissa fall besvärande personliga egenskaper: tävlingsinstinkten. Han hatade att förlora. Berggren diskuterar en svaghet som särskilt märktes vid debatter med Thorbjörn Fälldin.

Palme var blixtnabb och Fälldin långsam. Palme visade i TV till mångas förargelse redan i minspelet hur irriterad han var över denna långsamhet. Jag minns en undersökning av språkforskaren Pe-

**UNDERBARA DAGAR
FRAMFÖR OSS
EN BIOGRAFI ÖVER OLOF
PALME
HENRIK BERGGREN
Norstedts 2010**

ter Cassirer (som Berggren inte omnämner). Den visade att Palme kunde avbryta Fälldin och själv säga vad han visste. Fälldin skulle komma med, varefter Palme genast polemiserade. Fälldin förstod att han här hade sympatier inom TV-publiken och blev ännu långsammare. Partisekreteraren Sten Andersson försökte förmå Palme att avstå från debatter med Norrlandsbonden men Palme ville ju hela tiden vinna. Berggren anser rent av att han var "naiv som debattör", eftersom han glömde vilket intryck han gjorde på publiken.

Berggren tar förtjänstfullt upp "Grupp 222" där jag var med jämte ett antal liberaler och socialdemokrater, då och då även Lisbet Palme. Vi ägnade oss åt könsrollsfrågor och praktiska reformer som daghem, särbeskattning och villkoren på arbetsmarknaden och inte åt feministiska slagord. Berggren skriver att initiativtagaren Annika Baude diskuterade "sin bok *Kvinnors liv och arbete*" med Olof och Lisbet Palme. Boken var förvisso viktig för oss men den skrevs av några svenska och norska sociologer med professor Edmund Dahlström som redaktör.

Det var omöjligt för socialdemokraterna att gå till folkomröstningen om kärnkraft med två linjer, för och emot. Många politiskt oskyldiga kärnkraftsmotståndare är fortfarande förbittrade för att det blev tre linjer.

En partiledares första bud är att hindra partisplittring, men socialdemokratiska partiet var liksom folkpartiet splittat. Många, särskilt kvinnor, var emot. LO slog vakt om tillgången på energi men aldrig skulle LO alliera sig med högern och arbetsgivarna. Berggren belyser det oundvikliga taktikspelet utan att moralisera och framhåller Ingvar Carlssons skickliga "fotarbete".

Dock är han klokt nog i princip emot folkomröstningar då parlamentarikerna och inte "folket" ändå måste reda ut de situationer som uppstår.

Gösta Bohman, som var anhängare av kärnkraft, ställde trots detta upp för Fälldin eftersom han hårdprioriterade att störta Palme. Fälldin lovade att aldrig ladda fler kärnkraftverk men tvingades ändå göra det. Resultatet blev att den borgerliga regeringen bröt samman.

Jag är något förbryllad över Berggrens bedömning att större delen av välfärdspolitiken genomfördes i "politiskt samförstånd" eftersom jag minns hårda strider mot högern under dessa år. Jag kände inte till att Palme ansträngde sig för att skapa samverkan med folkpartiet, rent av i analogi med tidigare samarbete med "bönderna". Men Berggren bör ju veta vad han talar om.

Det fanns starka anti-socialdemokratis-

ka attityder bland folkpartisternas gräsrotter, inte minst inom frikyrkliga kretsar. På motsvarande sätt blev socialdemokraterna efter samverkan under rösträttsstriderna förbittrade när liberaler i arbetskonflikter på 20-talet stödde strejkbrytare med slagordet "arbetets frihet". Sådant hängde kvar.

Berggren undrar för övrigt varför Erlander och Ohlin var så bittra mot varandra: båda kom från småborglig miljö, de var anti-kommunister, akademiker från Lund och de gillade Keynes. Berggren bortser kanske från en speciell omständighet: Erlander hade humor.

Man kan undra vad som främst orsakade Palmes stora och tidiga internationella intresse. Han fick från början ingen inspiration från partiet eller LO, inte från UD, inte från svenska studenter eller statsvetare. Bakgrunden var resor i utlandet under ungdomen och inte minst impulser från USA, särskilt amerikansk vänsterliberalism. Han var, trots allt vad motståndare sa, USA-vän.

Jag upplevde starkt vad Berggren kallar kontrasten mellan Erlander och Palme. Erlander, ständigt hypokondriker, brukade säga att allt går åt helvete, jag måste avgå, hur ska partiet kunna reparera det här. Palme däremot uppvisade alltid optimism: nu går vi och andra socialdemokratiska partier i Europa framåt, var hans budskap även privat.

Palme rörde sig till synes fullkomligt obesvärad i alla samhällskretsar i världen. Jag råkade en gång skriva att familjen Palme tillhörde övre medelklassen. Olofs äldre bror, den konservative juristen Claes Palme, skrev då till mig att jag hade alde-

FOTO: BJÖRN LARSSON/ASKSCANIA

les fel: "Vi tillhör överklassen". Erlander, som jag stod närmare, kom från medelklassen, som ofta är nervös, både uppåt och neråt.

Hans språk kunde ha en självironisk underskriv, något som glimtvis kom fram offentligt först sedan han avgått och delvis framgår av dagböckerna. Han citerade gärna Falstaff, fakir och tillhör den lundsiska absurdismen: jag menar att det finns en linje Falstaff, fakir – Tage Erlander – Hasse Alfredson.

För mig som politisk journalist betydde det att Erlander kunde säga absurditeter som var omöjliga att publicera. När han var som mest negativ till sig själv och partiet ville han gärna bli motsagd. Däremot hade jag intrycket att Palme ofta ville placera sina åsikter just för att jag skulle föra dem vidare. På den grunden betecknade jag, kanske omdömeslöst, en gång Erlander som intellektuell i motsats till den visserligen extremt intelligenta Palme. Detta gillade inte Palme.

Jag frågade en gång Palme om politikens ovilja att medge fel. Han svarade ungefär så här: om jag gjorde det en enda gång skulle mina motståndare förfölja mig med detta i årtal. Så det är omöjligt.

Han eftersträvade aldrig att bli "landsfader", som Per Albin och Erlander blev mot slutet av deras karriärer. Den rollen tillhörde en annan epok. Däremot framgår det av boken att Palme var en god familjefader och det är kanske viktigare.

Det kan synas småaktigt att hitta fel i en bok så fylld av korrekta fakta. Men den A-pressredaktör i Dalarna, tidigare i Blekinge, som häftigt tog avstånd från Erlander och Palme hette inte Gösta Skoglund utan Gösta Söderlund. Han fick ingen hjälp av Erlander att komma in i riksdagen och skrev sedan sådant som att Palme var mer eller mindre halvkommunist.

Han övergick till folkpartiet där han av en del partigångare mottogs som modig sanningssägare. Gösta Skoglund var kommunikationsminister 1957–1965, efterträddes av Palme och var gruppleddare i andra kammaren. Han var alls icke negativ till Palme.

Berggrens bok är en politisk biografi av toppklass. Han behärskar periodens konflikter, kulturliv, massmedia, pseudohändelser och så kallade affärer. Boken är lättläst och stilsäker. Det är en krönika inte bara om Olof Palme utan också ett bidrag till historien om hur upplysningstänkande och rationalitet ledde till den nordiska välfärdsmodellen, världens genom tiderna mest anständiga samhällen. **Gunnar Fredriksson**

Upprop för civilisationen

FILOSOFI

Den unge Schopenhauers mor oroade sig över att hennes son var så besatt av att "grubbla över människans olycka". Moderns ängslan får nog sägas ha varit befogad. Den unge filosofens misantropi gjorde honom till en utstött ensling under studieåren i Dresden. Och relationen till sina medmänniskor beskrev han med följande rader: "Ibland talar jag med män och kvinnor på samma sätt som en liten flicka talar med sin docka. Hon inser naturligtvis att dockan inte förstår henne, men hon unnar sig glädjen att kommunicera genom ett angenämt och medvetet självbedrägeri". Schopenhauers svartsyn var så fundamental att till och med en upplyst tänkare som Goethe kände att den gick över styr. Efter ett möte i Weimar tillägnade Goethe Schopenhauer en tvåradig vers: "Willst du dich des Lebens freuen / So must der Welt du Werth verleihen" (Om du vill njuta av livet / Så måste du tillmäta världen värde). Ingen tycker om en dysterkvist.

Den som kritiserar sin samtid måste vara inställd på att möta motstånd. Han eller hon måste också vara beredd på att bli avfärdad som kveruland och misantrop.

Det vanligaste argumentet i den sortens avfärdanden är påståendet att kritiken mot samtiden återfinns i alla tider och att all sådan kritik just därför är ovederhöftig. Det finns inget skäl att kritisera samtiden, eftersom redan Platon ondgjorde sig över tidens förfall; det finns inget skäl att kritisera etablissemangets inskränkthet, eftersom redan Nietzsche beklagade sig på 1800-talet.

Det krävs naturligtvis inte mycket vetenskapsteoretisk skolning för att se att argument av typen ovan saknar validitet. Men med tanke på den omfattning som sådana argument används i den samtida debatten kan man sluta sig till att det på varje modern Candide går två Doktor Pangloss.

I två nya böcker ställs samtiden inför Iskranket. I *The Age of Absurdity – Why Modern Life Makes It Hard to Be Happy* utreder författaren Michael Foley hur våra mo-

derna livsideal tenderar att gå på tvärs mot den samlade filosofiska kunskapen om hur vi ska kunna nå tillfredsställelse i våra liv, och i *In Search of Civilization – Remaking of a Tarnished Idea* diskuterar filosofen John Armstrong behovet av ett återupprättande av civilisationsbegreppet i en tid där effektivitet och relativisering löpt amok.

Foley tar sin utgångspunkt i det djupt mänskliga i att sträva, att söka njutning och lycka, men menar att den moderna tiden trots sitt överflöd har försvårat för individen att nå tillfredsställelse. Foley ser ett av problemen i den rättighetskulturer som vuxit fram under den andra halvan av 1900-talet; en kultur som säger att "det jag vill ha, har jag rätt till". Retoriskt ställer han frågan: "Kan det vara möjligt att en svältande afrikansk bonde uppfattar världen som mindre orättvis än en medelålders västerländsk man som aldrig fått uppleva oralsex?"

Foley söker svar i filosofin, naturvetenskapen och religionen på hur man bäst bör parera samtidens absurda uttryck. Han hittar obehagliga exempel på nutidens förlust av verklighetsförankring och autenticitet (som exemplet med fenomenet "dark tourism" som i reseguiden *Lonely Planet* definieras som semesterresor till "death, disaster and depravity"). En reseindustri där målet är Auschwitz, massakrerna i Kambodja och Västafrikas slavhålor) och kontrasterar dem skickligt med exempel från filosofins kanon, från Platon till Camus.

The Age of Absurdity är skriven på rapp spirituellt prosa. Foley har ett skarpt öga för det komiska i tillvaron och förmåga att navigera mellan högt och lågt. Men boken lämnar ändå läsaren med en känsla av otillfredsställelse. Inte för att Foley misslyckas med att övertyga sina läsare, utan för att svaret han ger på hur vi ska förhålla oss till den mörka värld han beskriver, är så defaitistisk. Efter 216 sidor landar han nämligen i en slutsats i Camus anda: "The Happiness of Absurdity", en omfamning av tillvarons orimlighet, nöjet i att leva i en tid mer komisk och absurd än den mest utstuderade Beckett-pjäsa. Efter att tagit del av Foleys katalogaria över världens till-

En civilisation går under. Målning av Thomas Cole, 1836.

FOTO: BRIDGEMAN ART LIBRARY/IBL

stånd känns det som en klen tröst.

Man kan säga att John Armstrongs *In Search of Civilization* tar vid där *The Age of Absurdity* slutar. När Foley ger upp och omfamnar tidens löje börjar Armstrong arbetet med att finna vägen ut ur absurditeten.

Armstrongs projekt är modigt. Att stå upp för "civilisationen" är inte utan risk i en post-kolonial verklighet där civilisationssträvan har blivit synonymt med kolonialherrars grymhet och där etablissemanget sedan årtionden har gjort kulturrelativism till sitt credo. Att dessutom utan omsvep argumentera för ett ideal och försöka definiera dess komplexa beståndsdelar är lovvärt.

Armstrong gör ett försök att definiera vad "civilisation" är. Han utgår från den japanska teceremonin – en aktivitet i grunden mondan – som har fyllts med innehåll och mening och skriver:

The root process of the civilizing process is this: some part of life is developed and improved. What this means is that this improved part of life becomes

a vehicle for other values, as well as for achieving its own particular purpose. It is integrated, as it were, with the further concerns of meaning, with other values and purposes that we want to pursue in life. An activity becomes an art.

Är ovanstående argument ett godtagbart försvar för civilisationen som filosofiskt projekt? En kritiker i brittiska *Daily Telegraph* menar att om en civilisatorisk process skulle vara synonymt med att en aktivitet fylls med "other values and purposes" så skulle brutalitet och sadism enkelt kunna försvaras. Den stora frågan om vad som är gott och ont, och som ligger immanent i idén om civilisationen, står fortfarande obesvarad.

Invändningen mot Armstrong kan väl sägas vara teoretiskt relevant. Men är det ens möjligt att finna en filosofiskt vattentät definition av ett begrepp så komplext som "civilisation"? Den som avfärdar Armstrong för att han inte lyckas lösa filosofins eviga frågor gör det lätt för sig.

Armstrongs ärenden är inte att skriva

den slutgiltiga versionen av civilisationens filosofi. Det är inte heller ett enkelt försvar av viktoriaanska värderingar eller uttryck för en reaktionär strävan. Tvärtom försöker han visa hur de värden som vi anser vara grundläggande för vårt välbefinnande hamnar i konflikt i det moderna samhället.

Armstrong åskådliggör ofta sin tes med vardagliga exempel. Han beskriver den värdekonflikt som uppstår när han på morgonen försöker få sina trotsiga barn att klä på sig innan de går till skolan.

När han själv var barn vågade han aldrig av rädsla sätta sig upp mot sin far. Situationen illustrerar ett modernt dilemma: å ena sidan är han glad för att hans barn inte fruktar honom, å andra sidan lider han av bristen på respekt och effektivitet i vardagen.

Det moderna samhället konstitueras i hög grad av just denna grundläggande värdekonflikt. Vi önskar jämlikhet och frihet men samtidigt respekt och effektivitet. Vi vill ha billiga och snabbt uppförda bostäder men måste då inse att det ofta står i konflikt med krav på skönhet och kvalitet.

Armstrong ser civilisationstanken som en väg att tydliggöra konflikterna och att överbrygga dem. Civilisation som praktik, en strävan efter "att bli den bästa versionen av sig själv", och civilisation som ett medel för mänsklig utveckling och blomstring.

Argumentationen i *In Search of Civilization* är också ett exempel på just det boken pläderar för: det väl avvägda, det harmoniska, det sköna, det lågmälda. Armstrong har inte skrivit en instruktionsbok för hur vi ska civilisera samhällen utan en appell; låt oss alla bli mer civiliserade!

Mattias Hessérus

IN SEARCH OF CIVILIZATION
REMAKING OF A
TARNISHED IDEA
JOHN ARMSTRONG
Penguin books 2010

THE AGE OF ABSURDITY
WHY MODERN LIFE MAKES IT
HARD TO BE HAPPY
MICHAEL FOLEY
Simon & Schuster 2010

Revolutionens furstar

KUBA

Den som vistats något på Kuba och bland kubaner upptäcker ganska snart att landets politik i hög grad är en familjeangelägenhet, för alla. De flesta har någon släkting i Miami – eller någon annanstans i USA, Spanien, Mexiko, Sverige... Familjer har delats, politiskt aktiva eller framträdande kulturpersoner som salsasångerskan Celia Cruz har förbjudits att återvända ens till nära släktingars begravningar. Och vem minns inte tragedin kring den lille pojken Elián? Han som ensam överlevde överfarten på en enkel flöte, och togs om hand av släktingar i Miami, bara för att sedermera skickas tillbaka till fadern, som stannat kvar i Kuba.

Vissa historier är mera gripande och intressanta än andra. En av de märkligaste berättas av en apotekare i Miami, Juanita Castro Ruz, syster till de revolutionära bröderna Fidel och Raúl.

Juanita Castro lämnade Kuba redan 1964 och hon har hållit en relativt låg pro-

**FIDEL Y RAÚL
MIS HERMANOS, LA
HISTORIA SECRETA
JUANITA CASTRO RUZ OCH
MARÍA ANTONIETA
COLLINS
Aguilar 2009**

volutionsåren valde att hjälpa oppositionella och hur hon använde sina kontakter till att låta folk fly ur landet. Men allvarligast är avslöjandet av att hon faktiskt under dessa år samarbetade med CIA, mot sin egen brors diktatur. I den paranoida och infekterade miljön kring kubansk politik, också bland dem som befinner sig i Miami, var det en riktigt chockerande nyhet – men för en svensk

”*Juanita Castro känner djup, och rent personlig, motvilja mot Che Guevara. Hon motiverar det klart och tydligt med hans grymhet, hans lust till avrättningar, hans hänsynslöshet mot motståndare och hans manipulativa intrigerande.*

fil under tiden i exil. Nu har hon emellertid valt att tala ut och berätta om historien, som hon upplevde den. Ja, det handlar i detta fall verkligen om en personlig, bitvis rent privat, infallsvinkel på ett åtminstone symboliskt mycket betydelsefullt kapitel i 1900-talshistorien. Hon berättar intima detaljer, om Fidel som barn, alla hans älskarinnor och hur han tog hand om dem, ja, vi möter honom rentav när han inifrån badrummet ropar till den legendariska kvinnliga gerillakampen Celia Sánchez efter ett par kalsonger.

Boken, som bygger på samtal mellan Juanita Castro och journalisten María Antonieta Collins, var huvudsakligen färdigskriven redan 1999. Men Juanita Castro valde att inte publicera den då. Tio år senare var emellertid det politiska panorama förändrat, och i september i fjol gav hon äntligen ut sina memoarer. Det för många mest skakande i dem är hennes berättelser om hur hon redan tidigt under re-

är det inte just de delarna som utgör den största behållningen.

Här skildras historien från sidan, ur kvinnoperspektiv – och det är inte någon marginell infallsvinkel, utan snarare tvärtom. Det var kvinnorna som skötte rullangsen hemma medan männen krigade bland bergen. Det var ett ständigt resande, ett lössande av logistiska problem, arrangerande av stödmöten och stora insamlingar bland de Batistafientliga exilkubanerna i Miami, New Jersey och Mexico City. Entusiasmen och kamplusten under dessa år i slutet av 50-talet är riktigt medryckande skildrade, och läsaren övertygas lätt om att det var riktigt att störta tyrannen Batista – medan däremot omsvängningen mot kommunismen och det förnyade tyranniet efter 1959 är en stor olycka.

En stor del av inledningen använder Juanita Castro till att rentvå sin familj. Det har spritts mängder av rykten och

skvaller om Fidels barndom och uppväxt, om vilken utsugare hans far var på gården i Birán på östra Kuba, om förtryck och stryk. Fidel har själv ytterligare en gång, i intervju-boken *Cien horas con Fidel*, som *Le Monde Diplomatique*s grundare Ignacio Ramonet färdigställde 2006, berättat om hur illa han for då han studerade i Santiago och bodde där som inackorderad i de tidiga tonåren. Juanita konstaterar att det aldrig hördes några klagomål på den tiden – och att hans övriga syskon minns tiden, då de också levde inackorderade i samma hushåll, som tämligen lycklig. Juanita beskriver Fidel som någon som alltid varit lite fjär, hon verkar inte ha haft någon riktigt varm kontakt med sin äldre bror ens under barndomen. Raúl har hon däremot bara lovord för. Muso kallades han i familjen, och hon beskriver ingående hur omtänksam han alltid har varit, hur han tagit sig tid för familjen och alltid försökt ordna allt till det bästa för alla.

Liksom i de totalt okritiska intervjuerna i *Cien horas con Fidel* är det även i denna bok många gånger det som framskytnar mellan raderna som är det mest fascinerande. I Ignacio Ramonets devota intervjuer var det Fidels medvetenhet om hur man skapar och upprätthåller den egna myten, den falska ödmjukheten i en personkult vars bas är uttryckliga avståndstaganden från just personkulten. Det är mycket elegant gjort, och fungerar mycket väl. Fidels berättelser om hur han ledde de andra barnen, hur han redan som liten stod upp emot orättvisor och hur han kämpade för sin rätt när han levde inackorderad i Santiago kontrasterar starkt mot Juanitas berättelser om en rätt traditionellt patriarkalisk gård, där pappa husbonden lade sig vinn om att betala dagsverkarna och de övriga anställda väl, hur han drev en egen butik för invånarna i byn, och alltid gav kredit till de fattiga. En insikt som saktat växer fram under läsningen är att Fidels projekt för Kuba i själva verket inget annat är än barndomshemmet Birán, uppförstorat miljoner gånger, med honom själv i rollen som välvillig patriark, som ordnar butiker och skolor för sitt folk, som bygger och bryter mark och med varm men stadig hand styr om allt till det bästa för alla.

Vidden av hur privilegierade dessa människor var framstår också med all önskvärd tydlighet här. De tar färjan över till Miami med bilen, för att fira semester eller organisera motstånd. När Fidel 1948 gifte sig första gången fick han 10 000 dol-

lar av fadern, åkte till Miami, köpte en blå Lincoln och bilade utmed hela östkusten till New York, där han stannade i några månader. Han hade tänkt studera där, men istället valde han att återvända. När en av systrarna under revolutionsåren verkar vara på väg in i något slags religiös galenskap kläcks idén att skicka henne till en sångpedagog i Schweiz, som kan få henne på andra tankar. Ambassadörer och ministrar är vänner i familjen, som man självklart kan söka upp för hjälp och beskydd.

Och även efter revolutionen har familjen tagit hand om de sina. Fidels första hustru, som han skilde sig från redan flera år före revolutionen, har enligt Juanita Castro fått resa flera gånger årligen från sin exiltillvaro i Madrid för att träffa sonen och exmaken i Havanna. Det är en fascinerande värld, en överklassstillvaro som förvandlats till internationell politisk jet-set. Juanitas egna anspråk är också rätt underbara, där de lyser fram mellan raderna i texten. Till exempel skildrar hon vid ett tillfälle hur hon ser Fidels konvoj i full fart på en av de magnifika avenyerna i Havannas flottaste kvarter, och hon kör ikapp honom och får dem att stanna – varvid systemen står och samtalar ett tag, mitt på gatan, medan uppvaktning, trafik och allt runtomkring tvingas vänta.

Juanita känner djup, och rent personlig, motvilja mot Che Guevara. Hon motiverar det klart och tydligt med hans grymhet, hans lust till avrättningar, hans hänsynslöshet mot motståndare och hans manipulativa intrigerande. Juanita Castro understryker att det var han som skötte de första förbindelserna med Sovjet och Kina, och hon menar att denne utlänning – hon understryker att hon aldrig kommer att acceptera honom som kuban, utan att han bara var en äventyrare med smak för revolutioner – var en av de största olyckor som drabbat Kuba, genom hans inflytande över hennes båda bröder. Men även här finns en intressant privat infallsvinkel. Hon berättar om hur hon sökte upp honom för att hälsa, alldeles i början av revolutionärens maktutövning, och hur han lät henne vänta som vilken annan besökare som helst. Det går inte att låta bli att tänka att en privilegierad persons sårade självkänsla också spelar en viss roll i hennes kategoriska avfärdande av den mytomspunne revolutionären.

Detta är en både underhållande och intressant bok, ett slags *Anekdoter* med scener inifrån en av 1900-talets viktigaste furstefamiljer. Den skulle kunna bli en gripande film, med sin sidobelysning av makten, och den påminner en lättjefull nordbo om att ett av demokratins privilegier också är rätten att slippa politik.

Torbjörn Elensky

FOTO: DYLAN MARTINEZ/SCANPIX

Den förnuftiga känslan

RELIGION

Medan vetenskapen har förlitat sig på förnuftet har religionen satt sin tillit till den intuitiva kunskapen. Under det senaste seklet har dock vetenskapens framgångar ställt den uråldriga intuitionen, och därmed religionen, i ny dager. Det är en utveckling som lett till att konflikten mellan tro och vetenskap alltjämt betraktas som en konflikt mellan två jämlika parter. Kanske borde vi, som Marilynne Robinson menar i sin i nyutgivna essäsamling *Absence of Mind*, istället kalla det för vad det är: ett ojämnt maktförhållande, som dessutom uppstått ganska sent i historien.

Robinson, en skönlitterär författare med en liten – men väl uppmärksam – utgivning (bland annat Pulitzerbelönad för sin roman *Housekeeping*), låter den universella konflikten mellan religion och vetenskap utspelas på den mest grundläggande nivån: medvetandet. Istället för att ge sig in i kriget om vilken sida som har mest rätt respektive fel, som kreationister och evolutionister gör, använder sig Robinson, även om hon inte uttryckligen redogör för det, av en fenomenologisk infallsvinkel och sätter den traditionella argumentationen kring religion och vetenskap inom parentes. I centrum för Robinsons undersökning står intuitionen som kunskapsförmedlare.

Om intuitionen under historien varit en förutsättning för människans överlevnad, har den i takt med att naturvetenskapernas suveränitet vuxit, hamnat i ett slags trovärdighetens limbo. Vi tenderar att lita alltmer på det som kan bevisas med logiska förklaringsmodeller och i hög grad tvivla på det som saknar den kausalitetscentrerade vetenskapens inramning. Samtidigt som man kan beundra den detalj- och nyansrikedom som naturvetenskapernas beskrivningar av människan och världen uppvisar,

kan man inte låta bli att förundras över hur långt den intuitiva kunskapen på egen hand nått. En rad upptäckter som den moderna vetenskapens mätinstrument i dag fastslår, har tidiga tänkare i historien skildrat i filosofiska eller poetiska ordalag för flera tusentals år sedan.

Robinson beskriver denna utveckling, som har haft förödande effekt på intuitionens ställning, på ett avväpnande sätt och fokuserar på naturvetenskapens relativt sena, men kraftfulla, övertag i historien. Med stöd av bland andra religionspsykologen William James och i spjörn mot evolutionsbiologen Richard Dawkins lotsar Robinson läsaren genom positivistiska teorier om altruism och "själviska gener", tankegångar som fått oproportionerligt stort genomslag i förståelsen av människan och hennes medvetande. Men

ABSENCE OF MIND

MARYLINNE ROBINSON
Yale University Press 2010

det är inte bara den biologiska vetenskapens framgångar som problematiseras, också psykologins och det freudianska jagets dominans i det moderna samhället, liksom själva epitetet "modernitet", ifrågasätts.

En samtida idé som Robinson starkt betvivlar handlar om att den sekulära västvärlden skulle karaktäriseras av "emptiness" (tomhet). Robinson tycks se det som ett styrkeprov att teologin lyckats överleva även efter det att den har tagit till sig de teorier som varit ämnade att utrota den.

Den gängse kritiken mot intuitionen låter ofta: man kan inte lita på känslan, ty den leder ofta fel. Det som tycks förbigå de striktaste förnuftsivarna, och som Robinson visar, är att detsamma kan sägas om det logiska och principtyngda förnuftet.

Anna Rennéus Guthrie

Tidningarna alla ville skriva i

MEDIEHISTORIA

Den 23 juni 1933 uppmärksammade *Variety* en oroande ny trend. Fotografier av Claudette Colbert och Fredric March som tagits utan tillstånd på Paramounts studioanläggning hade letat sig in i en fantidskrift. "Med små dolda kameror är det möjligt att ta bilder utan att de avbildade eller personer i närheten lägger märke till fotografen", konstaterade tidningen. Inofficiella kameror bannlystes omgående från inspelningsområdena – det är de fortfarande – men bollen var i rullning. Vill fans se stjärnor på vita duken vill de också se dem i det privata. Bilderna från Paramount skiljer sig inte från bilder på skådespelare från teveserien *Gossip Girl* som äter middag i Greenwich Village, tagna med mobilkameror och utlagda på Gawker, annat än när det gäller hur snabbt de publiceras.

Som Anthony Slides nya studie *Inside the Hollywood Fan Magazine. A History of Star Makers, Fabricators, and Gossip Mongers* visar var tidskrifterna inte bara

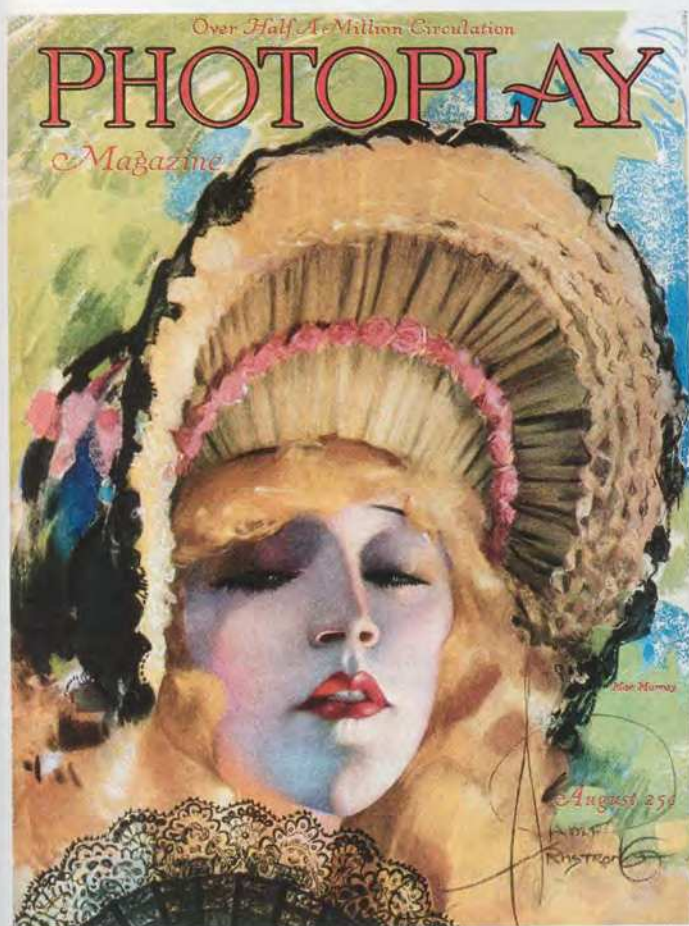
INSIDE THE HOLLYWOOD FAN MAGAZINE
A HISTORY OF STAR MAKERS, FABRICATORS, AND GOSSIP MONGERS
ANTHONY SLIDE
University of Mississippi 2010

underleverantörer till en kändisekonomi utan bidrog till att skapa den. "Filmerna presenterade stjärnan för biobesökaren", konstaterar Slide, "men fantidskriften kunde nå bortom bilden och undersöka och avslöja den 'verkliga' personligheten." Slide kunde ha uppehållit sig längre vid denna utveckling. Idén om identiteten som en föreställning, ett scenframträdande i sig självt – och det därpå följande för-

passandet av arbetsinsatsen till något som görs för att upprätthålla personen – kan sägas ha definierat det moderna kändisskapet, för att sedan bli till ett verktyg för att navigera det atomiserade, digitaliserade senkapitalistiska samhället.

Fantidskrifter var en del av filmlandskapet redan från början. *The Motion Picture Story Magazine* startades 1911 och följdes av över 260 titlar – av vilka *Photoplay*, *Picture-Play Weekly* och *Modern Screen* hörde till de mer framträdande – med en total upplaga för hela genren som före dess nedgång mot slutet av 1900-talet nådde hundratal miljoner. Trots incidenter som den på Paramount hörde icke-auktoriserade publikationer till undantagen. De flesta tidiga fantidskrifter gick frivilligt i filmindustrins ledband, och underkastade sig inflytandet från filmbolag och förhandsgranskning redan före 1934, när ett formellt ackrediteringssystem infördes som krävde åtydning under hot om utfrysning och som varade i två decennier. Arrangemanget berodde delvis på professionell självbeva-

relsedrift – förutom att de behövde ha tillgång till stjärnorna, arbetade många av tidskrifternas skribenter och redaktörer också för filmbolagen som presstalesmän eller manusförfattare – men det var också en funktion av marknaden. "Folk vill inte få sina filmstjärnor nedrivna", noterade en fanjournalist 1947. "Allmänheten vill tro på jultomen och filmstjärnorna."

För en till allra största delen kvinnlig läsare var stjärnornas liv värda att såväl eftersträva som idolisera – fantidskrifter sålde betecknande nog inte utan en kvinna på omslaget. Så som de framträdde i tryck var stjärnorna lika ödmjuka och sunda som glamourösa. Deras stabila, lyckliga privatliv ägnades bara en hastig blick för att illustrera älskvärda råd om smink eller heminredning. Inte för att allt var rosenskimrande: det förekom historier om riskerna med "reduceomania" ("Starving Back to Stardom", *Photoplay*, 1928; "Taking the Die Out of Diet", *Motion Picture Magazine*, 1930) och nyheter om olyckor på inspelningsplatsen.

Uppbyggliga texter var inte heller uteslutna. Fantidskrifternas arkiv rymmer en del förvånansvärt prestigefyllda medarbetare, däribland Somerset Maugham, H. L. Mencken, Eleanor Roosevelt, till och med ärkehertig Leopold av Öster-

rike. Theodor Dreiser intervjuade Mack Sennett för *Photoplay* och hävdade att hans "uttolkande burlesk ... inte skiljer sig från den hos Shakespeare, Voltaire, Shaw eller Dickens". 1930 skrev e. e. cummings en artikel för *Cinema Arts* där han hyllade Musse Pigg och jämförde Krazy Kat med Lady Chatterleys älskare. (Hans beskrivning av MGM som en studio ledd "av en kike (nedsättande uttryck för judare) vid namn Irving Thalberg" gav honom inga fördelar.)

Det fanns också utrymme för insinuationer. "En 'förlovning' mellan två aktörer innebar i allmänhet att sexuellt umgänge hade ägt rum", konstaterar Slide. "Att en skådespelerska fick 'blindtarmen borttagen' innebar vanligen att hon genomgått en abort." Antydningar om homosexualitet förekom ofta: i en intervju med Eugene O'Brien 1918 noterades till exempel att "en svag doft av syren hängde i luften", medan ett bilduppslag i *Picture Play* från 1953, med rubriken "Calling All Girls" visade Roddy McDowall och Tab Hunter i samtal om sin ungdomsstatus samtidigt som de iklädda ingen-ting mer än avklippta jeans höll upp wienerkorvar ("wieners" slang för kukar).

Till skillnad från nyhetstidningarna rapporterade fantidskrifterna i minimal omfattning om verkliga skandaler – till exempel en rad drogrelaterade dödsfall

och allvarliga brottsanklagelser som drabbade Hollywood på 1920-talet och där stora stjärnor som "Fatty" Arbuckle var inblandade – och visade föga intresse för förbudslagarnas eller antikommunismens effekter på filmbranschen. Jultomen höll sig vid liv till och med efter att framgången för den flagrant sensationslystna tidskriften *Confidential*, som startade 1952, visat att det fanns en stor marknad för slipprigheter. "De säger sanningen om [stjärnor] för att skada dem", sa en redaktör för en fantidskrift om *Confidential* och dess likar. "Vi berättar lögnen om dem för att hjälpa dem." Det fanns betydande, förmodligen överlappande, läsekretsar för båda delarna.

Genren förmådde också överleva de utmaningar som televisionens och tonårskulturens framväxt förde med sig. Men problemen började med Jacqueline Kennedy. Som den första superstjärna som inte skapats av underhållningsindustrin, visade Kennedy potentialen för en kändisekonomi ointresserad av studiosystemets klassiska stjärnkult. Fantidskrifterna anpassade sig och överlevde genom att publicera fler negativa historier och rapporter om tevepersonligheter (särskilt såpopera-kändisar), pop och sport likaväl som filmer.

När tidskriften *People* startades av Time-Life Corp 1974 och *Us Weekly* av New York Times Company 1977, var det en be-

kräftelse på fanväsendets förvandling från en Hollywood-centrerad nisch till en massmarknad för "human interest" i vidaste mening. När *Us Weekly* sög upp *Photoplay* 1980 klämtade klockan för konventionella fantidskrifter som en vital del av populärkulturen, även om de behöll en betydande marknadsandel fram till 1900-talets slut när de definitivt överskuggades av internet med dess behagliga ögonblicklighet och den slutgiltiga frikoppling av berömmelse från glamour och talang som representeras av reality-teve.

Men kändisskapets dragningskraft var alltid lika avgörande för fantidskrifternas lockelse som uppskattningen av skådespelarnas begåvning. Det klagör Sliedes forskning, om han bara ville visa större intresse för att ställa frågor kring den. Men istället för resonemang om hur hans ämne passar in i 1900-talets kultur och samhälle erbjuder *Inside the Hollywood Fan Magazine* främst förteckningar över titlar, fakta och gestalter, interfolierade med biografier över framstående tidskriftsmedarbetare. (Slide tycks anta att hans läsare är lika intresserade av deras personligheter och eskapader som de själva var av stjärnornas.) Vad som saknas är en reflektion över innebörden i den lockelse som dessa publikationer utövade på sina enorma läsarskaror.

Bör vi alltså föreställa oss fantidskrifternas läsekrets som en ocean av Emma Bovarys, romantiskt projicerande sig själva i eskapistiska fantasier? Om så var fallet var fantasierna inte helt fåfänga: stora stjärnor som Mary Astor och Clara Bow hade tävlingar i fantidskrifter att tacka för sina karriärer. Här handlar det säkerligen om mer än bara inbillningar. Under 1900-talet erbjöds västerländska kvinnor alltmer hypotetiskt uppnåeliga bilder av glamour och självständighet; långt svårare att förvärva var emellertid möjligheterna att uppnå dem i praktiken, låt oss säga den sortens fasta, välbetalda anställningar och höga sociala status som vita medelklassmän kunde ta för givet. Stjärnstatus öppnade vägen, en skimrande genväg där man själv utgjorde passet till sin framgång, bara man kunde få tillräckligt många människor därute att se det. Det är inte förvånande att så många drogs till stjärnspelet. Inte heller förvånande att kändisskapet idag, när materiell och social stabilitet har blivit tunnsådd även för vita medelklassmän, är en livsstil. Miljontals människor agerar som stjärnor, fotografer, redaktörer, utgivare och läsare varje dag, när de upprättar en identitet på nätet och odlar sin personlighet som ett varumärke – var och en sin egen jultomte. **Ben Walters**

Översättning: Jim Jakobsson

Det gettofierade musikklivet

HISTORIA

I juli 1933, ett halvår efter Hitlers maktinträde, bildades Kulturbund deutscher Juden i Berlin som en direkt följd av en lag från den 7 april som förbjöd judar att inneha tjänst i offentlig verksamhet. Initiativet till organisationen togs av den karismatiska judiske läkaren, dirigenten och musikkforskaren Kurt Singer. Mynigheterna samtyckte till att organisationen bildades. Den nazistiska regimen ville avstyra oönskade sociala och ekonomiska effekter som skulle bli följden av att 8000 musiker, sångare, skådespelare, regissörer, scenografer med mera hade förlorat sina jobb. Man ville också ha Judiska kulturförbundet som ett skyltfönster för omvärlden, på samma sätt som senare "möns-terlägret" Theresienstadt, för att visa att judar inte alls hade det så dåligt i Nazityskland som det påstods.

Villkoren som ställdes var att verksamheten skulle vara självfinansierad, bedrivas av judar på abonnemangsbasis och att endast judar fick medverka inför en uteslutande judisk publik. Ständigt närvarande representanter från Gestapo skulle övervaka att verksamheten, som till en början kom att bedrivas i Walter Kollers gamla operetteater Berliner Theater i Charlottenburg, inte innehöll några oönskade inslag. Från förbundets ledning utgick propåer om att publiken skulle uppträda städat och inte diskutera politik.

En omfattande och kvalitativt högtstående verksamhet med konserter, teater- och operaföreläsningar, föreläsningar och filmvisningar kom snabbt igång. Många av de medverkande hade tillhört eliten på tyska musik- och teaterinstitutioner. Första säsongen arrangerades inte mindre än 403 evenemang för de 20 000 av Berlins 170 000 judar som löst medlemskap. Av dessa var 69 operaföreläsningar, 107 konserter och 114 föredrag. Den reserande delen av stadens befolkning på fyra miljoner invånare märkte ingenting då annonsering bara fick göras i judisk press. I början förelåg knappast någon skillnad i repertoarhänseende mellan vad som spelades inom och utom Judiska kulturförbundets murar.

Den tyska efterkrigsallmänheten svävade i okunnighet om Judiska kulturförbundets existens fram tills att en utställning öppnades på Akademie der Künste i Berlin 1992 och ett par omfattande dokumentationer, med bland annat intervjuer med före detta medlemmar i förbundet, bröt tystnaden.

År 2001 kom det tyska skivbolaget Bear Family Records med en praktfull utgåva av förbundets grammfoninspelningar. Den tyske diskografen Rainer E. Lotz var hjälten bakom detta enastående projekt, där man i vissa fall till och med sparat upp och digitalt lappat ihop det sista som återstått i skärvväg av en gammal lackplatta. Plötsligt kunde en offentlighet för första gången efter kriget höra Judiska kulturförbundets digitaliserade orkester spela ur Mozarts *Serenata notturna*, höra revyartisterna Dora Gerson och Willi Rosen, den legendariska kantorn Israel Bakon och andra interpretier i ett autentiskt sammanhang som man för alltid trodde hade gått förlorat.

Även ljudupptagningar för den judiska marknaden i Palestina finns med, somliga restaurerade från återfunna pappersskivor, till exempel den första foxtrotten eller de första operainspelningarna på hebreiska med den på Tel Aviv-operan sedermera verksamme tenoren Arnon Rojansky. Till märkligheterna med Judiska kulturförbundets verksamhet hörde nämligen att de nazistiska myndigheterna även såg mellan fingrarna med denna ambitiösa grammfonverksamhet, åtminstone fram till Kristallnatten då den bokstavligen slogs i spillror. Efter Kristallnatten upphörde också alla lokala judiska kulturförbund som 1935 hade samlats under paraplyorganisationen Reichsverband Jüdischer Kulturbünde.

I Berlin hade Gestapo skyddat förbundets teaterbyggnad på Kommandantenstrasse mot pöbelns pogromer bara för att några dagar senare beordra verksamheten att fortsätta. Som "motprestation" kunde Judiska kulturförbundets ledning nu kräva att de 120 aktiva och medverkande inom förbundet som gripits under Kristallnatten skulle frigges så att en fortsatt verksamhet överhuvudtaget kunde bli möjlig. Fram till hösten 1941 fortsatte man att ge bland annat operetter av Kálmán och Verdis *La*

A JEWISH ORCHESTRA IN NAZI GERMANY

LILY E. HIRSCH

The University of Michigan Press 2010

traviata, även om Judiska kulturförbundet nu var kraftigt

decimerat av alla som gått i exil och därmed också ekonomiskt åderlätet. Den 11 september upplöstes verksamheten officiellt. Månaden efter inleddes deportationerna österut.

Den amerikanska musikforskaren Lily E. Hirschs studie över Judiska kulturförbundets verksamhet i Berlin, *A Jewish Orchestra in Nazi Germany*, är den första mer genomgripande på engelska om denna imponerande och tragiskt märkliga organisation. Martin Goldsmiths skildring *The Inextinguishable symphony*, som kom ut för tio år sedan och som skildrar föräldrarnas liv inom förbundet, saknar av naturliga skäl både överblick och musikvetenskapliga anspråk.

Hirschs utgångspunkt har inte i första hand varit att återge enskilda musikers, sångares eller medlemmars insatser och öden – dem kan man läsa om på andra håll – även om Kurt Singer och folkbildaren och musikforskaren Anneliese Landau kommer en mer in på livet än andra. Hirsch inriktar sig inte heller specifikt på orkestern, fast titeln antyder det, utan presenterar en bred kartläggning av den diskussion om repertoarpolitik som fördes inom förbundet – med eller utan den nazistiska kniven på strupen.

I oktober 1934, ett år efter förbundets bildande, fanns inga hinder för att till exempel framföra kvintetten ur Wagners *Mästersångarna i Nürnberg*. Med tiden inskränktes dock antalet tillåtna kompositörer i takt med de i övrigt alltmer försvårade levnadsbetingelserna för judar i Tyskland.

Perspektivet i Hirsch framställning är politiskt och musikhistoriskt och en stor del av de noggrant redovisade diskussionerna handlade om vad som kunde betraktas som judisk musik, en frågeställning som lika lite då som idag gav något entydigt svar. Till paradoxerna hörde att nazisterna både uppmuntrade och anbefallde en sådan diskurs. Man eftersträvade en "judifiering" av verksamheten, något som de flesta tyska judar ställde sig skarpt avvisande till. Avsikten var förstås att fränerkänna den starkt assimilerade judenheten

i Tyskland dess tyskhet och många upplevde med rätta Judiska kulturförbundet som en gettoifiering av kulturlivet. Det förklarar också varför ändå en så pass liten del av Berlins judiska befolkning löste abonnemang i förbundet.

År 1935 beordrades ett namnbyte från Kulturbund deutscher Juden till enbart Jüdischer Kulturbund i enlighet med nazisternas ambition att separera "tyskt" från "judiskt". Somliga representanter för regimen ville till och med att förbundets affärer skulle avhandlas på hebreiska istället för tyska, ett även ur nazistisk synvinkel orealistiskt krav då mindre än 6 procent av den tyskjudiska befolkningen hade högst elementära kunskaper i detta språk. Inte heller jiddisch var den tyska judenhetens språk, det talades ju av judar betydligt längre österut.

Till det mest intressanta och kontroversiella i Hirschs begränsade, men ändå innehållsrika framställning, hör hur denna nazisternas målsättning samman-

Schumann framfördes flitigt innan nazisterna kom på att även han skulle beskyddas från judisk besudling.

föll med judiska sionisters krav på en skarpare judisk profil som en förberedelse för emigration till Palestina. Starka spänningar mellan icke-sionister och sionister rådde i det avseendet inom förbundet.

Hirsch diskuterar också ingående vissa tonsättares ställning och närvaro i repertoar och debatt. Schweizaren Ernest Bloch ansågs allmänt som ett föredöme med sin sammansmältning av judisk folkton och ett universellt tonspråk i enlighet med mönster från de nationalromantiska skolorna.

Franz Schuberts judiskt befreundade ut-
anförskapskänsla, beklagensvärda livsöde, intresse för Moses Mendelssohn-texter och samarbete med den judiske Wien-kantorn Salomon Sulzer föranledde en särskild kärlek från de musikälskande medlemmarnas sida, menar Hirsch i ett kapitel ägnat den österrikiske tonsättaren. Bilden av Robert Schumann som mer antijudisk låg denne kompositör i fatet, menar hon, även om Schumann också framfördes flitigt innan nazisterna kom på att även han skulle beskyddas från judisk besudling.

Att Schubert fick spelas så pass länge
Akan, menar Hirsch, ha berott på en underliggande nazistisk ambivalens inför denne tonsättare vars kvinnligt "uppmjukade linjeföring" och "harmoniska svaghet" skulle ha varit avhängigt ett "blandat påbrå" i motsats till Beethovens mer "manligt tyska målmedvetenhet". I själ-

va verket spelades Schuberts musik fram till Anschluss 1938. Så även Mozarts, men hans musik diskuterar Hirsch knappast alls.

Intressanta resonemang förs även om Mendelssohn, som var den mest spelade kompositören överhuvudtaget dessa år, och Mahler, som av många ansågs som alldeles för modern. Hans verk krävde dessutom en rejält utvidgad orkester, något som ofta innebar svårigheter då man led kronisk brist på blåsmusiker. Ett partitur till *Das Lied von der Erde* införskaffades 1936, men verket uppfördes aldrig. Däremot ägde ett framförande rum, legendariskt enligt dem som har vittnat om det, av Mahlers väldiga andra symfoni med solister, kör och orkester, den så kallade Uppståndelsesympfonin, den 27 februari 1941, en i det närmaste ofattbar musikalisk händelse med tanke på tid och plats.

Orkesterbesättningsproblemet kan också ha varit en delförklaring till Judiska kulturförbundets ointresse för samtida, ändå etablerade senromantiker med judisk bak-

grund som Franz Schreker, Walter Braunfels, Alexander von Zemlinsky och Erich Wolfgang Korngold, tonsättare författaren överhuvudtaget inte alls nämner. Att våga sig på den under Weimartiden så populära Kurt Weill var det inte frågan om. Han var en nagel i ögat på regimen, inte bara som jude utan även vänsteraktivist, och alldeles för kontroversiell. Det fanns inget annat val än att hålla sig väl med potentaterna på Propagandaministeriet.

Arnold Schönbergs *Verklärte Nacht* gick
A bra att spela, men dennes exkursioner ut i atonalitet och tolvtonsmusik saknade publik förankring, hur mycket Schönberg än hade konverterat tillbaka till judendomen. Överhuvudtaget var modern och experimentell musik i stort sett frånvarande i repertoaren. Också Händels gammaltestamentliga oratorier och Verdis operor omhuldades inom Judiska kulturförbundet. Det var också inom dess ram som det tyska förstagångsframförandet av Verdis opera *Nabucco* ägde rum 1935.

Hirsch diskuterar också förtjänstfullt det moraliskt problematiska i att som Judiska kulturförbundet gjorde tillhandahålla sig som verktyg för naziregimens propaganda. Det var naturligtvis lätt för sådana som Kurt Tucholsky att i sin svenska exil tala om "leprasjuka som spelade i slutna teatrar". Men vad hade i själva verket de "leprasjuka" för val?
Henry Larsson

När drömvärlden tar över

LITTERATUR

Av de många datortekniska begrepp, fenomen och figurer som införts i det allmänna medvetandet under de senaste decennierna, är det så kallade Turingtestet ett av de humanvetenskapligt mest hisnande.

Instiftat av matematikern och den tidige datorutvecklaren Alan Turing 1950, går testet i all korthet ut på att avgöra huruvida en dator kan anses vara mänsklig. Eller näja: snarare kanske huruvida en dator kan få en människa att tro att den är en annan människa. En försöksperson sätts att chatta med en annan människa och en dator. Om den förre inte kan avgöra vem av samtalspartnerna som är mänsklig, har datorn vunnit testet.

Hittills har ingen dator klarat utmaningen.

Ett annat av de fenomen som vi – numera – främst associerar med den datorteoretiska sfären är Virtual Reality, eller VR.

Ett sorts Turingtest för vr skulle förmodligen likna det ursprungliga testet på så vis att en försöksperson placeras i en tekniskt framkallad skenvärld och står fast

ALSO MAKE THE HEAVENS VIRTUAL REALITY IN SCIENCE FICTION

SVANTE LOVÉN

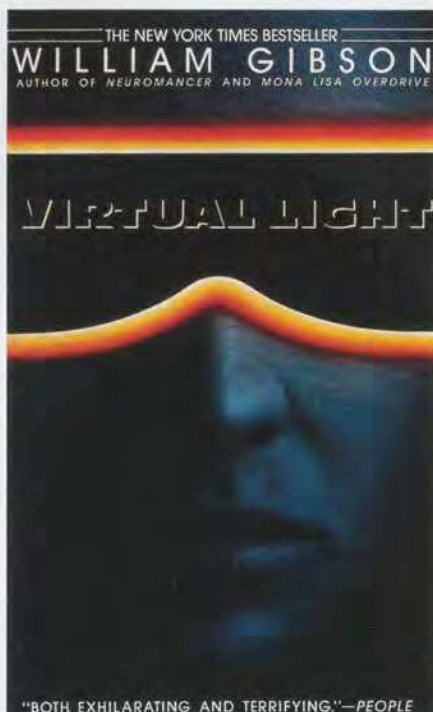
Avd för litteratursociologi,
Uppsala universitet 2010

i övertygelsen att denna är den verkliga världen. Den viktigaste utgångspunkten i detta test skulle vara just den tekniska påverkan. Tappar man bort den delen, så har vi redan en klar vinnare – vår egen hjärna och dess drömliv.

För när ögongloberna vänder sig uppåt och stirrar in i hjärnans undersida, är det som när biograffuset tonar bort och drömvärlden tar över som enda övertygande verklighet.

Man kan för den delen också anmäla diverse hallucinogener som kandidater till ett sådant här test. En dålig LSD-tripp kan vara nog så övertygande som en mardröm.

Det är den här sortens problematiska distinktioner som litteraturforskaren Svante Lovén måste ta itu med i sin fascinerande studie *Also Make the Heavens. Virtual Reality in Science Fiction*. Det är talande

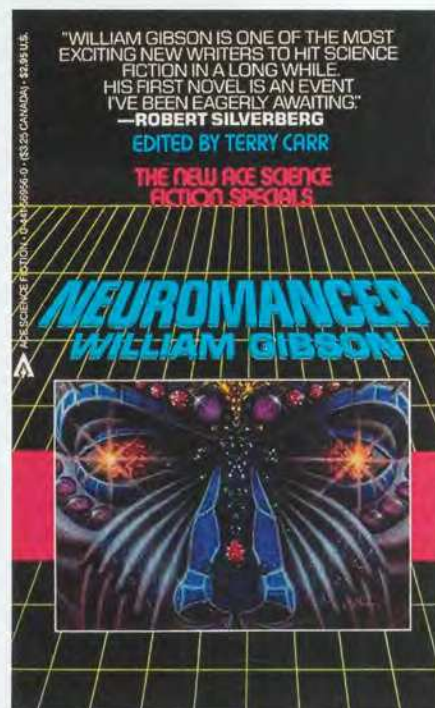

att bokens titel är hämtad från renässans-humanisten, nyplatonisten och mystikern Marsilio Ficino, ur ett resonemang som är på samma gång vetenskapligt utopistiskt som svärmande magistiskt.

Om man utförligt vill diskutera vr och sätta in begreppet i ett idéhistoriskt sammanhang, så har man helt givet en ytterligt svår balansgång framför sig. Ontologi, ideologi, teknik, teologi och konsthistoria är bara några områden som tvunget måste beröras, om än bara för att varsamt eskorteras ut ur sammanhanget. Svante Lovén klarar denna balansgång alldeles utmärkt. Särskilt imponerande är hans första kapitel, som inleds i den självklara utgångspunkten Platons grottlukelse, och leder vidare genom ikonoklasmen, renässansen och den romantik som brukar vara utgångspunkt för liknande studier med primärt science fiction- och cyberkulturella intressen.

Att sedan läsa in den dekadenta erans romanmanifest - *À rebours* av J-K Huysmans (1884) i sammanhanget, tyder på en imponerande vetenskaplig kreativitet. Att som Lovén påminna om att det faktiskt var Antonin Artaud som först använde sig av termen vr tycks mig lika hederligt som ovanligt.

Men de allra flesta som läser Svante Lovéns bok kommer att ha uppmärksammat den på grund av science fic-

tion-tematiken. Detta i Sverige så utomordentligt skamligt eftersatta litterära områden har beklämmande få akademiska intressenter på svenska universitet. Lovén är verksam vid Gävle universitet och hans studie är utgiven vid den litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala – vilken på senare år har haft högst ambitioner när det gäller att uppdatera svensk litteraturvetenskaps intresseområden.

Om man har läst tidigare böcker på temat så är man väl bekant med de författarskap och titlar som Lovén siktar in sig på. Där finns Huxley, Orwell, Bradbury och Dick. Den sista stationen är givetvis William Gibson och hans cyberpunk-trilogi. Efter den, menar Lovén med fog, växer den litterära vr-stammen ut i ett allt för månggrenat bladverk.

Men det är inte alls så att Svante Lovén tappar bort sina prismatiska förmågor sedan han väl kommit in på sf-litteraturen. Från gnosticisismen och hackerkulturen till posthumanismen och Jean Baudrillards simulacra-koncept, glömmer han aldrig att diskutera såväl givna som mer överraskande perspektiv.

Men vänta nu ett slag.

Jag hoppas att jag inte förutsätter för mycket här, men William Gibson är väl allmänt bekant? För att inte tala om grundbegrepp som *cyberpunk*, *hacker* och *cyborg*?

Med den amerikansk-kanadensiska författaren William Gibson skedde det intres-

santa, att den visionära sf-litteraturen började influera vetenskapen och inte bara tvärtom. Gibson hade knappt sett en dator när han myntade begreppet *cyberspace* i novellen "Burning Chrome" 1982. Den omätligt inflytelserika debutromanen *Neuromancer* (1984) skrev han på en vanlig skrivmaskin, men hans vision av framtidens datornätverk påverkade helt avgjort de ingenjörer som skulle komma att utveckla det vi idag känner som webben.

Med en Gibsonska nästan kusligt självuppfyllande poetiska förmåga, är det inte undra på att Svante Lovén har letat sig tillbaka till figurer som mystikern Ficino och hans renässanstypiska sammansmältning av praktisk vetenskap och konstnärlig vision.

Science fiction-litteraturen uppfyller ofta i högre grad än annan skönlitteratur de krav vi brukar ställa på konsten, att den skall säga oss människor något om oss själva och vår plats i samhället och varat. Svante Lovén tappar aldrig tömmarna till det förefintliga samhälle och vara som sf-litteraturen alltid har kommenterat. Följaktligen diskuterar han de tidigare sf-verkens plats i – och kommenterar till – 1900-talets stora ideologier, det kalla kriget och masskonsumismen. Han är också helt på det klara med den märkliga allians av hippies, datornördar, sf-freaks och entreprenörer som tillsammans formgav den framtid som vi idag kallar informationssamhället i allmänhet och den organism vi kallar internet i synnerhet. Svante Lovén är med andra ord en mycket trygg och kunnig ledarsagare längs den virtuella vägen.

Redan tidigt slås fast att detta med virtual reality – ja, detta med sf-litteratur överhuvudtaget – i första hand är en nordamerikansk affär.

Han relaterar till drömmen om *The new Frontier*, Thoreaus naturidealiserings och den betydligt senare pynchonska paranoia. Han har rätt i att USA:s drömmar och fobier förr eller senare blir allas, för större är inte världen.

Men efter att så bestämt ha kunnat rekommendera och haragera Lovéns utan tvekan internationellt bärkraftiga studie, är jag ändå lättad av att kunna komma med en invändning:

Borde det inte ha varit på sin plats att nämna den svenske fackfilosofen och notabla sf-författaren Bertil Mårtenssons debutroman *Detta är verkligheten* från 1968, som sant, synnerligt och konstnärligt mer vågat och konsekvent håller sig med ett vrtema? Det är i alla fall den enda av många vrtematiska romaner jag har läst som övertygande rycker läsaren från en verklighet till en annan och på allvar gestaltar förvirringen och osäkerheten när slöjan rycks från ögonen.

Jonas Thente

Den medfödda altruismen

WHY WE COOPERATE

MICHAEL TOMASELLO

Boston Review 2009

En undersökning lät Michael Tomasello, forskare inom kognitiv psykologi och ansvarig för Max Planck-institutet för evolutionär antropologi i Leipzig, ett arton månader gammalt barn passivt studera hur en vuxen person öppnar en dörr och stoppar in några tidningar i ett skåp. Därefter upprepas försöket men med variationen att den vuxna personen inte själv kan få upp dörren på grund av att hon den här gången har famnen full med tidningar. Vad som då sker är att barnet utan uppmaning går fram och hjälper till att öppna dörren.

När så, i ett tredje försök, den vuxna personen kommer med tidningar, ser barnet direkt vad som bör göras, och går i förväg till skåpet och initierar ett samarbete genom att öppna skåpdörren. "Efter att ha gått igenom samma procedur endast tre gånger, har barnet och den vuxna individen ömsesidiga förväntningar på den andres agerande", skriver Tomasello i boken *Why we Cooperate*. Enligt Tomasello har barnet trots den unga åldern och låga utvecklingsgraden redan blivit medveten om hur en aktivitet ska genomföras.

På grundval av bara en eller ett par erfarenheter i en samarbetsituation med en vuxen, kommer barnet fram till slutsatsen att: "Det är på det här sättet det här utförs, det är så här 'vi' gör det."

I *Why we Cooperate* försöker Michael Tomasello, utifrån studier av barn och chimpanser, visa hur människans altruism och unika förmåga att samarbeta är nedärvd. I experiment som det med tidningarna visade det sig också att uppmuntran från föräldrar inte har någon egentlig betydelse. Snarare tvärtom.

När experimentet upprepades med en belöning visade barnen mindre vilja till samarbete. Det tyder enligt Tomasello på att samarbete drivs av inre snarare än yttre motivation. När man externaliserar motivet – med en belöning – underminerar man beteendet.

Why we Cooperate är en kortfattad, kärnfull och tankeväckande bok som ger en spännande inblick i forskningen kring människans altruism.

I den klassiskt filosofiska frågan huruvida människan föds som altruist eller egoist ger Tomasello starka empiriskt underbyggda belägg för att samarbete och osjälviskt beteende är medfött.

Fredrik Sandberg

Mänskligt att fela

BEING WRONG

KATHRYN SCHULZ

HarperCollins/Ecco 2010

Radioprogrammet "God morgon världen!" uppmärksammade nyligen det ökade intresset för böcker om psykiska sjukdomar. Och det är förstås bra att vi blivit mer toleranta och medkännande inför en utsatthet som tidigare ansågs skamlig.

Men det finns, menade professor Karin Johannisson i inlägget, ämnen som ännu inte kan tas upp. Ett sådant är "riktiga misslyckanden", sådana som man aldrig hämtar sig ifrån. Iakttagelsen matchade mina egna intryck efter att ha läst *Being Wrong. Adventures in the Margin of Error*. Den amerikanska journalisten Kathryn Schulz skriver alltså om en av de mest mänskliga av företeelser: vår närmast inbyggda förmåga att fela.

Många, kanske de flesta, misstag begås förstås av det enkla skälet att vi aldrig frågar oss om vi har fel. Att göra fel är inget att ståta med och den som uttrycker tvivel riskerar att framstå som svag, okunnig eller illojal. Kathryn Schulz skriver underhållande och upplysande om de oräkeliga krafter – psykologiska, historiska, kulturella och sociala – som snärjt och fortsätter att snärja oss.

Begångna misstag utgör naturligtvis också en positiv bekräftelse på den mänskliga naturen. Vi gör fel därför att vi tror på vår förmåga att uträtta något och när vi lär oss av våra misstag lär vi oss också något om oss själva. Svårigheten ligger naturligtvis i att förmå sig att erkänna eller ens inse sina felsteg. Schulz vet mycket väl att världen är full av blockerade bessonwissrar, men hennes bok visar övertygande att misstag gör oss mänskliga och, i det långa loppet, världen bättre.

Men gränsen mellan misstag och misslyckanden är härfin. Schulz citerar från en kongressutfrågning av Alan Greenspan, tidigare chef för den amerikanska centralbanken. Den ekonomiska krisen hade slagit till och med den underminerat Greenspans rykte. Han medgav att allt vad han hade trott på hade rämnat. I intellektuell mening var hans värld slagen i spillror.

Han hade helt enkelt inte kunde föreställa sig att den modell om mänskligt, rationellt beteende som han hade satt sin tillit till i över 40 år inte längre gällde. Därför reagerade han inte, trots att utvecklingen borde ha övertygat honom om motsatsen. Greenspans oförmåga att tvivla ledde inte bara honom utan miljontals människor fel. Det borde vara något som han aldrig kommer att hämta sig ifrån.

Mats Wiklund

Så går valrörelsens friska hy i regerandets kränka blekhet över och frågan är vad vi kan lära oss av årets folkväldiga vansinne. Min personliga inställning är att man bör närma sig de mest fränstötande spektakel med ett öppet sinne. Även om jag naturligtvis inte själv röstade i år heller är jag beredd att pröva nästan allt, åtminstone en gång.

Det är, som så mycket annat, en fråga om vad amerikanerna kallar "tajming".

Två observationer antyder att det snart kan vara dags att pröva på att lägga sin röst. Den första bestod i en debattartikel i en av våra kvällstidningar där det föreslogs att alla som lät sig luras till urnorna skulle erhålla en "röstpremie" på 500 kronor. Det är ingen stor summa, men om vi håller tillbaka våra röster ett par val till, kommer belöningen säkert att stiga i takt med politikernas desperation.

Den andra observationen är att det i år var möjligt att redan två veckor i förväg lägga sin röst i så osannolika lokaler som snabbköp och hamburgerrestauranger. Valurnorna flyttas alltså uppfordrande allt närmare oss. Risker är att vi på två eller tre valsikt kommer att ha idealistiska volontärer med fjuntiga skägg sittande på våra trappsteg i månader före själva valdagen. Det är med andra ord ett klassiskt optimeringsproblem: Hur länge kan vi vänta, i syfte att driva upp "röstpremien", utan att vänta så länge att valhandlingen blivit så "tillgängliggjord" att den flyttat in i våra sovrum?

Även om de flesta statsvetare är fullt upptagna med att konstruera "valkompasser" och läsa opinionsmätningar måste väl någon kunna ta sig an denna intressanta och viktiga fråga?

KONSPIRATIONSTEORIER BEMÖTS alltid med en fnysning, om inte Amerika eller "patriarkatet" är de skyldiga. Ibland duger inte ens det: trots att Fader vår är huvudperson i den ursprungliga konspirationsteorin, hånas alla som ännu föredrar den förtjusande och trovärdiga skapelseberättelsen framför den barnsligt poänglösa fantasin om stora smällar och apor som med tiden lär sig att skriva sonetter och knyta kravatter.

Konspirationsteorier, säger de fnysande, är en följd av viljan att se samband och mening i allt. Underförstått är att samband och mening är något upplysta människor gjorde sig av med samtidigt som de kastade ut antimakasserna. Vad de "upplysta" inte skänker en tanke är de giriga tapetserare och möbeltillverkare, som låg bakom att de funktionella antimakasserna stämplades som omoderna.

Vad är det de försöker dölja genom sina avfärdanden av konspirationsteorier? Svaret är antagligen den hemliga planen för social isolering av al-

la med maskulin övertygelse. Det började med ett skambeläggande och en brandskattning av bilen, som till slut kommer att utrota den riktiga bilen och ersätta den med genant feminina elvagnar. Sedan kom avskaffandet av värnplikten.

Därigenom har två av tre möjliga samtalsämnen män mellan utrotats. Utan lumparminnen och cylindrar, återstår inget annat sätt för män att knyta an till varandra än att tala om fotboll. Men hur länge dröjer det innan även detta samtalsämne avskaffats genom att damfotboll görs till norm? När så skett har svenska män slutligen berövats all möjlighet till kommunikation sinsemellan.

Konspiratörerna hoppas troligen på att den maskulina isoleringen tvingar fram en "ny man", som trevande konverserar om relationer, handväskor och amning. Det kan låta osannolikt, men betänk då att fram till för några veckor sedan var det lika osannolikt att en hårdför kommunistledare skulle tala om bröstpumpar i tv.

Sanningen finns därute.

Över 12 700 älgar mördades i Västerbotten förra året

EN INTRESSANT strid, som varken har att göra med vargar eller samer, har utbrutit i de norra nybyggargrakterna. Orsaken är att den ansvarige utgivaren för *Västerbottens Folkblad* i år av "pressetiska skäl" inte publicerar så kallade trofébilder. Trofébilderna föreställer jägare med nedlagda by-

ten, företrädesvis älg, och har vid sidan av bilder på nyfödda barn och äldre jubilarer i många år glatt lokaltidningens läsekrets.

Om "pressetiken" ligger i att tidningen inte i onödan vill uppröra efterlevande kalvar, kor och tjurar, eller i att *Västerbottens Folkblad* intar en restriktiv hållning vad gäller att "hänga ut" misstänkta mördare, ska förbli osagt. Under alla omständigheter måste de djurrättsaktivister som finns i Ume-regionen vara besvikna.

Över 12 700 älgar mördades i Västerbottens län under den senaste jaktsäsongen. Långt ifrån alla blev föremål för trofébilder i *Västerbottens Folkblad*, men ett urval av dem uppmärksammades i alla fall. I år kommer tystnaden och anonymiteten att vara total.

Det är ett svårbegripligt utslag av speciesism att på detta sätt osynliggöra Västerbottens förföljda älgar. Låt oss hoppas att förnuftet segrar och att älgarna får samma chans som alla andra att bli föremål för ordentliga, välskrivna nekrologer.

**YOUR NEXT TOUR AB
DIN BÄSTA RESEKLUBB**

KOMMANDE PROGRAM!

OPERA OCH KULTURRESA TILL VENEDIG! 5-9 oktober 2010

Får vara med om Verdis **RIGOLETTO** på det återuppbyggda och världsberömda operahuset **La Fenice** samt uppleva en **KONSERT** i ett av Venedigs många palats. En utfärd till den historiska staden Vicenza. Här besöker vi den berömda Teatro Olimpico, Europas äldsta inomhusteater från 1500-talets senare del.

OPERADAGAR I WIEN, Staatsoper, Volksoper och konsert 14-17 oktober 2010

Vi njuter av två operor i världsstaden Wien på Volksoper Puccinis **TOSCA** och på Staatsoper Rossinis **BARBERAREN I SEVILLA**.
Slottskonsert i Orangeriet på det vackra slottet Schönbrunn.

OPERADAGAR I MÜNCHEN 22-25 november 2010

Verdis **AIDA** och Mozarts **DON GIOVANNI** på Bayerische Staatsoper.

VÅREN PÅ METROPOLITANOPERAN I NEW YORK 22 februari-1 mars 2011

Vi har biljetter till tre förnämliga uppsättningar: Donizettis **LUCIA DI LAMMERMOOR** med bl a. **Natalie Dessay och Joseph Calleja**. Puccinis **La BOHÈME** med bl a. **Maija Kovalevska, Ramón Vargas och Peter Mattei** och Glucks opera **IFIGENIA PÅ TAURIS** med bl a. **Plácido Domingo och Susan Graham**. Besök på Modern Museum of Art (MoMA) och utflykt till Brooklyn med bl.a. det berömda Brooklyn Museum ingår också i programmet.

OPERABUSSEN OPERARESA TILL BERLIN OCH HAMBURG 2-7 mars 2011

Vi reser med buss, den här gången från Stockholm till världsmetropolen Berlin och Hansastaden Hamburg. Vi får vara med om Giuseppe Verdis **OTELLO** på Deutsche Oper och Mozarts **FIGAROS BRÖLLOP** på Komische Oper i Berlin samt Giuseppe Verdis **RIGOLETTO** på Staatsoper i Hamburg.

OPERA- OCH KONSERTRESA TILL WIESBADEN OCH FRANKFURT 18-21 mars 2011

Här njuter vi av R. Strauss, **ROSENKAVALJEREN** och en kammarkonsert. En kväll åker vi till Oper Frankfurt där vi upplever W. A. Mozarts, **ENLEVERINGEN UR SERALJEN**. Vi bor i den charmiga lilla kurorten **Bad Schwalbach** ca 10 km från Wiesbaden. Här ligger också **Internationale Opern Akademie** som visas och vi får uppleva en konsert.

AMSTERDAM 12-16 april 2011

Vi möter våren med sin blomsterprakt av tulpaner och hyacinter. På De Nederlandse Opera, upplever vi Mozarts, **DON GIOVANNI** och på Stadsschouwburg får vi uppleva Rameaus, **PLATÉE eller Den svartsjuka Juno**, svensk premiär på Drottningholmsteatern 1978. Det blir också en konsert med **Rotterdam Philharmonisch Orkest** under ledning av **Jukka-Pekka Saraste** och världssopranen **Karita Mattila** som solist.

LYXKRYSSNING UNDER PÅSKEN MED RIVER CLOUD II PÅ SÖDRA HOLLAND OCH NORRA BELGIENS KANALSYSTEM

21-28 april 2011

Amsterdam - Schiedam - Den Haag - Antwerpen - Gent - Brugge - Nijmegen - Keukenhof - Amsterdam.
Egna musikaliska salonger ombord med artister i världsklass.

Upplevelserik Lyxkryssning på DONAU i juli med "River Cloud II" 2-9 juli 2011

Budapest - Regensburg

I Budapest väntar "Flodernas drottning", "River Cloud II", som ska bli vårt hem under en vecka. Under vår färd får vi vara med om otroligt sceneri, fantastisk mat, goda viner, kultur- och musikupplevelser. Ombord bjuder vi på musikaliska salonger som vi producerat själva med sång och pianist i världsklass.

FÖRETAG OCH FÖRENINGAR VI SKRÄDDARSYR ERA RESOR EFTER ÖNSKEMÅL!

OUR NEXT TOUR AB

Jans Plan 2 114 25 Stockholm

@yournexttour.com

-DIN BÄSTA RESEKLUBB

Tel: 08-611 51 50 Fax: 08-735 60 40

www.yournexttour.com

Redaktör Blom rekommenderar

FÖRETAGSMINNEN

Tidskriften om näringslivets spännande historia. Överraskande aktuell!

Unikt perspektiv: Reklamskyltar och affärsgenier! Firmafester, bilar, båtar och fashion! Varumärken och skandaler! Uppfinnare och industridesigners! Mjöl, tvål och ädla drycker! Handlare, bankirer och krögare. Succéer och konkurser!

Prenumerera!

Du får fem fullmatade nummer för 200 kr. Gå in på www.naringslivshistoria.se och fyll i prenumerationsformuläret. Eller köp lösnummer i välsorterade tidningsbutiker. Pris 45 kronor styck.

